

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«БРЭСЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ТЭХНІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»

Т. М. Ігнацюк

ПАФАС БЕЛАРУСКАМОЎНАГА ДЫСКУРСУ

Манаграфія

Брэст 2020

УДК 811.161.3:808.5

ББК 81.411.3 – 006

И26

*Друкуецца па рашэнню
Рэдакцыйна-выдавецкага савета
Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта*

Рэцэнзенты:

кандыдат філалагічных навук *С. Б. Кураш*

кандыдат філалагічных навук *С. Ф. Бут-Гусаім*

Ігнацюк, Т. М.

И26 Пафас беларускамоўнага дыскурсу: манаграфія / Т. М. Ігнацюк. – Брэст : БрДТУ, 2020. – 164 с.

ISBN 978-985-493-504-1

У манаграфіі абгрунтоўваецца аўтарская парадыгма катэгорыі пафасу ў беларускамоўным дыскурсе. Удакладняецца тэарэтычны статус пафаснага складніка маўлення, акрэсліваецца яго сувязь з этычнымі аспектамі мовы. На падставе кагнітыўна-прагматычнага аналізу розных тыпаў маўлення, прадстаўленых у класічных і сучасных творах беларускай мастацкай літаратуры, устанаўліваюцца асаблівасці выражэння пафасу ў найбольш значныя гады станаўлення беларускай дзяржаўнасці. Даследуюцца асноўныя стратэгіі пафаснай дыскурсіі, семантыка-прагматычныя механізмы яго выражэння, сувязь гэтай катэгорыі з працэсамі канструявання інстытуцыянальнай рэчаіснасці маўлення.

УДК 811.161.3:808.5

ББК 81.411.3 – 006

ISBN 978-985-493-504-1

© Ігнацюк Т. М., 2020

© БрДТУ, 2020

ЗМЕСТ

	УВОДЗІНЫ	4
1	ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПАДСТАВЫ ДАСЛЕДАВАННЯ ПАФАСУ°МАЎЛЕННЯ	8
1.1.	Што такое пафас? Варыятыўнасць і тыпалогія пафасу	8
1.2	Пафас маўлення і этас слова	30
1.3	Метадалагічныя аспекты даследавання пафасу маўлення	44
2	СТРАТЭГІІ І ПРЫЁМЫ ПАФАСНАЙ ДЫСКУРСІІ	56
2.1	Інстытуцыянальная рэальнасць і іменныя стратэгіі пафасу	56
2.2	Дэінстытуцыяналізацыя і стратэгіі пафаснай дыскрэдытацыі	73
2.3	Стратэгічны арсенал пафасу. Фігуры і акты маўлення	85
3	ПАФАС САЦЫЯЛЬНАГА ПАЗІЦЫЯНІРАВАННЯ	111
3.1	Катэгорыя пазіцыяніравання і пафас маўлення	111
3.2	Сацыяльныя супярэчнасці і пафас маўлення	119
3.3	Палітычны пафас у гістарычнай рэтраспекцыі	131
	ЗАКЛЮЧЭННЕ	145
	СПІС СКАРАЧЭННЯЎ	150
	СПІС ЛІТАРАТУРЫ	151

УВОДЗІНЫ

Дынаміка культурнага развіцця і прагрэс ва ўсіх сацыяльных сферах – істотныя прыкметы сучаснасці. Мова не застаецца ўбаку ад працэсаў і актуальных падзей, якія адбываюцца ў свеце, – набывае іх уласцівасці. Будучы галоўным грамадскім інстытутам і культурнай інстытуцыяй, яна рэагуе на ўсе сацыяльныя зрухі, змяняецца з пункту гледжання структуры і формы. Як практычная, так і тэарэтычная дзейнасць не існуе без пэўнай апоры і не абыходзіцца без акрэсленай ідэалагічнай пазіцыі. Межы, якія аддзяляюць палкасць сэрцаў ад бяспаснай разважлівасці розуму, рухомыя і не бываюць раз і назаўсёды ўстаноўленымі. Як правіла, ідэі “замешваюцца” на эмоцыях. У такім “замесе” і праяўляецца тое, што вядома ў рыторыцы як *пафас* (ад грэч. *pathos* пакута, узбуджэнне) – “страсць, якая запальвае ў людзях ідэю і заўсёды імкнецца да ідэі” [17, с. 25].

Пафас уласцівы практычна ўсім праяўленням чалавечай дзейнасці і, асабліва, тым, што маюць публічны характар. Трагізм і здзіўленне, якія ствараюцца пры дапамозе пафасу, не могуць не быць прыцягальнымі. Цяга да патэтыкі заўважалася ў культуры заўсёды і ва ўсе часы. Выкарыстоўваючы толькі напрацаваныя фармальныя методыкі, можна ўзнёсла прадставіць нават самую “шэрую” рэчаіснасць. Па ідэі, ні адна асабістая эксплікацыя не абыходзіцца без гэтага пафаснага складніка. Яго тып і ўласцівасці залежаць ад таго, хто прамаўляе, чые інтарэсы лабіруюцца і на якую мэту накіравана дзейнасць людзей. Менавіта таму даследаванне маўленчага пафасу знаходзіцца ў рэчышчы актуальнай праблемы сувязі мовы і ідэалогіі. У сучасным свеце з яго прагрэсіруючай глабалізацыяй сувязі нацыянальнай ідэалогіі з мовай становяцца больш цеснымі. Мова ўсё больш набывае прыкметы знакавага ідэалагічнага інстытуту.

З пафаснай фразеалогіяй найчасцей сутыкаемся ў публіцыстыцы. Публіцыстычны стыль прызначаны для абслугоўвання палітыка-ідэалагічных, грамадска-эканамічных, культурна-масавых і іншых зносін. Функцыя паведамлення ў публіцыстыцы ўскладнена прагматыкай уздзеяння на свядомасць людзей – фарміравання грамадскай думкі, абуджэння грамадзянскіх якасцей асобы. Не абыходзіцца без патэтыкі і маўленне палітыкаў, асабліва падчас перадвыбарных кампаній. Пафас уласцівы літаратурным творам, прысвечаным лёсавызначальным для дзяржавы гістарычным падзеям.

Сінтаксічная валентнасць дзеяслова *прамаўляць* з пэўнасцю сведчыць, што корпус пафасна валентных адзінак мовы дастаткова значны і шматлікі. Моўныя факты выражэння пафасу звычайна з’яўляюцца “клічнымі”: “*Наша справа перажыве стагоддзі!*”; “*Мы пераможам!*”; “*Да апошняй каплі крыві...*”; “*Ні пядзі роднай зямлі..*”; “*Я буду кахаць цябе вечно!*” і г. д. У штодзённым жыцці такога роду патэтыка ўспрымаецца ненатуральна, нават фальшыва, а сама рыторыка асацыіруецца з непатрэбшчынай: – *Ты ж ведаў, ты*

добра ведаў, што ён не здольны на лепшае, што ад яго няма чаго чакаць, акрамя *агульшчыны і рыторыкі* (М. Герчык). Няма, напрыклад, неабходнасці ў такой рытарычнай трансакцыі, як клятва, там, дзе чалавек абыходзіцца абяцаннем ці чэсным словам. Аднак, безумоўна, у момантах, якія выклікаюць сапраўды моцнае ўражанне і адпаведную эмацыянальную рэакцыю, пафас цалкам дарэчны, а іншы раз і неабходны.

Гіпатэтычна можна дапусціць, што сучаснай беларускай мове, якая жывіцца з крыніц народнай творчасці, пафас не ўласцівы. У штодзённай гаворцы запатрабавана этыка “гаваркога” слова. Аднак адмаўляць пафас мовы – значыць адмаўляць яе сувязь з ідэалогіяй і яе экспрэсіўныя здольнасці. У адным са сваіх значэнняў пафас – гэта “ідэя”. Ва ўсе гістарычныя часы жыццё беларускага народа ў рознай ступені падвяргалася ідэалагізацыі, што не магло не адбіцца на мове.

Паняцце пафасу вядома з часоў антычнасці. Аднак нельга сцвярджаць, што тэрмін *пафас* на сённяшні дзень дакладна акрэслены, а катэгорыя пафасу дастаткова празрыстая. Шматлікія падручнікі па рыторыцы змяшчаюць надзвычай лаканічныя азначэнні гэтага паняцця, спасылаючыся на антычныя традыцыі. Катэгорыя пафасу больш распрацавана ў літаратуразнаўстве. Хаця самі літаратуразнаўцы адзначаюць, што “ў апошнія гады паняцце пафасу амаль выйшла з ужытку, і прычынай гэтаму з’яўляецца не толькі змена літаратурнай моды. Героем сучаснай літаратуры ўсё часцей становіцца рэфлексуючая асоба, далёкая і ад гераізму, і ад рамантызму; яна калі і выяўляе ў сабе якія-небудзь эмоцыі, дык, як правіла, замаскіраваныя іроніяй” [83, с. 42].

Ідэйная перакананасць асобы праяўляецца ў маўленні, надаючы яму дынаміку і патэтыку. Таму, несумненна, пафас не можа не быць таксама прадметам лінгвістычнага аналізу. Як лінгвістычнай катэгорыі пафасу адпавядае дзейная (“энергічная”) мовазнаўчая парадыгма. Даследаваць мову як дзейнасць – значыць аналізаваць яе камунікатыўны і намінатыўны план на прадмет адлюстравання і праяўлення ў ім асобы (“я”) і асаблівасцей пазіцыяніравання ў маўленні грамадскіх арганізацый (“мы”), а таксама ўсе прагматычныя абставіны іх існавання. Пафас выступае галоўным складнікам такога дыскурсу, у якім халодная бясстрасная аргументацыя мяжуецца з эмацыянальным запалам прамоўцы. Трансляцыя пануючай у грамадстве ідэалогіі і маўленчая экспрэсія не абыходзяцца без катэгорыі пафасу.

Актуальнасць лінгвістычнага даследавання катэгорыі пафасу звязана з працэсамі нацыянальнага і культурнага развіцця грамадства, значнасцю ў ім ідэалагічных і маральных каштоўнасцей. У шматлікіх дыскурсах не могуць не праяўляцца светапоглядныя пазіцыі і ідэалагічныя ўстаноўкі як асобных членаў грамадства, так і арганізаваных калектываў. Сацыяльная камунікацыя адбываецца ў непасрэднай сувязі з групавымі інтарэсамі і эмацыянальным светам людзей, якія дэманструюць перад іншымі ўласную практыку і ідэйныя

перакананні, імкнуцца ўздзейнічаць на “несвядомую” масу. І калі раней доступ да трыбуны быў складаны, то зараз, дзякуючы Інтэрнэту і сацыяльным сеткам, публічнае слова стала агульнадаступным. Без асаблівых затрат і рызык і асоба можа актыўна заявіць пра сябе і ўласную дзейнасць. Зразумела, што сацыяльна-палітычныя працэсы, якія адбываюцца ў грамадстве, не могуць не адбіцца на слоўніку нацыянальнай мовы. Яны патрабуюць лінгвістычнага асэнсавання.

Нельга не адзначыць, што даследаванне пафасу беларускага маўлення – праблема цалкам новая для айчыннага мовазнаўства. Пытанні, якія асвятляюцца ў манаграфіі, у большасці сваёй не былі аб’ектам спецыяльнага вывучэння або калі і закраналіся асобнымі даследчыкамі, то ў сувязі з вырашэннем іншых задач. Між тым, на сучасным этапе развіцця навуковай і грамадскай думкі, калі дасягнуты прыкметныя поспехі ў галіне беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі, а на сродкі выражэння моцны адбітак накладваюць працэсы, звязаныя з умацаваннем беларускай дзяржаўнасці, само жыццё патрабуе ад лінгвістаў больш глыбокага асэнсавання моўнай рэчаіснасці і пранікнення ў такія мовазнаўчыя “зоны”, аб якіх раней не магло быць і гаворкі.

Праблематыка лінгвістычнага даследавання катэгорыі пафасу звязана з агульным антрапацэнтрычным напрамкам сучасных даследаванняў мовы, у якім бярэцца пад увагу актыўная жыццёвая пазіцыя асобы, яе суверэнныя правы і абавязкі. Антрапацэнтрычная мовазнаўчая парадыгма пакладзена таксама ў аснову сучаснага працэсу выкладання беларускай мовы. “Варта кожны раз падкрэсліць, што слова – гэта не толькі спосаб абмену думкамі, але і форма ўзаемадзеяння людзей, сродак актывізацыі іх свядомасці, волі і эмоцый, дзякуючы чаму дасягаецца ці не дасягаецца ўзаемаразуменне ў калектыве” [33, с. 4]. Навучанне ва ўстановах адукацыі не можа быць дэідэалагізаваным. Адукацыйная стратэгія існуючых праграм навучання накіравана на культываванне прафасу нацыянальнай годнасці. Адсутнасць трывалых ідэалагічных пазіцый у моладзі можа прывесці да несвядомага пераймання чужых ідэйных устаноў. Без уласнай светапогляднай сістэмы асоба аказваецца бяззбройнай, лёгка падпарадкоўваецца не ўласцівым ідэалагічным спекуляцыям.

Даследаванне катэгорыі пафасу з’яўляецца першай у айчынным мовазнаўстве спробай аналізу моўнай катэгорыі з улікам прынцыпу антынамічнасці. Галоўная ідэя манаграфіі – антынамічнае супрацьпастаўленне ідэалагічнага па азначэнні пафасу быцця, намінальнага выражанага і прадстаўленага ў іменнай дыскурсіі, і этасу жыцця, увасобленага ў слове – выслоўях і народным мудраслоўі. Гісторыя сведчыць, што народы ідуць не за мудрацамі, а за правадырамі. Роля асобы ў гісторыі значная. Таму ў даследаванні пафасу не можа не быць праяўлены гістарычны план.

Катэгорыя пафасу не даследавалася ў сувязі з асноўнай уласцівасцю дыскурсу – інстытуцыянальнасцю. Зыходзячы з паняцця інстытута і працэсаў

інстытуцыяналізацыі рэчаіснасці, робіцца спроба растлумачыць пафасную валентнасць адзінак мовы і зрабіць агляд прагматычных кантэкстаў, у якіх задзейнічаны ўласныя і агульныя імёны, а таксама іншыя сродкі прадметнай і асабовай ідэнтыфікацыі. У фокус аналізу трапляюць сацыяльныя зносіны, у цэнтры якіх стаіць асоба з яе асабістымі і сацыяльнымі акалічнасцямі.

Ідэя антрапацэнтрычнасці маўлення дазваляе па-новаму аднесціся да праблемы адносін знакаў да аб'ектыўнай рэчаіснасці і носьбітаў культуры, якія выкарыстоўваюць іх у розных тыпах камунікацыі. Значная ўвага ў манаграфіі ўдзяляецца намінацыйнай і дэяктычнай эксплікацыі катэгорыі асобы, сістэматызацыі моўных сродкаў, з дапамогай якіх даецца суб'ектыўная ацэнка.

Робіцца спроба раскрыць семантыка-прагматычныя механізмы маўлення, у якіх праяўляецца пафас, і выявіць арсенал пафасна маркіраваных беларускамоўных адзінак. Матэрыялам даследавання стаў дыкурс, прадстаўлены ў сучасных і класічных творах беларускай літаратуры. Прыводзяцца прыклады з вуснага маўлення і прастамоўя. Шырока выкарыстоўваецца лексікаграфічная інфармацыя з Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы (ТСБМ).

Метадалагічнай базай даследавання з'яўляецца філасофія прагматызму, у прыватнасці, яго асноўных напрамкаў – пазітывізму, апэратывізму і канструктывізму. Менавіта ў гэтых напрамках культывуецца ідэя дзейснасці – актыўнага спосабу жыцця і праяўлення акрэсленай ідэалагічнай пазіцыі ў арганізаванай барацьбе за новае.

Аснову методыкі даследавання складае аспект супрацьпастаўлення ўласцівай дыскурсіўнаму пафасу экспрэсіі (выражэння) і ўвасобленай у слове імпрэсіі (выяўлення). У шырокім сэнсе – гэта антытэза слова і справы.

У першым раздзеле манаграфіі (“Тэарэтыка-метадалагічныя падставы даследавання пафасу маўлення”) даследуюцца семантыка-прагматычныя параметры катэгорыі пафасу, акрэсліваецца яго варыяцыйнасць і тыпалогія; прадстаўляецца і абгрунтоўваецца антытэза пафасу маўлення і вербальнага этасу; аналізуецца валентнасць экстэнсіянальных (іменных) кантэкстаў у стварэнні пафасна-ідэалагізаванага маўлення.

Другі раздзел (“Стратэгіі і прыёмы пафаснай дыскурсіі”) прысвечаны даследаванню інстытуцыянальнай рэчаіснасці і ролі ў ёй іменных стратэгіяў. Аналізуецца семантыка-прагматычная з'ява дэінстытуцыяналізацыі і стратэгіі пафаснай дыскрэдытацыі асобы. Апісваецца арсенал пафасна маркіраваных сродкаў беларускай мовы.

У трэцім раздзеле (“Пафас сацыяльнага пазіцыяніравання”) катэгорыя пафасу даследуецца ў сувязі з праблемай асабістага і сацыяльнага пазіцыяніравання. Апісваюцца існуючыя ў грамадстве сацыяльныя супярэчнасці і маўленчыя сродкі сацыяльнай ідэнтыфікацыі асобы. У гістарычнай перспектыве разглядаецца палітычны пафас.

1. ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГГЧНЫЯ ПАДСТАВЫ ДАСЛЕДАВАННЯ ПАФАСУ МАЎЛЕННЯ

1.1. Што такое пафас? Варыятыўнасць і тыпалогія пафасу

1.1.1. У якасці катэгорыі рыторыкі *пафас* упершыню быў распрацаваны Арыстоцелем. З антычных рыторык вядома, што пафас уяўляе сабою частку трыяды – *логас, пафас і этас*: “Маўленне будзе валодаць належнымі ўласцівасцямі, калі яно насычана эмоцыямі (пафас), калі яно выказвае характар (этас) і калі ўвасабляе сэнс (логас)” [8, с. 21]. Сінонімы пафасу ў антычных рыторыках: *натхненне, абуджэнне, узбуджэнне, выкліканне, жар, патэтыка, пыл, пыха, палкасць, эмоцыя, экстаз, страсць* і да т. п.

У антычнай эстэтыцы пафас азначаў натхненне, звычайна трагічна-ахвярнае, звязанае з пакутай асобы. У прыватнасці, падкрэслівалася, што пафас менавіта *пакута*, а не мука. Характэрныя для творчасці “мукі слова” яму не ўласцівыя. Так, Арыстоцель у “Паэтыцы” адносіць пафас да ліку неабходных момантаў трагедыі і трактуе яго як “дзеянне, якое прыносіць гібель або маральныя пакуты” [9, с. 10–14]. Паводле Арыстоцеля, пафас уяўляе сабой дзейсны прыём, у якім змест п’есы перадаецца праз трагедыю дзеючай асобы, яе прылюдныя пакуты (параўн. рус.: *на миру и смерть красна*). Прымяняючы пафас, прамоўца павінен выклікаць у публікі неабходныя эмоцыі, не адкрываючы ўласныя. У “Метафізіцы” Арыстоцеля падкрэсліваецца таксама транзітыўнасць пафасу – яго здольнасць пераходзіць ад аднаго інстынктыўна-эмацыянальнага і інстытуцыянальна-духоўнага стану да другога – больш узнёслага. Паводле Арыстоцеля, пафас вызначаецца як “тое, пад уздзеяннем чаго чалавек цураецца сваіх папярэдніх рашэнняў, праяўляе выбарчую актыўнасць, атрымліваючы ад яе задавальненне ці незадавальненне” [9, с. 11].

У новы час катэгорыя пафасу звязваецца перш за ўсё з паняццем узнёслага і катэгорыяй свабоды. Адлюстраванне моцнай пакуты, на думку Ф.°Шылера, павінна быць дададзена карцінай супраціўлення яму, у ходзе якога выяўляецца самастойнасць і свабода чалавечага духу. Паводле Шылера, пафасу неабходны не толькі момант адчування моцных пакут, але і ўсведамленне духоўнай перамогі над імі і ўласнай свабоды. Неабходна, каб у барацьбе маральнага “я” асобы з пакутамі нараджалася ўнутраная свабода духу.

Пафас новага часу – гэта ўзвышаная свабода духу, якая нараджаецца ў выніку вызвалення з ланцугоў рабства і выражаецца абуджаным усведамленнем свайго камітатыўнага “мы”. Гегель падкрэслівае не толькі дзейсную, але таксама культурную прыроду пафасу. Паводле Гегеля, пафас – гэта ўсеабдымная “субстанцыянальная” моц свету, якая становіцца ўнутранай пружынай дзейнасці людзей; іменна яна вызначае сабой асабістыя адчуванні і свядомыя дзеянні. У такім разуменні пафас складае “сапраўдны вузлавы (галоўны) момант культуры” [101, с. 236].

У літаратурнаўстве пафас трактуецца як “ідэйна-эмацыянальная накіраванасць літаратурнага твора, якая вызначае спецыфіку мастацкага зместу ў сукупнасці ўсіх яго кампанентаў” [121, с. 264]. Таксама пафас разумеецца як запал, з якім нараджаўся твор і які здольны натхніць чытача, падняць яго дух. Літаратурнаўчае даследаванне пафасу ў асноўным праводзіцца і праводзілася ў сувязі са стылістычным аналізам літаратурных твораў.

У расійскай традыцыі катэгорыя пафасу асацыіруецца перш за ўсё з іменем М. В. Ламаносава. Яго “штылі” звязаны з тэмпераментам прамойцы, здольнасцю да ўзбуджальнасці. Надзвычай паказальна, што вучоны ўжываў тэрмін “штыль”, а не стыль. Такім ужываннем слоўнае мастацтва адмяжоўваецца ад жанравага маўлення, г. зн. стылістыка ад рыторыкі. Ламаносаўскі “штыль” не мае дачынення да стылістыкі мастацкай творчасці і наогул да мастацтва. Пра стыль маўлення можна гаварыць толькі ўмоўна, разумеючы пад гэтым “штыль”. Стылістыка характэрная для каго-чаго-н, манера; рыторыка, наадварот, уласцівая каму-чому. “Штыль” – тэмперамент, здольнасць да ўзбуджальнасці, якая праяўляецца ў адносінах да каго-чаго. Напрыклад, прыметнік *ціхі* не характарызуе чалавека, а ўказвае на ўласцівасць, якая праяўляецца ў адносінах. Адпаведна, *цішыня* – пафасна валентны канцэпт (*напружаная цішыня, цішыня перад боем* і да т. п.). Ціхі, значыць не *буйны*. Спакой – феномен этычны. Тэрмін *штыль* запазычаны з марскай справы, дзе *штыль* – зацішша; *мёртвы штыль* – поўная адсутнасць ветру.

Адпаведна і ў маўленні можа быць штыль, а можа і “штарміць”. Ламаносаў выдзяляе “штылі” ў адпаведнасці з маўленчымі жанрамі. *Высокі штыль* – велічавы, узнёслы (ода, гераічная паэма, трагедыя, аратарскае маўленне). Яму адпавядае *нізкі штыль* (камедыя, песні, басні). Адзначаныя “штылі” кантрастуюць на фоне *сярэдняга штылю* (элегія, драма, сатыра, эклогі, сяброўскія сачыненні). Пафасам прасякнуты шматлікія оды Ламаносава.

У рускім літаратурнаўстве значнае распаўсюджанне мела тэорыя пафасу, распрацаваная В. Р. Бялінскім. Літаратурны крытык лічыў, што “прычынай крэатыўнай дзейнасці асобы з’яўляецца яе дух” [17, с. 313]. Пафас ёсць запал, які ініцыіруецца ідэяй; ён чыста духоўны, маральны. “Але чаму ж, кажуць, называюць гэта *пафасам*, а не *страсцю*? Таму, што слова “страсць” заключае ў сабе паняцце больш эмацыянальнае, тады як слова “пафас” уключае ў сабе паняцце больш ідэйнае і маральнае <...> Пад пафасам разумеецца таксама страсць, але злучаная з хваляваннем крыві” [17, с. 5].

У сучаснай беларускай філалогіі існуе шэраг прац, у якіх пафас даследуецца ў сувязі з агульнай праблематыкай і ідэйнай накіраванасцю канкрэтных мастацкіх твораў [45, с. 52–57; 77; 104; 34]. Напрыклад, адзначаецца, што ў творчасці М. Чарота, які “падтрымаў дыманічны пачатак у Кастрычніцкай рэвалюцыі” [86, с. 63–64], “уласцівы высокі грамадзянскі пафас,

вера ў перамогу справы рэвалюцыі і адлюстраванне ўплыву падзеяў сусветна-гістарычнага значэння на лёсы народа” [91, с. 419]. З пункту гледжання сучасных даследчыкаў, пафас – гэта “ўзбуджэнне (выкліканне) эмоцыі ці страсці, на базе якой і адбываецца перакананне” [117, с. 149–160], “непасрэднае выражэнне пачуццяў у адносінах да прадмета маўлення” [115, с. 82], “уздым, запал, а таксама знешняе іх праяўленне”; “уздым, натхненне, энтузіязм, выкліканая якой-н. высокай ідэяй”, “сутнасць, асноўная ідэя, накіраванасць чаго-н” [122, т. 4, с. 126].

1.1.2. Аналіз літаратуры, у якой так ці інакш закранаецца катэгорыя пафасу, дазваляе вылучыць асноўныя, на нашу думку, канстытутыўныя прыкметы гэтага складніка маўлення.

Семіятычнасць

Прырода пафасу семіятычная. Сродкам рэалізацыі сацыяльных трансакцый з’яўляюцца семіятычныя сістэмы, галоўная сярод якіх – мова. Семантыка, як даказана і фактычна пацверджана сучаснай лінгвістыкай, не існуе асобна ад прагматыкі. “Сцвярджэнне аб адзінстве семантыкі і прагматыкі можна сфармуляваць дакладней як сцвярджэнне аб іх функцыянальным адзінстве. <...> Семантыка – неад’емная частка прагматыкі, гэта значыць нашых агульных ведаў пра свет і выкарыстанне мовы” [147, с. 32–48].

Пацвярджэннем семантыка-прагматычнага адзінства, на нашу думку, можа служыць той факт, што прыметнік *знакавы* набывае ў маўленні прагматычную валентнасць.¹ Як знакавае акрэсліваецца тое, што з’яўляецца паказальным і аргументаваным, што нешта даказвае і ў чымсьці пераконвае. У кантэксце знакавасці асэнсоўваецца годнасць асобы, напрыклад: *Мітрапаліт Філарэт – гэта знакавая асоба Беларусі*. (З°Інтэрн.).

Знакавасць – статуснае азначэнне падзеі (*знакавы юбілей, знакавая падзея*), напр.: *Гэта свята – знакавая падзея ў культурным жыцці краіны, сведчанне красы і сілы беларускай мовы, духоўных традыцый нашага народа* (А. Лукашэнка); *Будаўніцтва і адкрыццё Мінскага метрапалітэна, увядзенне абмежаванага кантынгенту савецкіх войскаў у Афганістан, рэкорды ў спаборніцтвах Алімпіяды-80 і ў пакарэнні космасу, трагічная гібель Пятра Машэрава, балет «Лебядзінае возера» як сімвал смерці ў найвышэйшых партыйных эшалонах, антыалкагольная кампанія, паскарэнне і іншыя заклікі перабудовы, ідэалагічныя віткі «халоднай вайны» і пратэсты супраць гонкі ўзбраенняў, а яшчэ катастрофа на Чарнобыльскай АЭС, попел якой накрыў краіну на многія дзесяцігоддзі... І гэта толькі частка **знакавых падзей** 1970–80-х гадоў, якія журналісты «Звязды» пражылі разам з героямі сваіх публікацый і чытачамі [139].*

¹ Знак – асабісты стымул і сведчанне грамадскага прызнання. Таварныя адносіны таксама не абыходзяцца без знака. *Дзяржаўны знак якасці* – абазначэнне, якое выкарыстоўвалася ў СССР з мэтай маркіроўкі серыйнай прадукцыі высокай якасці.

Кантрастыўнасць

Знак выдзяляе дэнатат праз указанне на яго. Функцыя выдзялення мае іменную ўласцівасць. Сказаць “што” – гэта значыць сказаць што *іменна*. Часціца *іменна* не толькі ўдакладняе і адасабляе каго-што-небудзь, але і кантрастыўна ўзмацняе сцвярджэнне. Так, выраз “*іменна Пракоп*”, уласна, азначае “*не хто іншы, як Пракоп*”. У сказе “**Што ты сказаў?**” фокус кантрасту прыходзіцца на прадметнае “*што*”. Можна запытаць пра асобу таго, хто нешта сказаў: “**Хто іменна сказаў?**” Несумненна, што прамойца не абыякавы да таго, хто сказаў і што сказана (*Што людзі скажуць?*). Прадметная “штоўнасць” і асабовая “хтойнасць” набывае ў маўленні прагматычную значнасць. Пытанні *Хто ты такі? Што гэта такое?* вымаўляюцца не толькі з мэтай ідэнтыфікацыі асобы ці прадмета, але і з мэтай культывавання ўласнай свабоды.

Дыскурсіўнасць

Пафас – катэгорыя дыскурсіўная. Сацыяльнае адзінства ўзнікае на аснове прывержанасці ідэям, вобразам, эмоцыям, якія паяўляюцца пры іх *артыкуляцыі*. Дыскурс з’яўляецца мнагазначным тэрмінам шэрагу гуманітарных навук, прадмет якіх прама ці ўскосна прадугледжвае вывучэнне функцыянавання мовы, – лінгвістыкі, літаратурнаўства, сацыялогіі, філасофіі і інш. Выразнага і агульнапрызнанага вызначэння дыскурсу, якое б ахоплівала ўсе выпадкі яго ўжывання, не існуе, і не выключна, што менавіта гэта спрыяла шырокай папулярнасці, набытай гэтым тэрмінам за апошнія дзесяцігоддзі.

Найбольш зразумелым з’яўляецца камунікатыўная трактоўка дыскурсу як маўлення і супрацьпастаўленне яго логасу – слову. Пад дыскурсіўнасцю ў шырокім сэнсе разумеецца ўласцівасць маўлення, супрацьпастаўленая вербальнасці (славеснасці). Існуе антытэза таго, што гаворыцца (логасу) і што прамаўляецца (дыскурсу). Такое разуменне дыскурсу грунтуецца на пазіцыі прамойцы [74, с. 7–25]. Камунікатыўная трактоўка дыскурсу адносіць яго да з’яў лінгвакультуралагічных.

Коды культуры і яе складнікі з’яўляюцца вызначальнымі фактарамі фарміравання дыскурсу. Разуменне дыскурсіўнай прыроды пафаса неаддзелена ад паняцця інстытуцыянальнасці. “Ключавы канцэпт інстытута, абазначаны ў свядомасці асобным іменем, звязаны з пэўнымі функцыямі людзей, грамадскімі рытуаламі і стэрэатыпамі, якія утвараюцца дзякуючы маўленню” [61, с. 56]. Любая ідэя, вобраз і ўяўленне атрымліваюць выражэнне праз канкрэтныя інстытуты, арганізаванае пэўным чынам узаемадзеянне людзей, і менавіта аспект арганізацыі ўзаемадзеяння аказваецца надзвычайна важным у трансляцыі пафасу.

Антытэза слова (логасу) і маўлення (дыскурсу) выяўляецца шматстайна. Славеснасць арыентавана не на прадметнае “што”, а на выяўленчае “як”.

Напрыклад, у рамане М. Герчыка “Вяртанне да сябе” даецца ўспрыманне слова^о– таго, “як” казаў адзін з персанажаў:

Найчасцей рагаталі не з таго, што казаў Арсен Міхайлавіч, а з таго, як ён гаварыў. А гаварыць ён умеў, яна гэта адчула, паслухаўшы яго выступленні на сходах. Як быццам нічога новага, усё звычайнае, знаёмае, але яго гаворка захапляла. Гаварыў ён нямоцна, сіплавата, але па-мастацку жыва і вынаходліва. Была нейкая дзіцячая непасрэднасць і шчырасць, з якою ён гаварыў, здольнасць захапляцца ўласнымі словамі, быццам п’янец ад іх і п’яніць імі слухачоў. Гэта была нейкая магія слоў, белая ці чорная, ліха яе ведае, але жанчыны, прыяцелькі Ірыны, часам жартавалі, што ён мог бы загаварыць любую да смерці, да таго, што яна пайшла б з ім на край свету (М.°Герчык).

А вось, напрыклад, фрагменты прамовы сакратара райкама Башлыкова ў рамане І. Мележа “Завеі, снежань”:

У сваёй звярынай нянавісці да Савецкага Саюза, бачачы, што Савецкі Саюз не толькі не гіне, а ўсё ўзмацняецца, яны [ворагі] ўпарта выношваюць планы крывавай вайны супраць нас. Па ўсёй краіне кулакі і іх пасобнікі ў бяссільнай злосці ідуць паўсямесна на адкрытыя выступленні. Паляць калгасныя пабудовы, дамы сельскіх актывістаў, страляюць з абрэзаў селькораў [...].

Не звважаючы на тое, што бальшавіцкая партыя вядзе бой з ворагамі ўсіх масцей, гэтае супраціўленне ўсё ўзрастае... І калі мы ўсё ж дабіліся вялізных поспехаў у будаўніцтве сацыялізму, то гэта толькі гаворыць пра непераможную сілу Савецкага Саюза [...].

– Мы ўзялі ўдарную, бальшавіцкую задачу: да вясны наступнага, 1930 года, калектывізаваць раён на ўсе сто працэнтаў!.. Мы паставілі гэтую задачу, і мы яе выканаем! Нягледзячы ні на што! [...].

– У гэтым святле ўсім павінна быць ясна, – голас яго пацішэў, стаў дзелавіта стрыманым, – якое значэнне надае райком таму, што адбылося ў вашым калгасе. Гэта ўдар па ўсяму раёну. Калгас падарвалі яўнымі і скрытымі метадамі – у выніку варожай дзейнасці – кулацкія элементы!.. Ударыць па ворагу нашай аб’яднанай сілай, калгасам! (І.°Мележ).

Прамова сакратара райкама насычана ваеннай лексікай (барацьба, змаганне, наступленне і да т. п.), у ёй выкарыстоўваюцца інстытуцыянальныя намінацыі (Савецкі Саюз, калгас, калектывізацыя, бальшавікі і да т. п.), праяўляецца адкрытае пазіцыяніраванне (мы, бальшавіцкая партыя – яны, ворагі ўсіх масцей, кулацкія элементы і г.°д.).

Пафасную валентнасць набывае голас, параўн.: – Тут раздаваліся **галасы**, якія нельга інакш расцаніць, як **варожыя**. – Гэта **варожы голас!** **Кулацкі голас...** – **Я пазбаўляю вас голасу** (І.°Мележ). Прамове спадарожнічае цішыня (трывожная напружаная, насцярожаная).

Прамова ўздзейнічае на аўдыторыю – абуджае, пераконвае, заклікае. Пафасам пранікнута, напрыклад, прамова князя Ігара да сваёй дружыны:

... и рече Игорь къ дружинѣ своей: братіе и дружино! луцежь бы потяту быти, неже полонену быти: а всядемъ, братіе, на свои бръзья комони, да позримъ синего Дону... [188, с. 5–14].

Рытарычнасць

Словазлучэнні *рытарычны пафас, пафасная рыторыка*, па сутнасці, з’яўляюцца таўталагічнымі. Пафас па азначэнні не можа не быць рытарычным. Гэты дыскурсіўны складнік існуе неад’емна ад *рыторыкі* – тэорыі і практыкі пераканаўчага маўлення, аб’ект даследавання якой – “маўленне, маўленчая дзейнасць” [150, с. 4]. Паняцце маўлення фігуруе ва ўсіх існуючых дэфініцыях рыторыкі. Не выпадкова рытарам з моманту ўзнікнення рыторыкі як навуковай дысцыпліны называлі прамоўцу.

Пафас – адзін з канстытутыўных складнікаў маўлення. Рытар не гаворыць, а прамаўляе. Будучы маўленчым дзеяннем, прамова можа мець юрыдычную перспектыву: *Мітрапаліт Павел у Смаленску адважыўся на прамовы, якія не наважваецца прамаўляць у Беларусі* (3 інтэрн). Уласцінасць рытарычнасці праяўляецца ў выразнасці маўлення – ужыванні ўзнёслай і зніжанай лексікі, шматлікіх рытарычных фігур. Аднак аснову рытарычнасці складае ўсё ж перакананасць. Не выпадкова рыторыка азначаецца як “навука і майстэрства пераконваць” [148, с. 3].

Маўленне, якое схіляе і заклікае да дзеяння, не будзе мець поспеху, калі яно не пераконвае. У пафасным маўленні выразна праяўляецца перакананасць прамоўцы, напрыклад: *Глеб Кротаў прамаўляў з такой перакананасцю і пафасам, быццам яны жылі недзе ў годзе сорак восьмым: – Хоць і напладзілі розных нефармалаў, а па сутнасці зародкаў новых партый, але мы гэтых зародкаў прыцінем. А хто супраць, хай саступіць з дарогі. Нас шмат... (А.°Асіпенка, “Лабірынты страху”); – Яны думаюць, што гэтым зварыным тэрорам запалохаюць нас, сарвуць калектывізацыю! – голас Башлыкова набыў сілы. Башлыкоў заявіў цвёрда: – Дарэмна яны разлічваюць на гэта! Бальшавікі не з палахлівага дзесятка! Кулацкая барацьба яшчэ больш згуртоўвае нашы рады! Рады бальшавікоў і перадавога сялянства!.. За ўсім адчувалася шчырая, непахісная перакананасць, адданасць... Такого гарачага пераканання яна /Ганна/ не адчувала ні ў каго (І. Мележ, “Завеі. Снежань”).*

Ідэалагічнасць

Асноватворчай катэгорыяй пафасу з’яўляецца *ідэя*. Адна з трактовак пафасу – “асноўная ідэя, накіраванасць чаго-н.” [122, т. 4, с 126]. Калі, напрыклад, прамоўца пачынае даклад дэкларацыяй тыпу: “*Пафас майго выступлення ў тым, што...*”, то ён, несумненна, разумее пад пафасам галоўную ідэю свайго выступлення, якую імкнецца трансліраваць слухачам

(напрыклад: *нацыянальная ідэя, патрыятычная ідэя, ідэя дабра, ідэя любові, ідэя справядлівасці, і г. д.*). Укараненне новых ідэй у жыццё не абыходзіцца без пафасных праяўленняў, напрыклад: *Садовіч захапіўся новаю ідэяю і ўсю рэшту дарогі прамаўляў з высокім пафасам* (Я. Колас).

Яскравым прыкладам ідэалагічнай прыроды пафасу з’яўляецца, напрыклад, яго сувязь з нацыянальнай ідэяй – вышэйшай формай нацыянальнай самасвядомасці. Нацыянальная ідэя не толькі выказвае маральныя падставы, каштоўнасці і арыенціры грамадскага развіцця, але і ўносіць у працэс функцыянавання дзяржаўнай мовы ўзнёсла-эмацыянальны момант, звязаны з грамадзянскім адчуваннем нацыянальнай супольнасці, непарыўнай сувязі са сваёй Радзімай і суайчыннікамі. Нацыянальная ідэя падпітваецца пачуццём патрыятызму, напрыклад: *Я – беларус, я нарадзіўся На гэтай казачнай зямлі, Дзе між лясоў і пушчаў дзікіх Адвеку праішчурны жылі. Я – беларус, я ганаруся, Што маю гэтае імя. Аб добрай славе Беларусі У свеце знаюць нездарма! Я – беларус, і я шчаслівы, Што маці мову мне дала, Што родных песень пералівы І зблізку чую, і здаля. Я – беларус, і хоць сягоння Яшчэ малы, але скажу: Я родам з племя непакорных І прад бядой не задрыжу!..* (Н. Гілевіч).

Нацыя, як і асоба, шукае адказы на пытанні свайго месца і прызначэння ў свеце: “*Хто мы такія?*”, “*Куды ідзе?*” Пафасным гімам беларускага народа ў барацьбе за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне гучыць, напрыклад, верш Янкі Купалы “*А хто там ідзе?*”. Паэт малое ўражлівую пафасную карціну грознага руху народа, які прачнуўся ад векавога сну і ўступае ў барацьбу: *А хто там ідзе, а хто там ідзе У агромністай такой грамадзе? – Беларусы* (Я.°Купала).

Абуджанасць

Любая ідэя нараджаецца ў абуджанай свядомасці – “вышэйшай форме псіхічнага адлюстравання, уласцівай грамадска развітому чалавеку”, “ідэальнаму боку мэтанакіраванай дзейнасці” [21]. Пафаснае маўленне – справа свядомых і мэтанакіраваных людзей.

Выдзяляюцца розныя тыпы свядомасці, напрыклад: *грамадская, навуковая, праектная і інш.* З гістарычнага пункту гледжання ў беларускай мове найбольш адзначана так званая *класавая і пралетарская свядомасць*, напрыклад: – *Грамадзянскую вайну, да твайго ведама, выйгралі вось такія, як я, адной пралетарскай свядомасцю багатыя байцы рэвалюцыі, а твае высокапісьменныя белагвардзейцы ўцякалі ад нашых рэвалюцыйных шабляў, аж гублялі штаны і іншую амуніцыю* (А. Асіпенка). *Вялікі Кастрычнік узняў шырокія працоўныя масы да свядомага палітычнага жыцця, да будаўніцтва новай сацыялістычнай культуры* (М. Хведаровіч).

Дыхатамія “свядомасці – несвядомасці” выразна праяўляецца ў ідэалагізаваным маўленні, напрыклад: – *Мы не можам дапусціць, – усё*

цвярдзеў яго /Апейкі/ голас, – каб паасобныя гаспадаркі, ці з прычыны **несвядомасці** гаспадароў разбурвалі нашы імкненні перабудаваць сельскую гаспадарку... (І. Мележ); Каб мы ставілі пытанне інакш, то гэтым самым ставілі б усю справу пабудовы сацыялізму... ў залежнасць ад адсталых, **несвядомых элементаў** нашай вёскі; Дзядзька падумаў, аўтарытэтна адказаў: – Міканор – чалавек **сазнацельны, ідзейны**. – **Сазнацельны, ідзейны**, – перакрываў яго Ігнат. – Гаспадар ён які, пытаю... (І. Мележ).

Чалавек можа існаваць як у рэжыме абуджанай свядомасці, так і цалкам несвядома. Метафарай несвядомасці выступае сон: *А вы, адродкі Белай Русі, Спіцё, як быццам кат засек! До снаць! Паўстаньце грамадою...* (Я. Купала). На думку філосафа М. Мамардашвілі, жыццё з логасам неабуджанай свядомасці напамінае сон. “Мы можам мысліць, г.зн. здзяйсняць лагічныя аперацыі, так і застаючыся ў ірэальнасці сну, не прыходзячы ў рэальнасць. <...> Жыццё ёсць сон – у гэтым сэнсе слова” [82, с. 9–10].

Дынамічнасць

Пафас – дзейсны складнік маўлення. Слова *дынаміка* асацыіруецца з рухам наперад, развіццём, пад’ёмам, магутнасцю, галоснасцю, энергіяй, насычанасцю і да т. п. У такіх абставінах і нараджаецца пафас як супрацьлегласць статычнаму і памяркоўнаму этасу. Дынаміку можна прасачыць, напрыклад: *Сачыць за дынамікай падзей у н’есе*. За статычным не сочаць – за ім наглядаюць, заўважаючы яго рост і адхіленні. Статычны этас увасабляе эвалюцыйнае па сутнасці жыццё. Аднак калі ў жыццёвую рэальнасць прыходзіць адваротнае (°“рэ-°“), то адразу дае сябе знаць тое, што знаходзіцца з ім “у контрах”, °–рэвалюцыйны і дынамічны па сваёй прыродзе пафас.

Дынаміка развіцця прадугледжвае тэмп – часавую акрэсленасць працэсу. Слова *тэмп* (*тэмпы*) спадарожнічае пафаснаму маўленню і, нярэдка, дамінуе ў палітычным дыскурсе, напрыклад: – *Ты ўжо не першы раз рознымі спосабамі фактычна стараешся прытармазіць нашы тэмпы*. Як гэта назваць цяпер, калі партыя патрабуе ад нас – не спыняючыся, з усіх сіл ісці наперад? Калі партыя патрабуе: *тэмпы, тэмпы, тэмпы?!* (І. Мележ); – *Каб вывесці раён з прарыву, неабходна узняць тэмпы* калектывізацыі (І. Мележ); Ён /Башлыкоў/ заўсёды помніў, што наступленне гэтае, якое яно ні цяжкае, павінна ісці самымі *хуткімі тэмпамі*. *Тэмпы* – гэта не проста поспех, гэта – жыццё. Ён бачыў, што поле наступлення ўсё ў няроўным руху: адны вырываюцца ўперад, другія адстаюць. Тым, хто ўперадзе, – гонар і слава, тых, хто ззаду, – б’юць. *І справядліва* (І. Мележ).

Дынамічнасць праяўляецца ў маўленчых дзеяннях і трансакцыях. Напрыклад, такі маўленчы акт, як пагроза, не можа не быць пафасным: *Пабарвавелы і ўжо амаль сіні Марк Удоеў сядзеў за сталом перад бутэлькай і скрыгатаў зубамі: “Здраднікі! Прадажнікі!...”* *І мат-перамат, аж немагчыма*

слухаць. *“Пачакайце, гады! Перастраляем, як шалёных сабак. Галовы секчы будзем”* (А. Асіпенка). Несумненна пафасным з’яўляецца перфарматыўны маўленчы акт праклінання і клятвы: – *Каб мне з гэтага месца не сысці, каб мне вочы павылазілі, калі я маню, – закіпіць ад шчырага гневу Малы, стукне сябе кулачком у грудзі і ад хвалявання і абурэння аж падскочыць на лаўцы* (В.°Гігевіч); параўн.: *Каб ён ногі працягнуў! Каб ён праваліўся і г. д.* (З народн.).

Эмацыянальнасць

Падчас апісання пафасу гаворыцца пра *“эмацыянальны зарад”*, *“эмацыянальны напал”*, *“эмацыянальнае напружанне”* і г. д. Пафасныя праяўленні насычаны эмоцыямі, выкліканы імі. Эмацыянальным з’яўляецца той, хто здольны рэагаваць, лёгка паддаецца эмоцыям, г. зн. эмацыянальная асоба. У адрозненне ад пачуцця, эмоцыя – з’ява не рэфлексійная, а рэактыўная (*эмацыянальная рэакцыя*). Эмоцыі ўласціва эксплазіўнасць (выбуховасць), напрыклад: *Жыў у тваёй маўкліваці прысуд. І, калі гнеў твой выбухнуў, раскуты, – Маё збавенне праз твае пакуты Прышло. Ды не пазбавіла пакут* (А.°Грачанікаў); – *Ну і дэмагог жа ты! – узарвала Таццяну* (А. Пальчэўскі).

У шматлікіх кантэкстах пафас трактуецца як узбуджэнне. У прамове павінен прысутнічаць пабуджальны стымул. Пераход да рэжыму “стымул-рэакцыя” – гэта пераход ад слова да справы, ад эвалюцыйнага росту да рэвалюцыйнага развіцця. Рэвалюцыя, як карэнны пераварот у жыцці грамадства, “выбухае”: *Над зямлёю паплыў новы, радасны кліч: “беднякі ўсяго свету, злучайцеся! Распаляйце ўдушы слова вольнага зніч; Ад смяротнага сну абуджайцеся!* (А.°Дудар).

Эмоцыя не адзелена ад экспрэсіі. Экспрэсія (выражэнне) супрацьпастаўлена імпрэсіі (увасабленню). Рэфлексійна-пачуццёвая імпрэсія, якая выяўляецца вербальна і невербальна, апелюючы да ўспрымальніка відавочную рэальнасць жыцця. Аднак увасобіць не значыць выразіць. Экспрэсія – дынамічнае праяўленне “хіміі” чалавечых адносін, а пачуцці доўжацца і шматстайна ўвасабляюцца ў слове і яго невербальных аналагах. Параўн.: *адгукнуцца (адазвацца)* – пачуццёва-імпрэсіўная рэфлексія, але: *адклікнуцца (адрэагаваць)* – экспрэсія (выражэнне); *крыўда* – пачуццё (*надзьмуць губы*), а *гнеў* – эмоцыя (*падняць бровы*); *захапленне* – пачуццё, а *здзіўленне* – эмоцыя і г. д.

1.1.3. Больш глыбокаму разуменню і акрэсленню катэгорыі пафасу спрыяе аналіз дэфініцый слова *пафас* і яго вытворных у тлумачальным слоўніку. У ТСБМ слова *пафас* мнагазначнае. У яго азначэнні фігуруюць тыя самыя паняцці, як і ў прыведзеных намі тэарэтычных трактоўках пафасу: “уздым і запал, а таксама знешняе іх праяўленне”; “уздым, натхненне, энтузіязм, выкліканая якой-н. высокай ідэяй”; “сутнасць, асноўная ідэя, накіраванасць чаго-н.” [122, т.°4, с. 126].

Шматлікія спробы даць пафасу адназначнае лагічнае азначэнне, з нашага пункту гледжання, заведама не могуць быць паспяховымі. Пафас не мае фармальна-лагічнай прадметнай прыроды. Сутнасць пафасу субстанцыянальная. Пафас звязаны з субстанцыяй маўлення, а таму не дапускае азначэння па форме “X – гэта...”. Пафас, як і жывое слова, належыць неакрэсленай, але актуальна знаёмай і дакладна вядомай рэальнасці маўленчай дзейнасці.

“У XX ст., – адзначае Дж. Сёрл, – філосафы навучыліся з найвялікшай асцярожнасцю задаваць пытані па форме “*Што такое...*”, напрыклад: “*Што такое ісціна?*”, “*Што такое лік?*”, “*Што такое справядлівасць?*”. Урокі дваццатага стагоддзя (хаця іх хутка забываюць у стагоддзі дваццаць першым) сведчаць, што найлепшы падыход да рашэння гэтых праблем – “падкрасціся” да іх непрыкметна. Не пытайце, што такое ісціна, а спытайце, пры якіх умовах мы гаворым пра некаторае выказванне, што яно ісцінна. Не пытайцеся, што ёсць лік, а пытайцеся пра тое, як (разрадка наша – Т. І.) “лічбавыя выражэнні функцыянуюць у рэальнай матэматычнай практыцы” [113, с. 7].

Мы прапануем выкавыстоўваць адзначаны метады пры адказе на пытанне пра тое, што такое пафас. Пафас не “*што*”, пафас – “*як*”. Пад пафасам разумеецца якасць маўлення. Замест таго, каб азначаць “*Пафас^о – гэта*”, варта звярнуцца да абставін маўлення і адзначыць як праяўляецца якасць маўлення, якая называецца пафасам. Гэта значыць, зыходнай нашай устаноўкай да дэфініцыі пафасу з’яўляецца прызнанне таго, што нельга даць яму азначэнне, аднак пафас дапускае разуменне ў сваіх праяўленнях. Тое, як праяўляецца пафас і стане істотным у разуменні яго сутнасці.

У даследаванні пафасу, на нашу думку, істотным момантам з’яўляецца тое, ад чаго ён адмяжоўваецца. Заўсёды існуе небяспека пераблытаць рытарычную катэгорыю з этычным феноменам. Са слоўнікавых тлумачэнняў і трактовак рытарычнага складніка маўлення вынікае, што пафас праяўляецца і разумеецца як:

1) ***пад’ём***. Пафас – гэта надзвычайны ўздым (*падняцца над...*) ці простая *прыўзнятасць* маўлення. Гэтай рытарычнай катэгорыі адпавядае этычны феномен *узвышанага*. Парадаксальна, што *падняць уверх* не значыць “павысіць”. Павысіць можна ступень (напрыклад: *павысіць прадукцыйнасць працы*), а падняць – узровень (*падняць узровень якасці*). Пафасна валентнае паняцце ўзнятасці не тоеснае этычнаму феномену ўзвышанага – як годнасць асобы не тоесная гонару чалавека, параўн.: *узняць – апусціць*, але: *узвысіць – прынізіць*. Згодна з рыторыкай савецкага часу “*высока ўзняць сцяг сацыялістычнага саборніцтва*”, аднак нельга *ўзвысіць сцяг*. Заклікі ***ўзняць вышэй сцягі сацсаборніцтва да XXV з’езда КПСС змяняюцца рэпартажамі з мерапрыемстваў да 60-годдзя Кастрычніка, а тыя – справаздачамі аб шырокамаштабнай падрыхтоўцы да 60-годдзя БССР (“Звязда”)***.

Семантыцы “пад’ёму” адпавядае пафасная фразеалогія: *узняць (падняць) галаву* – стаць бадзёрым, смелым, упэўненым; *падняць голас* – рашуча выказаць сваю думку; *падняць (узняць) меч (зброю)* – пачаць вайну, пайсці супраць каго-н.; *падняць на ногі* – усхвалявацца, прымусіць трывожыцца; *падняць руку на каго* – зрабіць замах на каго, на што-н. [122, т. 3, с 551]; параўн.: – *Гідра контрэвалюцыі падымае галаву, таму мы не павінны спаць, а быць пільнымі* (А. Асіпенка); *За адвечную крыўду і слезы меч паднялі і бацька, і сын...* (Т.°Кляшторны); *Гарэнка падыме на ногі ўсіх трэстаўскіх багоў. Ён учыніць ім такое пекла, якога сам Люцыпар не зазнаў* (М. Вышыньскі);

2) **уздым** – другая назва для пафасу, напрыклад: *Вейс адчуваў, як знікае ўвесь пафас, увесь уздым, з якім гаварыў ён сваю прамову* (М.°Лынькоў). *Гаварыў Мілоўскі прыўзнята, з пафасам, і з пафасам скончыў сваю прамову* (П.°Галавач). Уздым азначае ўзбуджэнне і пачатак дзеяння (*узняць трывогу, узняць паўстанне, узняць бунт*), асацыіруецца з парушэннем цэласнасці (*узняць цаліну*), рэвалюцыяй – карэннай ломкай, пераходам ад стану эвалюцыйнасці да рэвалюцыйных ператварэнняў (*узняцца на барацьбу; узняць голас, узняць меч, узняць сцяг і інш.*). Вынікам такога пераходу з’яўляецца станаўленне новай рэальнасці і набыццё асобай пэўнага інстытуцыянальнага статусу. Дзеяслоў *узняць* частотны ў палітычным дыскурсе, напрыклад: – *Поспех у маштабах раёна будзе залежаць ад таго, наколькі ўдасца ўзняць усе кадры! Каб зламаць ворага, трэба ўзняць баявы дух усіх партыйцаў, усяго актыву!* (І. Мележ).

Акт уздыму звязаны з пераменай і ранейшага стану, г. зн. з падзеяй. Пад падзеяй разумеецца перамена стану – момант станаўлення. У філасофіі Гегеля такая перамена называецца тэрмінам *зняцце*. Несумненна, што адзначаная перамена звязваецца з адыходам ад папярэдняга стану эвалюцыйнага росту да наступнага стану рэвалюцыйная развіцця. Статус падзеі ў адрозненні ад факта заўсёды рэвалюцыйны. Сам акт станаўлення каго-чаго кім-чым ёсць акт рэвалюцыі – зняцце супярэчнасці мінулага і таго, што прыходзіць яму на змену. Адсюль істотнае назіранне, што этас праяўляецца ў пераломныя моманты гісторыі. Старажытная японская мудрасць: “*Калі бушуе вецер і калосіцца рысавае поле, спелыя рыскі нахіляюцца як мага ніжэй, а пустыя паднімаюць свае галоўкі вельмі высокаю, і вецер іх зносіць...*”;

3) пафас разумеецца як **запал**. Гэтае слова асацыіруецца з эксплазіўным ініцыіраваннем, параўн.: *запал* ‘прыстасаванне і сродак для запальвання выбуховага рэчыва’. Акрамя таго, слова *запал* уключае сему ‘гарачнасць’, напр.: *гаварыць з запалам, астыў запал*. Запал суправаджаецца праяўленнем эмацыянальнасці (*эмацыянальны запал*);

4) неад’емным складнікам пафасу з’яўляецца **натхненне** – ‘стан творчага ўздыму’, ‘душэўны ўздым, захапленне’. [*Буйскі:*] – *Плённа пішацца ў хвіліны творчага натхнення*. (І. Шамякін); [*Ціма*] *спыняецца і з натхненнем гаворыць*

сябру: – Ведаеш, я як вырасту, буду даследчыкам... (А.°Пальшчэўскі) [122, т. 3. с. 327]. Натхненне не тое, што захапленне, параўн.: рус.: *вдохновение* і *воодушевление*. Пафас – катэгорыя духоўная. Характэрная для слова душэўнасць (напрыклад: *душэўная размова*) гэтаму ваяўнічаму складніку маўлення не ўласціва;

5) *узбуджэнне* як уласцінасць пафасу сведчыць, па-першае, пра сувязь гэтага кампанента свядомасці са справай (а не словам), параўн.: *узбудзіць крымінальную справу*. Па-другое, узбуджанасць прадугледжвае актыўнасць чалавечых адносін, параўн.: пол. *bodziec* ‘стымул’ – о tym со robudza do działania [165, т. 1, с. 64]. Узбуджанасці супрацьпастаўляецца спакой: *будзіць ‘прывесці ва ўзбуджальны стан’*. *Аднак была ў ім [тэлефонным званку] і такая вестка, якая вельмі ўздудзіла Дзяніса Рыгоравіча, прымусіла разгубіцца, пазбавіцца на імгненне дару мовы; Узбудзіць хворага. Узбуджаныя нервы* [122, т. 5. с. 630]. Узбуджэнне выклікае пэўныя эмоцыі, інтарэс. Гаворыцца пра “абуджаную свядомасць”.

б) Базавай катэгорыяй трансляцыі пафасу з’яўляецца *ідэя*. Як мы ужо адзначалі, пафасам у літаратуразнаўстве называецца “ідэйна-эмацыянальная накіраванасць літаратурнага твора, якая вызначае спецыфіку мастацкага зместу ў сукупнасці ўсіх яго кампанентаў” [121, с.°264]. Такім чынам, уздым, натхненне і энтузіязм, выклікаюцца якой-небудзь высокай ідэяй. Адна з трактовак пафасу – “асноўная ідэя, накіраванасць чаго-н.” [122, т. 4. с. 126].

Калі, напрыклад, прамоўца пачынае даклад пасажам “*Пафас майго выступлення ў тым, што...*”, то ён, несумненна, разумее пад пафасам галоўную ідэю даклада, якую імкнецца *трансліраваць* (нацыянальная ідэя, патрыятычная ідэя, ідэя дабра, ідэя справядлівасці і г. д.). Укараненне новых ідэй у жыццё не абыходзіцца без пафасных праяўленняў, напрыклад: *Садовіч захапіўся новаю ідэяю і ўсю рэшту дарогі гаварыў аб ёй з высокім пафасам* (Я.°Колас). Маўленне мае ідэалагічнае вымярэнне, якое не ўласціва для слова (мовы). Ідэя выступае канструктыўным складнікам свядомасці. Ідэя перавагі аднаго над другім ёсць асноўная ідэя палітычнай прапаганды і рэкламы – прапаганды эканамічнай.

З шэрагу пафасна рэлевантных уяўленняў і паняццяў выпадае, з нашага пункту гледжання, паняцце *сутнасці*. Пафас не з’яўляецца прадметам феноменалогіі – “навукі аб сутнасцях”. З пэўнасцю можна сказаць, што не існуе такога феномена, як пафас. Не маючы дачынення да сутнасці (*эсэнцыі*) рэчаў, пафас праяўляецца ў існаванні (*экзістэнцыі*). Паводле М. Хайдэгера, “усё ажыццяўляецца, а экзістэнцыяніраваць (адбывацца) здольна толькі асоба” [135].

Немагчымасць фармальна-лагічнага азначэння пафасу па форме “*X°– гэта...*” не перашкаджае выпрацоўцы яго навуковай дэфініцыі па мадэлі “*X называецца...*”. Такім чынам, мовазнаўчае азначэнне пафасу можа быць

наступным. *Пафасам называецца канстытутыўны складнік маўлення, якому ўласцівы такія прыкметы, як знакаваць, дыскурсіўнасць, рытарычнасць, ідэалагічнасць, дынамічнасць і які выражаецца шэрагам эмацыянальных праяўленняў прамойцы; галоўныя з іх – уздым, узнёсласць, узбуджэнне, запал, натхненне, энтузіязм і інш.*

1.1.4. У сувязі з тыпалогіяй пафасу прыходзіцца адзначаць надзвычайную варыятыўнасць яго праяўленняў. Можна сцвярджаць факт наяўнасці пафасу як пэўнага сацыяльна-значнага інварыянта, прадстаўленага шэрагам сваіх варыянтаў. Справядлівым, з нашага пункту гледжання, будзе таксама сцвярджэнне, што варыятыўнасць пафасу залежыць ад сферы і акалічнасцей чалавечай дзейнасці.

Слова *пафас* ужываецца са шматлікімі азначэннямі, якімі сведчацца яго разнавіднасці. “Пафас, несумненна, бывае *першасным*, выкліканым непасрэднай эмацыянальнай рэакцыяй, уласным вопытам, і *другасным*, заснаваным на памяці” [85]. У першасным пафасу дамінуе эмоцыя. Такі пафас уласцівы, напрыклад, рытарычным воклічам: “*О!*”, “*Вось!*” *Чуўся грозны вокліч: – Стой! Назад!* (М. Лынькоў). *Трывога! Пажар!* Аб другасным пафасе гаворыцца ў сувязі з інстытуцыянальным дыскурсам і яго складальнікамі – імёнамі знаных асоб, назвамі дзяржаў, знакавых падзей. У свой час з такім пафасам вымаўляліся, напрыклад, імёны *Ленін і Сталін, Карл Маркс, Энгельс*; параўн.: *З імем Леніна ў сэрцах арліных Новы быт мы будзем ў краі* (Я.°Журба); *Іншага выйсця ў нас няма: або загінем, або пабудзем сваю індустрыю і зажывем заможна і прыгожа, як і прадбачылі правадыры сусветнага пралетарыяту Карл Маркс і таварыш Энгельс* (А. Асіпенка); *Перад тым, як вымавіць тваё імя, Радзіма, Я, быццам джангарчы, калі збіраецца спяваць, Свой рот крынічнаю вадою палашчу* (М. Танк); *І ты яе запомні імя, Як неба, сонца і зару. Твая зямля, твая Радзіма Названа светла: Беларусь!* (Ю. Свірка).

Сцвярджаецца факт існавання *навуковага пафасу*, інакш – “*пафасу Розуму і Навукі*”. Безумоўна пафасным з’яўляецца, напрыклад, легендарны вокліч Архімеда “*Эўрыка!*” (грэч. εὕρηκα или ηὕρηκα, літар. “знайшоў!”) – як і ўсе моманты эўрыстычнасці, што суправаджаюць навучанне і навуковыя адкрыцці. “Калі мы гаворым пра *навуковы пафас*, то ён заснаваны на адкрыццях, інавацыях і іх укараненні. Асваенне космасу, пранікненне ў тайны атамнага ядра, лячэнне цяжкіх захворванняў, якія раней былі непадуладны медыцыне і інш. – усё гэта надае навуковаму дыскурсу і статусу *навукі нешта большае, чым проста падсумаванне назапашаных адкрыццяў, рашэнняў, патэнтаў*” [85].

Згодна з існаваўшай сацыялістычнай дактрынай нават навука павінна служыць ухваленню сацыялістычнай рэчаіснасці. У гісторыі мовазнаўства

пафасам вызначаліся, напрыклад, навуковыя выступленні акадэміка М.°Я.°Мара. Яго працы сведчылі, што ў навуковым дыскурсе эмацыянальная аргументацыя, ці пафас, можа быць больш дзейснай за рацыянальную [156]. Пафас, несумненна, можа прысутнічаць у публічных навуковых выступленнях. Што ж датычыцца тэкстаў навуковых прац, то пафас у іх не да месца. Звычайна гаворыцца аб прынцыпах навуковай этыкі вучонага.

Шырока ўжываецца (асабліва ў літаратурнаўстве) тэрмін *сацыяльны пафас*: *антычны сацыяльны пафас*, *сацыяльны пафас савецкай грамадзянскай лірыкі*, *сацыяльны пафас і рэвалюцыйная накіраванасць паэзіі Ф. Багушэвіча*, *пафас сацыяльнага рэфармізму* і да т. п.). Частка *сацыяльна* – уваходзіць у назвы шматлікіх разнавіднасцей пафасу: *сацыяльна-маральны пафас* (напрыклад: *сацыяльна-маральны пафас твораў У. Караткевіча*), *сацыяльна-крытычны пафас* (напрыклад: *сацыяльна-крытычны пафас апавядання Васіля Быкава “Жоўты пясочак”*), *сацыяльна-публіцыстычны пафас* (напрыклад: *сацыяльна-публіцыстычны пафас рамана І. Шамякіна “Злая зорка”*) і г. д.; напрыклад: *Царскія чыноўнікі адразу ўлавілі сацыяльны пафас і рэвалюцыйную накіраванасць паэзіі Ф. Багушэвіча* (С. Александровіч).

Тэрміналагічна ўстойлівым з’яўляецца спалучэнне *сацыяльна-палітычны пафас*, ці проста – *палітычны пафас*. Такі від пафасу заснаваны на ўяўленні аб абранасці і, адпаведна, элітарнасці пэўных культурных і палітычных інстытутаў. Напрыклад, існуе ўяўленне пра амерыканскую выключнасць; *american exceptionalism* – светапогляд, згодна з якім ЗША займаюць асаблівае месца сярод іншых краін з пункту гледжання свайго нацыянальнага духу, палітычных і рэлігійных інстытутаў. Сусветная гісторыя дае нам шматлікія прыклады культу асобных этнасаў і знакамітых асоб. “Ёсць *пафас індывідуальны*, калі тон задаюць прызнаныя грамадствам маральныя аўтарытэты – героі вайны, праведнікі, дзеячы навукі і культуры, яркія публічныя інтэлектуалы. Ёсць *пафас партыйнай і / або дзяржаўнай прапаганды*” [85].

Знаным відам пафасу з’яўляецца *рэвалюцыйны пафас*, напрыклад: *Пафас працы ў паэзіі маладога Купалы зліваецца з пафасам рэвалюцыі, з абуджэннем і ўздымам народнай самасвядомасці* (В. Івашын). Ва ўсе часы рэвалюцыянеры былі палымянымі прапагандыстамі і агітатарамі, аратарамі-трыбунамі. Несумненна, правадыр мусіць быць фанатыкам, захопленым верай у ідэю, валодаць моцнай воляй. Яму прыходзіцца працаваць з так званай *масай* – неарганізаваным натоўпам, якім кіруюць інстынкты. Ідэі авалодваюць несвядомымі масамі, і гэты працэс грамадскай інстытуцыяналізацыі не абыходзіцца без пафасу.

Рэвалюцыйная лексіка і фразеалогія з уласцівым ёй рэвалюцыйным пафасам існуе як гістарычны пласт слоўніка беларускай мовы. Напрыклад,

рэвалюцыйна-публіцыстычным пафасам барацьбы з самаўладствам і пафасам нацыянальнага адраджэння насычана літаратурная спадчына Цёткі (Алаізы Пашкевіч): “Вера беларуса”, “Мора”, “Суседзям у няволі”, “Прысяга над крывавамі разорамі”. Лінгвістычны аспект гэтых твораў – пафасная рыторыка як увасабленне рэвалюцыі: *грозная бура, навальніца, усхваляванае мора, хвалі якога штурмуюць стары свет*.

На старонках публіцыстычных і літаратуразнаўчых прац сустракаем і шматлікія назвы другіх разнавіднасцей пафасу: “*камуністычны пафас*”, “*пафас сацыялістычнага будаўніцтва*”, “*нацыянальны пафас*”, “*пафас менашчы*”, “*пафас, выкліканы ідэяй вызвалення*”, “*гуманістычны пафас*”, *патрыятычна-гуманістычны пафас*”, “*грамадзянскі пафас*”, “*савецкі пафас*” і інш. Безумоўна, шэраг тэрмінаў, якія называць розныя віды пафасу, можна прадоўжыць. Аднак, нягледзячы на калейдаскапічнасць патэтыкі, усё ж існуюць традыцыйныя віды пафасу.

Ад старажытых часоў вылучаюць *трагічны пафас*. Прырода патэтыкі сама па сабе трагічная. Ахвярнасць закладзена ў паняццях, якія даюць уяўленне пра пафас: *страсць, гібель, ахвяра, смерць, кроў, пакуты* і да т. п. Акрамя таго, момант трагічнасці пафасу вынікае з яго дыскурсіўнай прыроды. Маўленне як справа і барацьба, у адрозненне ад жыватворнага слова, па азначэнні ахвярнае (параўн.: *ахвярныя прамовы*⁹ – рус. *жертвенные речи*).

Галоўны параметр трагічнага пафасу – незваротнасць. У бытавым сэнсе зваротнасць звязана з дзеясловам *звярнуцца* (напрыклад: *звярнуцца да каго-небудзь з просьбай*). Зварот – гэта паварот да пачатку, назад, да сваіх каранёў (“на кругі свая”). Парадокс у тым, што звярнуцца не значыць вярнуцца. Усё, да чаго мы звяртаемся, да нас не вяртаецца і нам не застаецца. Яно нам можа быць сваім, але не нашым. У пафасе няма звароту, аднак ёсць вяртанне. Вяртанне да Самога – самога Сябе, Самога Бацькі (параўн.: *Вяртанне блуднага сына*), вяртанне да САМОГА. Іншая назва для незваротнасці – апелятыўнасць. Усякая назва апелятыўная (дыскрыптыўная) ці іменная. Апелятыўна-іменнае застаецца ў памяці – упісваецца ў Кнігу памяці. Яно толькі і ёсць, ім адным толькі і цешацца, астатняе – прысутнічае на белым свеце для ўсеагульнай радасці.

Трагізм рэальных жыццёвых становішчаў і перажыванні, якія імі выклікаюцца, не могуць не быць адлюстраванымі ў мове і маўленчай дзейнасці. З найбольшай выразнасцю трагічны пафас праяўляецца ў перыяды рэвалюцый і войнаў. У пафасным імкненні да вялікіх мэтаў забываюцца этычныя прынцыпы гуманнасці і маральныя імператывы. Чалавек ператвараецца ў сродак і ахвяру рэвалюцыйных пераўтварэнняў: – *Любое дзеянне партыйнага калектыву апраўдана вялікай мэтай, і можна толькі ганарыцца, што ты быў прынесены ў ахвяру гэтай вялікай мэце* (А. Асіпенка).

Пафас неад’емны ад ахвярнасці, якая супярэчыць чалавечнасці: – *Што ты вярзеш, Марк? Якія ахвяры і каму яны патрэбны? Сацыялістычнае грамадства – гэта грамадства сацыяльнай справядлівасці і гуманнасці. Яно ўзводзіцца для людзей, і яму не патрэбны чалавечыя жыцці, як Молаху. І партыя не можа пераступіць цераз чалавека, а тым больш партыйца, як крыважэрная машына. Хто спатыкнуўся, таго трэба падняць, памагчы пайсці ў нагу з масай, а не растоптваць на маршы (А.°Асіпенка).*

Трагічны пафас праяўляецца, напрыклад, на арэне палітычнай барацьбы. Не пазбаўленыя спекулятыўных маніпуляцый, акты намінацыі палітычных праціўнікаў могуць мець трагічныя наступствы. Яскравы таму прыклад – існаванне палітычных ярлыкоў, г. зн. намінацый, якія выносяць “прыговор” асобам, на якіх “вешаюцца”. Трагізм палітычнага ярлыка ў тым, што ім прадвызначаюцца адносіны да асобы; на падставе ярлыка вырашаецца яе лёс, напрыклад: *Ты кулак – значыць, вінаваты. Значыць, ніхто з табой і не пагаворыць як з чалавекам. Быццам пракляце якое...; “Усё правільна, – кажуць. – Не хадзі болей і не дуры нам галавы: ніхто табе не паможэ... Ты кулак. І ўсё тут”;* *Божэ, дык што ж гэта за пракляце такое нада мною вісіць, што за кляймо нязводнае – кулак. Няўжо не толькі мне, але і дзецям маім, унукам маім усё сваё жыццё з гэтым кляймом жыць?!* (Я.°Сіпакоў); – *Выжыльвайся ды яшчэ маўчы – бо не маеш права голасу, бо – лішэнец!* (І. Мележ).

Траічным пафасам прасякнута літаратура на ваенную тэму; яна нібы ўвайшла ў вайну, а вайна з усімі яе батальнымі сцэнамі і бытавымі дробязямі ўвасобілася ў літаратуры.

Вайна не мае літасці, з’яўляецца антыгуманнай жахлівай падзеяй. Для перамогі неабходны чалавечыя ахвяры. Узнікае аналогія вайны і жніва: *Дзве жніа, загонную паланіўшы раць, выйшлі, каб палонныя каласы вязаць. Наступіла з Поўначы першая жніа, а другая, звонячы зброяю, – з Паўдня (А.°Куляшоў).* Вайна даносіцца з-за Буга грымотамі: *Бяда з-за Буга ў касцы выглядала, і даняслося водгулле грымот (А.°Пысін).*

Трагічным пафасам прасякнуты наступныя радкі, у якіх вайна параўноўваецца з машынай, якая знішчае ўсе жывое: *Ашчэрыла жэрлывайна без літасці...Колькі працы яна, колькі сілы смяротнай выплеўвае... (А.°Куляшоў);* *Зямля нязжатымі снапамі подперла бледны небаскрай, вайна жалезнымі цапамі малоціць наш пярэдні край (А.°Куляшоў);* *Мы ў танкавым едзе злучэнні, ад гарачых турбот пад каскамі пот. Перад намі снуюць і злучаюцца цені ад крылляў, ад вежаў, ад жэрлаў варожых істот... (А.°Куляшоў);* *Глядзі, зразае вайна як пілой, усе, што жыло, што расло, што сеялі...” (А.°Куляшоў).*

У літаратуры перыяду Вялікай айчыннай вайны гераічны пафас суіснуе ў адзінстве з трагічным пафасам. Радзіма, вайна, смерць і неўміручасць,

нянавісць да ворага, баявое братэрства і таварыства, каханне і вернасць, мара аб перамозе, роздум пра лёс народа – вось эпічныя матывы ваеннай паэзіі і прозы.

Трагічны пафас роднасны *гераічнаму пафасу*. Гераізм апеты ў паэзіі; ім напоўнены рамантычныя пражайныя творы. Гераізм мае месца ў жыцці. “*В жизни, знаешь ли ты, всегда есть место подвигам, – говорит Изергиль. – И те, которые не находят их для себя, те просто лентяи или трусы, или не понимают жизни*” (Горький, “Старуха Изергиль”). Выказванне: “*У жыцці заўсёды ёсць месца подзвігу*” атрымала інтэрнацыянальнае крылатае гучанне.

Усё сапраўды гераічнае мае высокае драматычнае дыскурсіўнае гучанне. Тут і злосць на другіх, што не трымаюцца свайго ганаровага абавязку памерці за Радзіму-маці: *Злосна сказаў: Уставай, пяхота! Мы не на пляжы, а на вайне* (П. Панчанка). Тут і гатоўнасць пайсці на смерць дзеля другіх: *І лёг на змяіныя скруткі дроту. І дзвесце салдацкіх запаленых ботаў Прайшлі па яго спіне* (П. Панчанка). Тут і жаль-шкадаванне, што *Не ён, а другія ішлі ў атаку, Гранаты кідалі ў бліндажы, Калолі фрыцаў, палілі танкі І сцяг перамогі ўнімалі ранкам На заваёваным рубяжы* (П. Панчанка). Тут і вялікія пакута Героя, на якую не можа не адазвацца сэрца чытача: *А ён свае косці з іржавых калючак Сваімі рукамі без стогну аддзёр, Зваліўся на травы...* (П. Панчанка). Тут і вялікі боль страты за палеглага ў баі: *...і стала балюча І травам, і росам, і ветрам гаючым, Што прыляцелі з валдайскіх азёр* (П. Панчанка). Смерць Героя заўсёды хвалююча-драматычна. Герой памірае ціха.

Падставовая рыса гераічнага – гэта адданасць. Герой дабравольна аддае жыццё за ідэал (*И как один умрем в борьбе за это...*). Памерці за Радзіму для Героя – найвялікшы гонар, пачэсны абавязак. Герой па абавязку пайшоў на вайну, дзе і знайшоў сваю пачэсную смерць – аддаў жыццё, каб жылі другія. Смерць героя – паэзія найвялікшай узнёсласці. Подзвіг Героя можна паўтарыць двойчы, тройчы і г. д. і, адпаведна, атрымаць званне Героя.

Герой ідзе на смерць па зову сэрца, ці калі Радзіма-маці заве. Месца Героя паміж званымі, а не сярод абраных. Званых мноства, абраных – адзінкі. І толькі адзінкавыя здольны на ахвяру. Аддае жыццё Герой, а того, хто ахвяруе, так не завуць. Увогуле яго ніяк не завуць – яго называюць – безыменна (дэскрыптыўна) ці паіменна (іменем уласным). Ахвяра не памірае, але гіне. Яго не завуць, ён свядома САМ ахвяруе сабой (ці яго самога прыносяць у ахвяру). Ахвяра прадугледжвае асабісты ці калектыўны свядомы выбар. Ахвяру выбіраюць. Так выбіралі ахвяру паганскім багам.

У гераічнага пафасу няма свядомай самасці, яна – у патэтычнай ахвярнасці. Ахвяра не памірае, але гіне ў паходзе за Славай. Гібель не апяваюць. У гібелі адсутнічае гераічны пачатак. Няма таксама там і паказнога гераізму. Найвялікшы гонар усіх палеглых герояў не раўняецца са СЛАВАЙ тых, хто загінуў – па ў ш ы х. Героем завуць чалавека, які палажыў галаву дзеля

другіх, а не паў у Імя Самога. Таго, хто паў, не завуць, але называюць (тытулююць). Не бывае палеглых ахвяр – ахвяры бываюць паўшыя (“*Вы жертвою пали в борьбе роковой...*»). Славяць тых, хто паў ахвярай. Не бывае чэснага імені – імя бывае слаўнае. Той, хто ахвяруе сабой, не дабравольна ідзе на подзвіг, а с в я д о м а прыносіць самога сябе ў ахвяру, зыходзячы з разумення яе неабходнасці (“*Хто, калі не я*”).

Памерці, чэсна выканаўшы свой салдацкі абавязак перад Радзімай, ці ахвяраваць сабой, усведамляючы ўласны доўг Айчызне? Дошка Гонару з подпісам пад партрэтам, ці безымяны Курган Славы, помнік з выбітымі літарамі імён ахвяр? Медаль за адвагу, за баявыя заслугі, ці Ордэн Славы – за праяўленую мужнасць? Святы доўг, ці свяшчэнны абавязак?

У розных дыскурсах трагічная патэтыка звычайна ўскладняецца гераічнымі матывамі. Гераічны пафас праяўляецца ў дзейнасці, якая вызначаецца як дзейнасць “у імя”. Устойлівы выраз у імя ўжываецца пры ўказанні на каго-небудзь ці што-небудзь як на мэту дзеяння: *у імя міру, у імя культуры, у імя ідэі, у імя светлай будучыні* і г. д.

Гераічны пафас уласцівы дзейнасці, якая адбываецца ў імя агульнай справы; сама справа таксама асэнсоўваецца як гераічная. Такі пафас перадае значныя сацыяльна-прагрэсіўныя памкненні і, у першую чаргу, барацьбу за незалежнасць. Змест гераікі адрозніваецца ў розных гістарычных абставінах. Авалоданне стыхіямі прыроды, адпор іншаземным захопнікам, змаганне з цёмнымі сіламі грамадства за перадавыя формы грамадска-палітычнага жыцця^о – усё гэта патрабуе ад чалавека вялікіх намаганняў, падпарадкавання сваіх мэтаў грамадскім. У гэтым выпадку чалавек мабілізуе свае сілы, атрымлівае адпаведнае натхненне і здзяйсняе подзвігі.

Пафас у творах з ідэйнай арыентацыяй не мае гістарычных вытокаў, аднак вынікае з суб’ектыўнага светаразумення аўтара і аб’ектыўных сацыяльна-бытавых абставін, якія пісьменнік усведамляе і імкнецца выразіць Зыходзячы з адзначанага, канстатуецца існаванне розных тыпаў пафасу – як пазітыўнага, так і негатыўнага. Перш за ўсё, пафас бывае трагічным і гумарыстычным. Тыпы пафасу ўзнікаюць наперш у грамадскай свядомасці, а потым знаходзяць выражэнне ў творчасці асобных яго прадстаўнікоў – майстроў пяра. І ў трагічным і гумарыстычным пафасе праламляецца ідэйнае і эмацыянальнае асэнсаванне рэальных супярэчнасцяў.

Гераічны пафас сцвярджае веліч подзвігу асобнага чалавека і ўсяго грамадства, што мае вялікае значэнне для народа, асобных яго прадстаўнікоў і чалавецтва ў цэлым. Прадметам гераічнага пафасу у літаратуры з’яўляецца гераіка самой рэчаіснасці – стваральная праца па ажыццяўленню грандыёзных планаў будаўніцтва новага грамадства.

Героіка жыцця патрабуе дабравольнае выяўленне чалавека як грамадскай асобы, яе дзейсную ініцыятыву і гатоўнасць ісці на подзвіг. Адлюстраванне ў дзеяннях асобнага чалавека, пры ўсёй абмежаванасці яго сіл, вялікіх прагрэсіўных памкненняў – такая станоўчая ўнутраная супярэчлівасць героікі жыцця.

Вобразна раскрываючы асноўныя рысы гераічных характараў, захапляючыся імі і апяваючы іх, мастак слова стварае творы, прасякнутыя гераічным пафасам. Ён не проста прайгравае і эмацыйна каментуе героіку рэчаіснасці, а творча пераасэнсоўвае яе ў святле свайго ідэалу грамадзянскай доблесці, гонару, абавязку. Аўтар ператварае жыццё ў вобразны свет твора, выказваючы сваё ўяўленне пра подзвіг, пра сутнасць гераічнага характару, яго лёсу і значэння. Героіка рэчаіснасці адлюстроўваецца ў мастацкім творы гіпербалічна ў створаных вобразах і дзеяннях. Гераічны этас у мастацкіх творах розных эпох нярэдка ўскладняецца драматычнымі матывамі. Перамога над ворагамі заваёўваецца коштам жыцця герояў і пакут усяго народа.

Гераічны пафас перадае значныя сацыяльна-прагрэсіўныя памкненні, і ў першую чаргу, барацьбу за незалежнасць (волю) краіны. Гераічным пафасам прасякнуты творы беларускіх пісьменнікаў на ваенную тэму. Калі браць беларускае прыгожае пісьменства, то нельга не прывесці творы А. Куляшова, Я.°Брыля, А. Пысіна і др.

Традыцыйна вылучаецца *сатырычны пафас*. У гэтым пафасу факты сацыяльнага жыцця, падзеі і асобы з'яўляюцца прадметам гнеўнага, абуральнага, часта сатырычна-з'едлівага высмейвання. Класічны прыклад літаратурнага твора з сатырычным пафасам – камедыя К. Крапівы “Хто смяецца апошнім”, у якой асуджаецца кар'ерызм і прыстасавальніцтва. Выразнікамі сатырычнага пафасу ў камедыі з'яўляюцца моўныя сродкі, сярод якіх, напрыклад, “гаваркія прозвішчы”: *Гарлахвацкі, Туляга*.

Сатырычны пафас звычайна лічыцца разнавіднасцю камічнага пафасу. Аднак, на нашу думку, з гэтым цяжка пагадзіцца. Калі ў слове няма асуджэння, калі нехта проста жартуе з кагосьці і часам нават шкадуе яго, то ў гэтым выпадку не можа быць гаворкі пра пафасныя эксплікацыі. Лічыць сатырычны пафас відам камічнага – значыць не адрозніваюць гумар ад сатыры. Напрыклад, розныя мімікрычныя ўвасабленні, якія маюць месца ў маўленні ў сувязі з нечым нязвыклым, наўрад ці можна назваць пафаснымі. Іх этычная арыентаванасць відавочная:– *Во з пушчанцамі ў падсуседзях будзем! – засмялася Уліта. – Чуеце, як вукае? – шэптам перакрывіла мужчыну: “Кунь, вуз”! Пушоў-пуіхаў”. – Але ж.. – слухала і Тэафілія тое нязвыклае для жабінкоўцаў вуканне пушчанца. Ёй было трохі смешна, бо ў Глінках інакш гаварылі: вакалі.* (К.°Каліна).

Сатырычны пафас утрымлівае момант здзеклівасці. Напрыклад, неадпаведнасць грамадскага дзеяча пэўным нарматыўным стэрэатыпам нярэдка

выражаецца ў маўленні пры дапамозе пярэтых форм: – Ну і *работнічкі...* (3 разм.); *Мяне аж скаланула – ну ж і настаўнічкі тады былі...* (А. Карпюк). Прагматычны эфект у такіх выпадках тлумачыцца тым, што памяншальны суфікс, прызначаны для выражэння адносін меры, ужываецца ў сферы адносін парадку, якія не дапускаюць параметра “большае-меншае”, параўн.: – *Калі ра-зобрацца, мужыкі, выходзіць што і над вамі я хоць **крыху** начальнік.* <...> *Чаму ж так улез у памяць той маларослы, лысаваты ляснік – той хоць **крыху**, але начальнік?* (М. Сянкевіч).

Пафас не верыфікуецца на праўдзівасць, але прадстае *існы* (рэальны) і *ілжывы*. Існае разумеецца як тое, што *існуе на самай справе*. Не існае адчуваецца як “*награная*” (паддзельная). Такі пафас азначаецца як *ілжывы*. Гэта паказная ўзбуджанасць у маўленчых паводзінах – *афектацыя*.

Тэрмін *ілжывы пафас* уведзены А. Паўпам у эсэ 1727 г. “Peri Bathous” як азначэнне няўдалых спроб узвысіцца над астатнімі. Так здараецца, напрыклад, калі хтосьці дэманстратыўна круціць ключамі ад дарагога аўтамабіля, альбо прызнаецца ў тым, што, на яго думку, здольна зрабіць станоўчае ўражанне на калег: “*Учора купіў двухузроўневую кватэру, але, вось незадача, няма ліфта.* (3°разм.). Крытэрыем ілжывага пафасу можа служыць адчуванне няёмкасці за асобу, у маўленні якой праяўляецца такая несапраўдная дэманстратыўнасць.

1.1.5. Даследуючы катэгорыю пафасу, нельга не адзначыць факт сучаснай семантычнай дэвальвацыі слова *пафас* і яго сінтаксічнага дэрывату – *пафасны*. Аб гэтым, у прыватнасці, сведчыць параўнанне спрадвечнага разумення пафасу і сучасных субкультурных інтэпрэтацый гэтага паняцця:

1) “Пафос всегда есть страсть, выжигаемая в душе человека идеею и всегда стремящаяся к идее, – следовательно, страсть чисто духовная, нравственная” (В. Г. Белинский);

2) “Пафос – это когда всё круто и дорого”; “Пафос – крутизна, самолюбие, когда бабла много и понты из ушей лезут!”; “Пафос – пальцы веером, все пузырями...я ль – не яль-!!! – ...А как что, ...сразу шугаются, и в кусты... Много понтов – мало что из себя представляют!”^о[12].

Слова *пафас* аказалася адлучаным ад спрадвечных семантычных сувязей з узнёслым і духоўным. У сучасных субкультурах прыметнік *пафасны* набывае значэнне элітарнага і гламурнага. У сацыяльных сетках сустракаюцца азначэнні з прыметнікам *пафасны*, якія выражаюць выключна станоўчую, вышэйшую ацэнку прадметаў і асоб: *пафасны ноўтбук, пафасная дзяўчына, пафасны шлюб, пафасны аўтамабіль* і г.°д. Прыметнік *пафасны* ставіцца ў раней недапушчальныя для яго ўмовы ўжывання з лексікай куплі-продажу, ужытку і карыстання. *Пафасны* – гэта ‘наўмысны, перабольшаны, недарэчна пышны’ (аб уборах); ‘з удзелама не да месца саліднай публікі’ (аб імпрэзах). Пафасныя

людзі^о– тыя, хто імкнецца здавацца, а не быць, праяўляюць “гламур духу”. Семантыка прыметніка *пафасны* змыкаецца з уяўленнем пра выключнае і ўваходзіць у адзін сінанімічны рад са словамі *шыкарны, круты, казырны, прэстыжны, модны*. Пафаснае становіцца выразнікам “гламурнай якасці.”²

Субкультурнае маўленне мае патрэбу ў эксклюзіўным выражэнні, якое маркіруе “вышэйшую пробу” перш за ўсё прадметных рэалій свету. У маладзёжнай субкультуры пафаснае атаясамліваецца з паняццем “пантовае”. Слова *панты* фігуруе ў адносінах да дарагіх прадметаў. З іх дапамогай “пнуцца” падкрэсліць асаблівае становішча кагосьці (напрыклад: *увесь у пантах*). Звычайна “*пацаны пантуюцца*” асабістымі матэрыяльнымі каштоўнасцямі. Можна “з *понтам*” закурыць дарагія цыгарэты, прэзентаваць дарагую рэч і інш. Бытуюць ідыяматычныя выразы тыпу *базарыць на пантах, круціць панты, кідаць панты, на пантах, без пантоў* і інш. Моднае звычайна заслугоўвае азначэння *пафаснага і пантовага*.

Мэта “понту” – *выдзеліцца* з натоўпу. У такога роду выдзяленні праяўляецца момант *дэманстратыўнасці*. Пра пафас (“панты”) кажуць, калі нехта хоча зрабіць на кагосьці моцнае ўражанне, г. зн. выяўляе пэўныя прэтэнзіі на штосьці. Зразумела, што гэтыя прэтэнзіі не заўсёды маюць пад сабою дастатковыя падставы. Так, *кінуць панты* – значыць указаць на асобныя факты, якія ў слухачоў павінны выклікаць асаблівую цікавасць да суразмоўцы.

Імкненне выдзеліцца праяўляецца ў жаданні выгадна прэзентавацца і кантраставаць на фоне іншых, “казырнуць” чым-небудзь. Кантрастыўна вызначанай асобе (прадмету) прыпісваюцца азначэнні *круты, дзелавы, класны* і інш. Напрыклад: *Такая мабіла – гэта крута! Такі дзелавы... Класны ты пацан, Саша...*(можа быць з іроніяй); параўн.: *Вунь Генка Мароз – твар, як у малпы, а джынсы фірмы “Левіс”. І магнітафон японскі, “Панасонік”... Вось гэта рэч! Рэальная, памацаць можна* (М. Герчык).

Простая дэманстратыўнасць здольна рабіць моцнае ўражанне на рэцыпіента. Яна працуе на тое, каб павысіць чыйсці *рэйтінг*, стварыць вакол сябе пэўную аўру “крутасці”. Але ў такой дэманстратыўнасці няма пакуль таго, што абазначаецца ўстойлівым словазлучэннем *паказаць сябе*. “Круты пацан” можа толькі ў перспектыве стаць *наспяховым* грамадскім дзеячам, г. зн. набыць уласны інстытуцыянальны статус “хтойнасці” (*Ведаеш, хто ты такі?! З кім ты размаўляеш* і да т. п.).

Пафасна-пантовае дазваляе прыпадняцца над звычайным – разумеецца як надзвычайнае, выключнае. Пафас выразна накіраваны на выражэнне таго, што

² Аналагічная семантычная дэвальвацыя адбылася і з прыметнікамі *класны*. Класнасць у зыходным вытворчым значэнні – гэта прыналежнасць да пэўнага класа, разрады, групы. Прыметнік *класны* набывае азначнае значэнне: *вагон першага класа, лётчык першага класа, тэхніка высокага класа, першакласны спецыяліст, класная гульня* і г.д. Аднак параўн.: *класны пацан, класная вяртанка* і да т. п.

“супер” (лац. *super* “зверху”), параўн.: *эліта – суперэліта, модны – супермодны, сучасны – суперсучасны; супермэн – чалавек выдатных якасцей; тыповы персанаж баевікоў і дэтэктываў*. Аднак азначанае як “супер-пупер” не тоеснае ўсяму, што характарызуецца словам “люкс” (ад. лац. *lux* – святло). Люксавым называецца нешта этычна арыентаванае – прыемнае, раскошнае. Слова *люкс* характарызуе сэрвіс, напрыклад, у атэлях, рэстаранах і г. д.).

На ўзроўні рэчыўнага існавання пафас выяўляецца праз прадметны фетыш, калі робіцца культ з чаго-небудзь (параўн.: *Не рабі з яды культ*). Фетышызм (і звязаныя з ім “панты”) з’яўляецца *рудыментам* (ад лац. *rudimentum* – першааснова) сляпога пакланення прадметам у першабытных людзей.

У “пантах” праяўляецца жаданне асобы ўзвысіцца над звычайнасцю праз прыватную ўласнасць – тое, чым яна валодае: *Матацыкл у яго пантовы!; Якая куртка! Пантова выглядае!; Пантовы мабільнік!* і да т. п. У дэманстратыўна-рэчыўным “пантаванні” няма пакуль што асабістага *голасу* – асобе “не дастае духу” заявіць пра сябе і сваіх калег у поўны голас. Узровень асобы прадугледжвае момант *пазіцыяніравання* сябе сярод іншых.

У фетышным пафасе пакуль што не выказвае сябе асоба (“я”), якая ўсведамляе ўласную годнасць і тоеснасць сабе без прыватнай уласнасці. Асоба выражае сябе праз валоданне. “Гісторыя асабовых займеннікаў, – піша Х.°Артэга, – разгорне перад намі чараду патуг, паказваючы, як у доўгім прасоўванні ад знешняга да ўнутранага фарміруецца паняцце “я”. Асоба даведваецца пра сябе праз тое, чым яна валодае. Прыналежны займеннік старэйшы за асабовы. Паняцце “маё” старэйшае за паняцце “я”. Найперш замест “я” кажуць “мая кроў”, “мая плоць”, “маё сэрца” і да т. п. Мы і цяпер, калі з націскам вымаўляем “я”, прыціскаем руку да грудзей, – астатак старажытнага цялеснага ўяўлення пра асобу”. Пазней акцэнт пераносяцца з прадметаў на сацыяльную маску. Вобраз сябе, які створаны з разліку на людзей, г. зн. самы знешні слой асобы, выдаецца за яе існасць” [97].

Субкультурныя пафасныя эксплікацыі ўзнікаюць як вынік стварэння культуры прадметна-рэчыўнага свету. Аднак як у свеце рэчыўным, так і ў асабовым вызначальную ролю іграе момант сацыяльнай дэтэрмінацыі – (*Што людзі скажуць?*). Неабходнасць адабрэння на ўзроўні грамадскіх інстытутаў звязана з катэгорыяй *легітымнасці* (прызнання). Нельга быць кімсьці, калі ніхто не прызнае статус незалежнасці адзінкі. Так бывае, напрыклад, калі ўтвараецца новая краіна.

Сцвердзіць асабістую вартасць і дабіцца прызнання ўласнай годнасці ў свеце – вось стымул і прычына асабістай актыўнасці, якая не абыходзіцца без выражэння пафасу.

1.2. Пафас маўлення і этас слова

1.2.1. Пафас не ўласцівы штодзённасці. Пад штодзённасцю разумеецца рэальнасць, якая мінае дзень за днём, пражываецца і перажываецца чалавекам відавочна. “Да пары да часу гэтая рэальнасць аказваецца для чалавека непраблематычнай” [159, с. 23]. “Штодзённае жыццё ніколі не было і не можа быць праблематычным” [6, с. 92]. У штодзённасці не ўзнікаюць актуальныя праблемы, якія патрабуюць праяўлення актыўнай дзейнасці, аднак узнікаюць надзённыя пытанні. Кожны чалавек жыве штодзённым жыццём. “Чалавек, які выходзіць за межы штодзённасці, фактычна ніколі не пераадольвае гэтыя межы” [6, с. 92].

Падставовым элементам штодзённасці выступае слова. У сучасным мовазнаўстве, услед за Ф. дэ Сасюрам, трывала замацавалася сістэмна-знакавае разуменне мовы, з якога вынікае дыхатамія мовы-сістэмы і яе функцыянаванне^о– маўлення. Аднак, відавочна, што такая парадыгма не закранае таго, што не ўпісваецца ў сістэму і не належыць ёй, – “жывога слова жывога чалавека” (М. Бахцін). Наўрад ці жывое слова прысутнічае ў кваліфікацыйнай размове. Няма яго і ў пафасным маўленні. З жывым словам сустракаемся ў нязмушанай *гутарцы*, ці, па-другому, *гаворцы*. Дзеяслоў *гаварыць* ужываецца безасабова: *Гаварылася. Гаварылася, жартавалася* (Ф. Янкоўскі).

Слова – не моўны жанр і не з’ява культуры, а вядомы яшчэ са старажытнасці від мастацтва. Слова (логас) – антытэза ўсіх тыпаў дыскурсіўнага карыстання мовай, параўн.: “Слова” і *пропаведзі* (казанні) *Кірылы Тураўскага*. Слова не прамаўляецца і не вымаўляецца. Прамаўленне – уласцівасць маўлення; параўн.: *сказаць* (прамовіць) што і *гаварыць* як. Слова гаворыцца і выгаворваецца, напрыклад: *Разумець трэба, для чаго якое слова гаворыцца...* (М. Лынькоў); *Ад усяго сэрца і душы гавару табе шчырае слова, вялікі мой, гераічны і слаўны народзе* (Я. Купала).

Рыторыка маўлення супярэчыць этыцы слова, напрыклад: *Мова яго занадта рытарычная. Праўда, у той час у вершах Александровіча было не мала хібаў, часта яны былі залішне рытарычнымі* (М. Хведаровіч). Наўрад ці такія этычныя характарыстыкі слова, як вітальнасць (*жывое слова*), эстэтычнасць (*мілагучнае слова*), непасрэднасць (*шчырае слова*), гонар (*слова гонару*) і да т. п. маюць дачыненне да выражэння пафасу, а словы, для якіх яны характэрны, здольны быць яго носбітамі.

Рытарычны пафас слову, па сутнасці, не ўласцівы. Але, варта падкрэсліць, – толькі па сутнасці. Выпадкі рытарычнага гучання слова нярэдка. Ідэалагізацыя слова адбываецца па меры ідэалагізацыі жыцця. У часы рэвалюцыйных пераўтварэнняў антытэза “паэт і грамадзянін” губляе выразныя

контурны і паэт займае актыўную грамадзянскую пазіцыю, становіцца трыбунам. Яго творы набываюць пафаснае гучанне. Так, напрыклад, заклікам да барацьбы з ворагам гучыць верш Янкі Купалы “Беларускім партызанам”: *Партызаны, партызаны, Беларускія сыны! За няволю, за кайданы Рэжыме гітлераў паганых, Каб не ўскрэслі век яны!* На змену сэнсу і думцы “дамарослага” мудраслоўя прыходзяць шматлікія тыпы інстытуцыянальных дыскурсаў (*палітычны дыскурс, судовы дыскурс і да т. п.*).

1.2.2. У антытэзе слова (гаворкі) і маўлення выяўляецца супрацьлегласць этасу і пафасу, адпаведна – логасу і дыскурсу. “Як масла не змешваецца з вадой, так і гэтыя супрацьлегласці не аб’ядноўваюцца нічым і наканаваны на вечнае і бяссільнае суіснаванне” [153]. Логас арыентаваны на жыццёвы пачатак, дыскурс накіраваны на канечны вынік; “λόγος ёсць лозунг, які заве (разрадка наша – Т. І.) вярнуцца да жыцця, і не насілючы жыццё схемамі, а наадварот, слухаючы яго” [153]. Пафас не заве, а заклікае да справы і праяўляецца ў справе – рыторыцы канструктыўнага маўлення. Перадусім рытар^о – майстар маўлення, а не мастак гаварыць словы. Вербальнасць (славеснасць) як неад’емная характарыстыка слова – тое самае, што для маўлення рытарычнасць. Прамоўца звяртаецца да аўдыторыі, аргументавана і доказна разважае, пераконвае, трансліруе ідэі ў нез’яднаныя і неарганізаваныя масы.

У старажытнагрэчаскіх працах у лік значэнняў тэрміна *этас* уваходзіць сема “настрой”, дакладней – “душэўны настрой” [41]. З часоў антычных філосафаў *этас* разумеўся выключна метафізічна – зводзіўся да ўплыву на душу чалавека; яго інтэнцыя – вызваць адпаведны настрой (ці стварыць настрой наогул, напрыклад: *этас музыкі*). *Этас* заўважаецца там, дзе прысутнічае *строй*,^о – устроенасць, стройнасць. Дзякуючы *этасу* ствараецца ўражанне зладжанасці і гармоніі (напр., *музычны строй, паэтычны строй, вобразны строй* і інш.). *Строй* характарызуецца градуіраванасцю (ступенчатасцю) – узыходжаннем (“вышэй”) і сыходжаннем (“ніжэй”); напрыклад: у музыцы *строй* – гэта суаднесенасць тонаў па вышыні. З уяўленнем пра вышыню звязваюцца этычныя і стылістычныя характарыстыкі мастацкага слова (*высокі стыль, нізкі стыль*), параўн.: *узвысіцца* (паэт.); *узвышаныя душы, узвышаныя ідэалы; ... усё тое, што мы называем прыгожым і ўзвышаным словам Радзіма* (В. Марціновіч); параўн.: *Паэзія і песня узвышае чалавека* (М. Савіцкі); *А музыка, як і слова, можа і лячыць душу, і ўзвышаць чалавека, весці яго за сабою* (М. Даніленка); *высокія пачуцці, высокі гонар, высокі абавязак, высокае мастацтва* і да т. п.

Аднак душэўны настрой чалавека не тоесны стану яго духу. З пункту гледжання прагматыкі дзейсна-энергетычнага пафасу, слова – не справа. Пафас не стварае настрой, наадварот, паграджае “рознымі настройчыкамі”,

“гаварыльняй”. У кантэксте патэтыкі лічацца недарэчнымі і апалітычнымі (“апартуністычнымі”) шматстайныя рэфлексійна-этычныя выявы (напрыклад: *жаласць, спачуванне*): – *Рэвалюцыю нельга рабіць напалавіну! І жаласць у ёй – штука небяспечная.* (І. Мележ).

У адрозненне ад этасу пафас не мае дачынення да душэўных парываў, усхваляванасці, пачуцёвай глыбіні і велічы чалавечнасці. Гэтыя выявы аб’яўляюцца “хваравітай рэфлексіяй”, мяшчанскім і шкодным для справы “міндальнічаннем”. Пафас не вабіць і не жывіць, але ўздымае дух, бунтарыць, прыцягвае і натхняе да актыўнай пераўтваральнай дзейнасці.

Чалавек не толькі так ці інакш уладкаваны ў сваім жыцці, але і ўпісаны ў пэўныя арганізацыйныя сацыяльныя структуры (інстытуты). Ступень упарадкаванасці (устроенасці) не тое, што ўзровень арганізацыі; параўн.: *арганізаваны* ‘аб’яднаны, згуртаваны для якой-н. мэты, які ўваходзіць у склад якога-н. аб’яднання, арганізацыі’: *партыйная арганізацыя, арганізавацца ў партызанскі атрад* і інш. [Ціцёпка:] – *Я ўжо думаю паступіць у камсамол, каб быць арганізаваным і весці барацьбу з буржуазіяй за наша сялянскае жыццё* (Я.°Колас) [122, т. 1, с. 263].

Любая арганізацыя ствараецца з мэтай актыўнай і рэзультатыўнай дзейнасці. Дзеянне па дзеяслову *арганізаваць* і яго вытворных (*арганізацыя, арганізацыйны, арганізатар* і інш.) належыць “ургіі” (справе). Узровень арганізацыі – катэгорыя належнага быцця (*быць на ўзроўні*) і развіцця (*узровень развіцця*). У адрозненні ад ступені, узровень не павышаецца, але *падымаецца*. З уяўленнем пра пад’ём (прыпаднятасць) і ўзровень арганізаванасці асацыіруецца катэгорыя пафасу.

“Настроенаму” слову супрацьпастаўляецца пэўным чынам арганізаванае маўленне. Арганізаванасць маўлення вынікае з яго артыкуляцыйнай (выразнай) прыроды (лац. *articulo* – выразна вымаўляю). Не толькі само маўленне, але і яго адзінкі артыкуляваныя. Так, момант вымаўлення акцэнтуюцца, напрыклад, ва ўласных імёнах. Імя не выгаворваецца, а вымаўляецца: *Людзі баяліся **вымавіць імя Кадафі*** (“Наша Ніва”); *Не раз і не два штоночы згадвала яна /Маня/ Ганну з такой нянавісцю, што **не магла вымавіць яе імя*** (І. Мележ).

Слова не дачынена да катэгорыі права. Чэснае слова – феномен не юрыдычны. Катэгорыя права звязана з *правам на імя*, якое актуалізуецца, узнікае ў сувязі з іменнай дыскурсіяй і актамі намініравання. Слова твораць, але не “дзее” – ім не здзяйсняюцца акты, якія маюць сацыяльныя (і юрыдычныя) наступствы. Слова “благое” (*бласлаўленне, благавешчанне*). Эфект слова “тэрапеўтычны”. Слова лечыць, напрыклад, у заговоры, аднак яму не характэрна аператыўная спраўнасць і рэзультатыўнасць.

Слова даступна кожнаму. Кожны прысвойвае мову і карыстаецца ёю; пытанне права пры гэтым не ўзнікае. Адпаведна не мае сэнсу “выносіць

присуд” правільнасці ў адносінах да чалавека, які гаворыць (як ніхто не судзіць такім чынам спева салаўя). Аднак слова рэлевантна на фальш, на “не тую ноту”. Бываюць “*не тыя*”, “*вельмі не тыя словы*” (Ф. Янкоўскі).

Неад’емная прыкмета строю і ўсякага парадку, якой характарызуецца этас, – непарушнасць (параўн.: *неруш, цэласнасць, некранутасць*). Любыя парушэнні і змены ў этычнай сферы не вітаюцца (напр., *парушыць парадак, парушыць, строй, парушыць дысцыпліну; парушыцца* ‘страціць стройнасць, зладжанасць, парадак’) [122, т. 4, с.°62].

У сферы этасу змяненне ўспрымаецца як здрада (параўн. рус.: *измена*). Этас – спакойная характарыстыка рэальнасці. Наадварот, пафасу спадарожнічае ініцыяцыя; пафас – актыўная барацьба, узбуджанасць, трывога, ваяўнічасць і пастаянная гатоўнасць да ахвяры. “Вечны бой” ваяўнічага пафасу кантрастуе з этычным светаўспрыманням чалавека і спакойнай ці ўсхваляванай гаворкай, якая па сутнасці працівіцца трывозе – любой узбуджанасці (“кіпішу”) і неўраўнаважанасці. Кантраст этасу і пафасу – гэта антытэза звычайнага і незвычайнага, рэальнага і ўстаноўленага (намінальнага), звычайу і закону, тэмы і ідэі.

Антытэза этасу і пафасу усведамляецца паводле кантрастыўнай мадэлі “*Не, а...*”. У гэтай мадэлі звычайнае (зямное) кантрастуе з незвычайным (узнеслым). Розныя назвы аднаго і таго ж ствараюць рэферэнтную тоеснасць – карэферэнтнасць, якая не тое, што раўназначнасць або блізкасцю значэнняў. Імя не мае значэння, але валодае сэнсам, які і раскрываецца ў экстэнсіянальных кантэкстах тоеснасці. Як справядліва заўважае Дз. М. Шмялёў, “патрэбна з усёй рашучасцю запырачыць супраць змешвання дзвюх цалкам розных з’яў: блізкасці значэнняў розных слоў і здольнасці розных адзінак называць тыя самыя аб’екты” [151, с. 141].

В. Гумбальт выказаў думку, што імя не з’яўляецца прадстаўніком рэаліі – яно выражае наш пункт гледжання на яе. Выражэнне розных поглядаў на адзін і той жа рэферэнт – крыніца яго разнастайнай намінатыўнай прэзентацыі ў мове. Так, калі ў санскрыце *слон* называецца то *двойчы п’ючым*, то *надзеленым рукою*, то кожная з гэтых намінатыўных адзінак утрымлівае ў сабе асаблівы сэнс, хаця ўсе яны называюць адзін і той жа клас рэферэнтаў [47, с. 85].

Перыфрастычны статус маюць інтэрпрэтуючыя намінацыі – інстытуцыянальныя акты: рус.: *узы Гименя – брак, появиться на свет Божий – родиться, умереть* (акт смерці) – *почить в бозе, , жениться – связать себя узамы Гименя, падпаліць чыю-небудзь уласнасць* – пусціць чырвонага пеўня *пустить* і да т. п. Перыфраза іграе не толькі на павышэнне, але і на паніжэнне. Так перафрастычнымі з’яўляюцца дэрываты, якія узнікаюць па субстытутыўнай мадэлі з сэнсам “замест”: *рукі – граблі, нос – рубільнік, галава – гарбуз, ногі – аглоблі, ложка – берлога* і да т. п.

Пафас спрыяе ўзнікненню і замацаванню развіццю дзейсна-энергетычнай лексікі і фразеалогіі. Публіцыстычны пафас не абыходзіцца без такой фігуры маўлення, як перыфраза: не *салдат*, а *воін*, не *ўніверсітэт*, а *альма матар* або *храм навукі*; не *вярблюд*, а *карабель пустыні*, не *нафта*, а *чорнае золата* і г. д.

1.2.3. Уласцінасць арганізаванасці надае маўленню інстытуцыянальны статус. Паняцце інстытуцыянальнасці ўведзена ў мовазнаўства ў сувязі з даследаваннем *інстытуцыянальнага дыскурсу* (англ. *institutional discourse*, фр. *discours institutionnel*, ням. *institutioneller Diskurs*) – камунікацыі ў межах існуючых у грамадстве інстытутаў як узаемадзеяння, якое параджаецца самой дзейнасцю пэўнага сацыяльнага інстытута [161, с. 23]. У асобных лінгвістычных працах інстытуцыянальны дыкурс разумеецца як “дыкурс, які адбываецца ў грамадскіх інстытутах, зносіны ў якіх з’яўляюцца складнай часткай іх арганізацыі” [149, с. 43]. Акрамя таго, адзначаецца, што гэта “спецыялізаваная клішаваная разнавіднасць зносін людзей, якія могуць не ведаць адзін аднаго асабіста, але павінны камунікаваць у адпаведнасці з нормамі дадзенага соцыума” [59, с. 292].

Валентныя сувязі тэрміна *інстытут* у мове дастаткова разнастайныя: *інстытут улады*, *інстытут прыватнай уласнасці*, *інстытут роднасці*, *інстытут шлюбу*, *інстытут звычаю*, *інстытут права* і г.д. Паняцце інстытута (ад лац. *institutum* – устанавленне, звычай) [122, т. 2, с. 549] азначае тую ці іншую форму грамадскай арганізацыі. Любая ідэя, вобраз і ўяўленне атрымліваюць выражэнне праз канкрэтныя інстытуты – арганізаванае пэўным чынам узаемадзеянне людзей; менавіта момант арганізацыйнага ўзаемадзеяння асоб з’яўляецца істотным у трансляцыі пафасу маўлення.

Выкарыстанне інстытуцыянальнай тэрміналогіі звязана з існаваннем стандартаў – замацаваннем і афармленнем розных сацыяльных сувязей: *інстытут сям’і*, *інстытут навучання*, *дзяржаўныя інстытуты* і інш. Пад інстытутамі разумеюцца пэўныя арганізацыйныя структуры, у якіх адбываецца сацыяльная дзейнасць: *эканамічныя інстытуты*, *палітычныя інстытуты*, *выхаваўчыя інстытуты* і інш.

Інстытуцыянальнасць як уласцінасць маўлення ўзнікае ў той момант, калі задаецца пытанне “*Што гэта такое?*” Адказам на яго даецца азначэнне прадмету (з’яве), ажыццяўляецца катэгарызацыя, напрыклад: *Вартасць – эканамічная катэгорыя, якая...* Азначэннем асобнае падводзіцца пад агульнае. Аднак калі справа не тычыцца агульнага і асобнага, а маецца на ўвазе цэлае і яго часткі, то пытанне аб прадметнай “*такавасці*” аказваецца некарэктным. Так, наўрад ці да месца будзе пытанне “*Што гэта такое?*” у адносінах да носа чалавека, дзюбы птушкі, лыча свінні і г.д. Для чалавека ў непераўтвораным кантынуме важна не азначэнне (што гэта такое?), а тое, як нешта называецца^о – як называецца гэтая трава, расліна, птушка і г. д. Азначальнае

пытанне не падыходзіць да ўсяго, што не “што” – пазнанага і названага, але лагічна неакрэсленага “не-шта”. Назвай схопліваецца адзінкавае ў складзе цэлага. Пытанне пра назву (як называецца?) не тычыцца анталогіі існага. Яно не залежыць ад існуючых інстытутаў (культурных звычаяў і законаў). У шэрагу выпадкаў узнікае пратэст супраць пастаноўкі пытання аб “такавасці”, калі гаворыцца пра “самую натуру”: *Не пытайцеся, што яно такое. Спытайце, як гэта называецца* (3 разм.).

Інстытуцыянальныя пытанні задаюцца прама: *Хто ён такі? Хто ты такі? Хто ты?* да т. п. Такага роду пытанні пры адпаведных структурных зменах пераходзяць у ідэнтыфікацыйныя “выясняльныя клічы” і нараканні, “ставяцца рабром”, параўн.: *А хто ён такі, каб мною распараджацца! Ты хто такі!* Іншая справа – рэфлексійны запыт, які гучыць не прама, а “абыходліва”: *Як цябе звыць? Як мне цябе называць? Як гэта называецца?* У ім выказваецца дысцыплінарна-этычны аспект, напрыклад: – *Абяцаў-бажыўся і не выканаў свайго абяцання. Як гэта называецца?* Параўн.: *Пераконваў і кляўся. А што выйшла на самай справе?! Ну і хто ты пасля гэтага!* (3 разм. і прастам.).

Слова не мае інстытуцыянальнага статусу. Для назвы запатрабавана пазнавальная інстанцыя ўспрымальніка – непасрэднага гледача і слухача. Інстанцыянальная сутнасць слова выяўляецца ў тым, што яно праходзіць ці не праходзіць інстанцыю, якой выступае Другі. Этас слова пачынаецца з інстанцыі Другога, на якую і арыентавана ўсякая гаворка.

Размежаванне паняццяў “інстытут” і “інстанцыя” ў антытэзе этасу і пафасу з’яўляецца падставовай. Яно звязваецца з супрацьпастаўленнем **усяго, што праходзіць, і таго, што адбываецца**. Сентэнцыя “*Усё праходзіць*” не рэлевантна да таго, што існуе як “не ўсё” і “не ўсе” – што выдзелена, выбрана, дыферэнцыравана і законна намінавана, напрыклад: – **Я не ўсе, ураўнілаўкі ў нас няма. Ясна табе...** (В. Гігевіч).

Істотнай прыкметай таго, чаму ўласціва прыкмета інстытуцыянальнасці, з’яўляецца яго транзітыўнасць (пераходнасць). Наадварот, інстанцыянальнасць прадугледжвае *праходжанне*: параўн.: *перайсці граніцу*, але: *прайсці мытны дагляд*. Можна гаварыць пра інстанцыю жыцця, калі яно эвалюцыйна *праходзіць* (*Жывём памаленьку*) і, наадварот, разумець жыццё як інстытут (*жыццядзейнасць*), калі яно праяўлена і дынамічна *ідзе*, забяспечваючы сацыяльны прагрэс. Так, у жыцці індывід мужчынскага полу праходзіць ступені росту – шлях ад хлопчыка да мужчыны. У сацыяльнай жа рэальнасці асоба пераходзіць ад аднаго статусу да другога. Напрыклад, быў майстрам, потым назначылі прарабам, потым – начальнікам участка і г.д.; студэнта першага курса пераводзяць на другі курс і г.д. Аднак, з таго, напрыклад, што хлопец стаў мужчынам не вынікаюць моманты “пераходаў” і “пераводаў” яго ў гэты

стан. Ён сам *прайшоў* адпаведныя іспыты (ініцыяцыі) на сталасць. Пры гэтым кожная наступная ступень станаўлення выяўляе пераемнасць з папярэдняй.

Слова *інстанцыя* паходзіць ад лац. *instantia* – ‘непасрэдная блізкаць’ [122, т. 2, с. 548]. Чалавек ёсць інстанцыя ў тым сэнсе, што ўсё праходзіць у яго перад вачыма і сам ён праходзіць ці не праходзіць міма чаго-н., параўн.: *прайсці агонь, ваду і медныя трубы*. Той, хто не праходзіць міма чужой бяды, паводле хрысціянскай этыкі, ёсць *бліжні*. Параметр блізкасці аказваецца рэlevantным для шматстайных этычных выяў. “Ступень блізкасці да нас чагосьці адпавядае ступені закранутасці нашых пачуццяў. Ступень жа аддаленасці, наадварот, паказвае ступень нашай аб’ектывуючай незалежнасці; аддаленае не кранае нас за жывое” [97, с. 230]. Усё, што праходзіць, рэфлексіўна маніфестуецца нашымі пачуццямі. Тое, што адбываецца, паказваецца і паказвае сябе, г. зн. дэманструецца.

Пазнавальнае, відавочнае, “усё гэтае” парадаксальнае. У ім няма неабходнасці як праяўлення закону – але ім усе абыходзяцца і яно ўсіх абыходзіць (усім трэба). Паняцці “*абход*”, “*абыход*”, “*абыходак*” арыентаваны на патрэбы штодзённага жыцця, у якіх выяўляецца этычнае *абыходжанне* – выяўленне сваіх адносін, манер паводзін у дачыненні да каго-н.: *абыходжанне з жанчынамі, сябрамі і г. д.; абыходзіць* ‘кранаць пачуцці, турбаваць, хваляваць; *абыходлівы* ‘ветлівы, далікатны ў абыходжанні’ *Пісар Дулена хоць трохі і прыціх, але ўсё яшчэ храбрыцца. І не пісарства дорага яму – пляваць ён хоча на яго і плюе, – яму абыходзіць самы прынцып: ну, што будзе, калі гэтыя сацыялісты возьмуць верх?* (Я. Колас) [122, т. 1, с. 91].

У абыходжанні запатрабавана назва (*Як мне цябе называць?*). Назваў шмат, і яны розняцца ў залежнасці ад таго, дзе, хто і каго апелятыўна “як”-заве-назвае. Сутнасць назвы вербальная – яна сама нешта “як”-гаворыць, аднак пры гэтым нічога не сцвярджае – не кажа “што”. Так, іманентна лакалізаванае этычнае “тут” не патрабуе прэдыкатыўнага “сказа” і дзеяння: – *А што тут сказаць. Тут нічога не скажаш... Што тут зробіш...* (3 разм.).

Невербальныя аналагі слова таксама гавораць, напр.: *Але над усімі антыномамі дамінавала і звязвала іх у цэласны чалавечы характар ягоная /Калесніка/ непаўторная мудрая, іранічна-мяккая ўсмешка, якая гаварыла пра яе ўладальніка больш і глыбей, чым усе напісаныя ім кнігі і сказаныя словы...* (Г.°Праневіч).

Назваць не значыць намінаваць. У адрозненне ад імені, якое “вешае ярлыкі” на дадзеныя вопыту, слова называе, прадракае і прарочыць, але не наракае. У этычным кантэксце нараканне ўспрымаецца як грэх. Аднак на ўзроўні свядомага сацыяльнага жыцця нараканне – маўленчы акт, якім з неабходнасцю канструіруецца інстытуцыянальная рэальнасць (*нарачоны* – ‘аб’яўлены, прызначаны быць такім’. *Нарачоны брат. Ах, кажа ...[царская*

дача], – муж мой нарачоны, зноў ідзе на наша царства вялікае войска (А.°Якімовіч) [125, т. 3, с. 299]. Нараканне – рэвалюцыйны акт свабоды і фарміравання чалавека як асобы. Такі акт звязаны з катэгорыяй імені і інстытуцыяналізацыяй (устанаўленнем) сацыяльнай рэальнасці, у якой ужо няма месца маніфестацыі (праходжанню), але адбываюцца падзеі, рэалізуюцца ідэі і сацыяльныя праекты.

Інстытуцыянальна – “казавая” прадметная “што” і асабовая “хто” падлягае намінаванню і падводзіцца пад форму ўсеагульнасці – закон (nomina). Такім законам у мове з’яўляецца інстытут імені, у адпаведнасці з якім абранае (“не ўсё” і “не ўсе”) правільна размяркоўваецца сярод такога ж абранага ці сярод тых, хто да яго прычынены ці мае ў ім долю.

Прырода пафасу акрэсленая і пазітыўная (праяўленая). Наадварот, гэты па сутнасці сваёй негатыўны. Сітуацыя невыказнасці (*нічога тут не скажаш*) самая што ні ёсць этычная сітуацыя. Чаканы адказ на маніфестацыйнае пытанне “*Як усё прайшло?*” – негатыў “*Нічога*”, г. зн. роўна, гладка, спакойна; параўн., *як на масле, без шуму і пылу*; рус. *без сучка без задоринки* і да т. п. Слова *нічога* арыентавана на спакойны стан. У слоўніку У. Даля чытаем: “Ничевошник м. – ница ж. кому все нипочем, кто ко всему приговаривает *ничего* для успокоения” [48, т. 2, с.°548]. Шчаслівым аказваецца стан, калі “*ўсё абышлося, дзякуй Богу*”, “*нічога не здарылася*”, але параўн.: *не абышлося без скандалу*.

Усё існае мае акрэсленасць, аднак мы здольны аднесціся да любой акрэсленасці з боку адмоўя і ўтрымліваць гэтую негатыўную пазіцыю. Не ведаючы “Што такое?”, мы здольны ведаць тое, што ім не з’яўляецца, і такім чынам нам становіцца даступным непраяўленае. Такі падыход з’яўляецца этычна арыентаваным. “Тое, што нашай свядомасці здаецца *нічым*, і ёсць недасягальна Найвялікшае” [75, с. 93]. “Трэба шмат часу, каб зразумець *нішто*” (Э. Далберг); параўн.: *Жыццё?.. А што такое жыццё?*” (А. Міхневіч).

Даследуючы пафас маўлення, мы сутыкаемся з антыноміяй таго, што артадаксальна павінна быць, і ўсяго “гэтага”, што парадаксальна і відавочна ёсць само па сабе (“*Ёсць, і ўсё тут*”). Напрыклад, выслоўе “*Жыве Беларусь*” – гэта не ваяўнічы пафасны кліч і не заклік да барацьбы. У ім не праяўляецца іменны (“чый”) голас. Гэта ананімны этычны флекс – *зоў*, якому адпавядае рэфлексія-водзыў – “*Жыве*”. У апошнім не выяўляецца перакананне, аднак гучыць упэўненасць у неўміручасці жыцця Айчыны.

Не будучы звязаным са званым, пафас з яго правам асабістага выбару і адданнем голасу, не мае дачынення як да міфічных вераванняў старажытнага чалавека, так і да непакісных упэўненасцей нашых сучаснікаў. Яго сфера – цвёрдая перакананасць і жалезная аргументацыя.

Палымныя прамовы не запатрабаваны на ўзроўні “тутэйшага” слоўнага этасу. Наадварот, зварот адзін да аднаго з высокімі эпітэтамі, абагаўленне суразмоўцы, шматлікія прысягі, запэўненні ў гатоўнасці прынесці сябе ў ахвяру

і г. д. складаюць пафасны кампанент ідэалагізаванай камунікацыі, напрыклад: – *Большавіцкае вітанне савецкай уладзе і яе доблеснаму прадстаўніку таварышу Удоеву* (А. °Асіпенка).

Найбольш яскрава этычна-пафасная антытэза праяўляецца ў публіцыстыцы. Публіцыстыку немагчыма ўявіць сабе без пабуджальнага пачатку. У газетных тэкстах прысутнічае імкненне ўзбудзіць інтарэс і заклікаць чытача, стварыць шырокі рэзананс пэўнай падзеі.

Пафас спрыяе замацаванню і развіццю дзейсна-энергетычнай лексікі і фразеалогіі. Наўрад ці звычайны селянін на пытанне, што ён рабіў у полі ад цямна да цямна, скажа: – *Ад зоркі да зоркі знаходзіўся на пярэднім краі барацьбы за ўраджай*. Аднак за яго так скажуць ідэолагі, якія ствараюць “агнявую” лексіку і фразеалогію для падтрымання ў народа рэвалюцыйнага баявога духу. Не проста *збор ураджаю*, але *бітва за ўраджай*; не проста *жыць мірна*, але *змагацца за мір* і г. д.

Адзначым, што тэхналогія ўтварэння пафасных адзінак маўлення напамінае біржавыя спекуляцыі: спекуляцыя на павышэнне (не дом, а палац) і спекуляцыю на паніжэнне (віно – слёзы Мічуріна). Акцыі каго-чаго-небудзь “падаюць” ці “падымаюцца” ў залежнасці ад наймення.

Памяркоўны этас і ціхі роздум мудрага слова змяняюцца рэвалюцыйным пафасам з яго канструктыўнай ідэалогіяй у пераломныя моманты гісторыі: “На апошнім этапе вайны, калі перамога над ворагам рабілася блізкай, часцей з’яўляліся паэтычныя, пафасныя творы” [64, с. °54].

Акрамя публіцыстыкі, пафас прысутнічае ў мастацкіх творах, прысвечаных так званым “пераломным” момантам гісторыі, напрыклад, рэвалюцыйным падзеям, сацыялістычнаму будаўніцтву – калектывізацыі і індустрыялізацыі. Менавіта такімі з’яўляюцца творы, што ўваходзяць у “Палескую хроніку” Івана Мележа. У працэсе ідэалагізацыі жыцця рэвалюцыйна-пралетарскі пафас кантрастуе з патрыярхальным этасам вясковага ўкладу. Напрыклад, у хаце мясцовага актывіста Міканора Глушака (раман І. Мележа “Людзі на балоце”) партрэты “правадыроў міравога пралетарыяту” ўспрымаюцца недарэчна, таму што сялянская хата – этычная інстанцыя, у якой праходзіць жыццё чалавека: ***На сценцы – партрэты Сталіна і Калініна. У кутку ўверсе – пуста, абразы зняты. Але ручнік вісіць, як даніна старому... На падаконніку – стосік кніжак. Брашуры... Дзе ж калгасныя дакументы? Пэўна, у скрыні...*** (І. Мележ).

1.2.4. Этычныя элементы мовы супрацьпастаўлены эмічным адзінкам. Так, у наступным фрагменце этычная назва *чалавек* кантрастуе з агентыўнымі імёнамі *большавік, камсамалец*, намінацыяй *член бюро камсамольскай ячэйкі*:

– *Мама, ты нічога не разумееш, – перабіў яе Лёва. Ён так гаварыў, што адчувалася – яму вельмі няёмка за яе перад сакратаром райкома партыі, які ўсё чуе. Лёва – камсамалец, член бюро камсамольскай ячэйкі школы.*

– Ты – разумееш! Ты рана стаў разумны, Лёва! Такі разумны, што ўж матку вучыш! – Цыля не так абураецца, як высмейвае сына. Разважліва наступае: – **Чалавек** павінен спаць? Павінен есці? Няхай ён і **большавік**... **Большавікі** павінны есці ці не? (І. Мележ).

Відавочна, што адказ на пытанне “Ты хто?” – “Чалавек” не з’яўляецца адэкватным. Чалавек не ідэнтыфікацыя, не імя, а назва, апелятыўнае “званне”. У ім выяўляецца феномен аўтэнтычнасці (*сапраўдны чалавек*), які цалкам абумоўлены прызнаннем Другога.

У кожнай мове і маўленчай дзейнасці існуе фундаментальная антытэза ідэнтычнасці і аўтэнтычнасці. Адзначаныя паняцці шматстайна адлюстроўваюцца і выяўляюцца як ў інстытуцыйных дыскурсах, так і ў мове штодзённасці. Асаблівую ролю яны іграюць ў даследаванні этычных вербальных імплікацый карыстальнікаў мовы, а таксама пафасных праяў маўлення. У жыцці і дзейнасці важна і істотна не толькі тое, як пазіцыянуе сябе пэўная асоба ці калектыў, г.зн. як яна ўпісана ў сацыяльныя структуры, але і ўладкаванасць чалавека ў жыцці – усё, што з часоў антычнасці называлася *этасам*.

Ідэнтычнасці адпавядае ўяўленне пра “тое ж” і катэгорыя тоеснасці (рус. тождество, пол. *tożsamość*, лац. *identitās* – з *idem* “тое ж”). Тое супрацьпастаўляецца не таму, г.зн. – *другому*. З Другім і звязаны, на нашу думку, феномен аўтэнтычнасці. Сэнсавымі эквівалентамі слова *аўтэнтычны* выступаюць: *сапраўдны* (рус. *подлинный*), *праўдзівы*, *шчыры*, *самы*, *рэальны* і да т.п. Чалавек не можа сам паглядзець на сябе збоку. Для гэтага ёсць *погляд Другога*. Усё маніфестуецца (праходзіць) перад яго вачыма, якія з’яўляюцца першай і апошняй інстанцыяй і вырашаюць пытанне аўтэнтычнасці (сапраўднасці) ўсяго, на што глядзяць.

У сувязі з Другім мае месца прызнанне, а таксама і ўсё прызнанае (ухваленае), напрыклад: *Полькі – красуні прызнаныя, любіць умеюць* (Е. Лось); *прызнаць* ‘дапусціць рэальнасць, згадзіцца з чым-н.’; ‘ставіцца да каго-чаго-н. з павагай’[122, т. 4, с 432]. Вакол Другога выстройваецца прызнаная і ўхвалена я ім рэальнасць, якая не адпавядае рэчаіснасці, а супадае – выяўляе суладнасць з чымсьці-кімсьці: пол.: *autentyczny* ‘zgodny z rzeczywistością’, *autentyzm* ‘zgodność z rzeczywistością’[165]. *Суладнасць* – асноўнае слова для прызнання чагосьці ці кагосьці аўтэнтычным.

Аўтэнтычнасць прыпісваецца *самой* рэальнасці. Ад рэчаіснага – дадзенага (*каму?*) нам у адчуваннях, – рэальнае абавязкова ёсць (*для каго*) рэальнае. Рэальнае для аднаго аказваецца цалкам нерэальным (міфічным) для другога, напрыклад: *Дзед Мароз* для дзіцяці і дарослага. Вектар “для каго” адносіць рэальнае ў свет чалавечай суб’ектыўнасці (жыццёвы свет), які не існуе аб’ектыўна (сам па сабе), аднак, для суб’екта несумненна, відавочна і

непраблематычна *ёсць*. Гэта свет нашых упэўненасцяў і сэнсаў – усё, што мае сэнс, сэнс для каго.

Характар суб'ектыўнай рэальнасці, звязанай з рэцэпцыяй Другога, розніцца ў кожнай жывой істоты: – *Чые дзеці найпрыгажэйшыя? – Мае – кажа сава. І лупаценькія і кашлаценькія* (прыказка), (для кожнай маці свае дзеці найлепшыя); параўнаем рус.: *Не по хорошу мил, а по милу хорош* (прымаўка).

У адрозненне ад рэчаіснасці, рэальнасць не можа не быць суб'ектыўнай “для каго” рэальнасцю. Яна значная “для мяне”, “для цябе”, “для вас”, “для нас”, “для народа” і г.д., напр.: *Для мяне сям'я – гэта ўсё; рус.: Для меня нет тебя прекрасней...* (З песні). *Растить свою семью и в мире жить – Вот то, что подлинно Для меня* (пераклад песні “Real to Me” ірландскага спевака Брайана МакФаддэна – Brian McFadden). Наадварот, аб'ектыўная матэрыяльная рэчаіснасць, дадзеная нам у адчуваннях, – адчужаны (“гэты”) і несэнсоўны “свет без мяне.” Індывід глыбока перажывае сваю адлучанасць і неабходную страту ўсяго свайго: *Вясна, вясна! Не для мяне ты! Не я, табою абагрэты* (Я.°Колас).

Чалавек знаходзіць сябе ў творчасці. Толькі ў творчасці ён выяўляе сваю суб'ектыўнасць і рэальна для сябе *ёсць*. Аўтэнтычнасць – аўтарскі феномен, характэрная рыса творчасці, а не аб'ектывацыі.

Пачуццё аўтэнтычнасці не адзелена ад праўды. Дзеяслоў *прызнацца* (адзіночн. *прызнаюся*) ужываецца як пабочнае слова ў сэнсе: “праўду кажучы”, “шчыра кажучы”, напр.: *Прызнацца, яшчэ не снедаў нават...* (Ц. Гартны). *Прызнаюся, я тады быў хлапец не святы* (А.°Карпюк). Гаворачы “сапраўды” чалавек выказваецца адносна верагоднасці чагосьці, напр.: *Ты сапраўды пішаеш гэтую камедыю ці толькі дурышся?* (К. Крапіва). *Сапраўды, конь быў нікуды не варты* (М.°Ткачоў).

Праўда не адкрываецца чалавеку, а творыцца і выяўляецца ў творчым пошуку аўтара. Праўдзівасць – нязменны модус рэальнасці жыцця. Жыць па праўдзе – асноўная этычная ўмова. Праўда выступае антытэзай праву (закону): *Ваша права, а праўда наша* (З народнага). Права існуе як адзінае, выбранае і ўласнае. Няма адной праўды; яна не выбіраецца, а шукаецца, і для кожнага “свая.” Парадаксальнасць праўды ў яе неіснуючай сутнасці – яна не існуе, але *ёсць*. Антытэза таго, што аб'ектыўна існуе, і *ёсць* – асноўная антытэза жыцця-быцця. Жыццё не тоеснае існаванню. Чалавек або жыве, або “мае марны лёс”. У наяўна існуючым свеце праўды няма. Гэты свет можа быць *існы* (параўн. рус. *истина*), а не праўдзівы.

Аўтэнтычнасць – феномен этычны. Так, гаворыцца пра “сапраўднае чалавечае шчасце”, “сапраўднае каханне”, “сапраўднае сяброўства” і г.д. Сапраўднае не здзіўляе – ім захапляюцца, напр.: *А месца там – сапраўдны курорт!* (А. Чарнышэвіч).

Аўтэнтычнасць не дыскурсіўная. Дыскурс уяўляе сабой “артыкуляваную форму аб’ектывізацыі свядомасці, якая рэгулюецца дамінуючым ў той ці іншай сацыякультурнай традыцыі тыпам рацыянальнасці” [87, с. 327]. Аўтэнтычнасць – вобласць ірацыянальнага і інтуітыўнага пазнання, якая знаходзіцца па-за межамі рацыянальнасці. Гэта метасфера *самага* – усяго, што выходзіць за межы “*гэтага*” – што “*анпроч гэтага*”; англ.: *out* ‘па-за’, грэч.: *autos* ‘сам’; параўн. у польск.: *aut sport.* „wyjście piłki poza granicę boiska albo kortu”, „miejsce poza boiski w poblizu granicy pola gry” [165].

Аўтэнтычнасць звычайнай мове не характэрна; яна даступная толькі метамове творчасці. Аўтэнтычнасць – не толькі феномен псіхалогіі творчасці, сутнасць гэтага феномену яшчэ сацыяльна-псіхалагічная. У сацыяльнай псіхалогіі аўтэнтычнасць звязана з грамадскімі *аспектацыямі* (< лат. *aspectus* – погляд, аблічча). Аб’ект успрымаецца ў розным святле, праламляецца праз прызму ўспрымання.

У псіхалогіі пад аспектацыяй разумеецца *чаканае*. Так, напрыклад, грамадства чакае ад мужчыны ці хлопца “мужчынскіх” паводзін: – **Ну які ты жаніх!** – аж закінеў бацька. – **Які ты жаніх!** (І. Мележ). – **От это – кавалер!** – пахвалілі ў палаце. — **Прыйдзецца ўстаць!** — **Бо — і праўда ўломіцца!** Зух, відно!.. (І. Мележ).

Усведамленне суб’ектам сваёй аўтэнтычнасці ўплывае на яго паводзіны; напрыклад: *Гатоў быў рынуцца ўслед, ды стрымаўся – ён усе-такі мужчына, а мужчыны ў іх Альхоўцы за бабамі ніколі не бегалі* (Л. Левановіч); – *Для цябе, калі хлопец вып’е, дык ужо і сапраўдны мужчына. А калі дрэва пасадзіць, калі каня запражэ <...> не мужчына* (Г. Марчук).

Акрэсленыя і ўстаноўленыя катэгорыі пафасу разумеюцца ў супярэчнасці з этычнымі феноменамі. Без незавершанага і дапаўняльнага этычнага “яшчэ” ахвярны пафас, па сутнасці, усведамляецца як катэгорыя антыгуманная і пазбаўленая сэнсу. Статычнае “не толькі” жывіць і ратуе элементарны пачатак чалавечага жыцця і стварае антытэзу дзейснаму, але абмежавана-схематычнаму пафаснаму “толькі”, “перш за ўсё” : “*Толькі наперад, на лінію агню!*”, “*Перш за ўсё ты камуніст!*” і г. д.; параўн.: не толькі *перакананне*, але яшчэ і *ўпэўненасць*; не толькі *імянітая асоба*, але яшчэ і *заслужаны чалавек*. Патэтыка нараджаецца ў гарніле асабістай страсці і дае пра сябе знаць на арэне барацьбы. Аднак яе існасць прадстае праз антыномію жыццёвым сітуацыям і сцэнарыям, у якіх знаходзіцца чалавек са сваімі блізкімі і дзе праходзіць яго жыццё.

З антытэзай этычных інстанцый і культурных інстытутаў сустракаемся ў штодзённасці і побыце. Так, нефармальна-рэгіянальным інстытутам культуры з’яўляецца *звычай*. Яму адпавядае тое, што адбываецца звычайна, – *звычайнае*. Калі, напрыклад, нехта, замаўляючы нешта, кажа “*Мне, як звычайна*”, то з пэўнасцю можна сцвярджаць, што дадзеная сітуацыя рэгламентавана звычайам.

Дзеянні асобы падпарадкоўваюцца сукупнасці звычайў, якія бытуюць у тых ці іншых сацыумах (*Што край, то і звычай*).

Інстытуту звычайу супрацьпастаўляецца інстанцыя *прывычкі*. Непрывычнае (“чужое”, “незнаёмае”) не “праходзіць” – чалавек яго цураецца. У сваёй непасрэднасці прывычка ўспрымаецца як “дадзеная звыш”, як “другая натура.” Прывычнае не ўласціва чалавеку – яно характэрна для ўкладу яго жыцця. Прывычнае ёсць для каго прывычнае, напрыклад: – *Не прывычна для мяне, калі нехта лезе ў размову старэйшых* (3 разм.). Прывычнае і характэрнае^о – метавобласць этасу. Напрыклад, у кагосьці ёсць прывычка хваліцца, пляткарыць, абгаворваць, абзывацца і да т. п. Прывычнае мае адносіны да “ўсяго” (*Да ўсяго прывыкае чалавек*). Выдзеленае і адасобленае “не ўсё” рэгламентуецца інтытутам звычайу.

Антытэза інстанцыйнага і інстытуцыянальнага выяўляецца ў невербальных зносінах. Так, вядома, што *інстытуцыямі* называліся элементарныя падручнікі рымскіх юрыстаў, у якіх праводзіўся сістэматычны агляд існуючага (у асноўным прыватнага) права. Са “зрокавага” моманту ўзнікае паняцце агляднасці: *агляд друку, беглы агляд, аглядны артыкул, аглядны лекцыі* і г. д. Інстытуцыянальнай адзінкай агляду з’яўляецца верагодны факт. Агляд таксама частка пэўнай структуры (напрыклад, дысертацыйнай працы).

Аднак *рабіць агляд і глядзець* не адно і тое ж. З гледзення пачынаецца *інстанцыя* патранажнасці – “таго, хто глядзіць” (бел. дыял. *патрыць, выпатрыць вочы*, пол. *patrzyć*). У адрозненне ад агляду (“обзора”), у якім задзейнічаны *позірк*, гледзенне не з’яўляецца чынам (акцыяй). Адпаведна можна гаварыць пра *інстанцыю погляду* і *інстытуцыю позірку*. Позірк – накіраваны акт: *пазіраць* ‘накіроўваць позірк куды-н., на каго-што-н.’ [122, т. 3, с. 599].

Погляд – інстанцыя ўспрымання: *абвесці поглядам, беглы погляд, на першы погляд* і інш. *Пагляднай*, напрыклад, называюць дзяўчыну, якая звяртае на сябе ўвагу сваёй прыгажосцю, строем вопраткі. Погляд – гэта таксама і меркаванне. Інтэнцыя погляду – рэфлексіўна ўхапіць сутнасць з’явы. Усё, на што чалавек глядзіць, *праходзіць* непасрэдна перад яго вачыма, альбо імпрэзай *праходзіць* у гонар каго-чаго. У сваёй невербальнай і вербальнай постаці погляд не праяўляе камунікатыўнасці – нічога не паведамляе. Пераглядванне аналагічна перагаворванню. Класічны прыклад невербальнай гаворкі: *Касіў Ясь канюшыну, паглядаў на дзяўчыну. А дзяўчына жыта жала ды на Яся паглядала* (3 песні).

Іншая справа – позірк. Сэнсоўна вектарны погляд – антытэза позіркавай дыскурсіі (параўн.: *скрыжаваць позірк*). Бачаць “што”, а глядзяць “як” (*Як паглядзець*). Парадаксальна, але глядач, па сутнасці, нічога не павінен бачыць, затое ўсё, што праходзіць міма яго, заўважаецца ім.

Агляд запатрабаваны ў сітуацыі выяўлення стану чаго-н. (напр., *тэхнічны агляд, агляд строю і песні* (ваен); *агледзіны* (уст.) і інш. Нешта знаходзіцца (літаральна – знаходзіць сябе) у пэўным агрэгатыўным стане, і гэты стан выяўляецца інстанцыяй успрымальніка – гледача і слухача. Знаходжанне сябе ў чымсьці (кімсьці) Другім, страта сябе – падставовыя пытанні эталогіі, напрыклад: *знайсці сябе* – ‘правільна вызначыць свае схільнасці, зразумець сваё прызначэнне’ [122, т. 2, с. 498]. Інстытуты звязваюцца з дынамікай руху, развіццём і, адпаведна, пэўным кірункам. Прагрэсіўнаму ці рэгрэсіўнаму руху, якому па азначэнні ўласцівы напрамак, супрацьстаіць статычны стан з яго неад’емным *вектарам* росту і ўяўленнем пра ідэал.

Інстытуцыянальнае прадстае як *роднае* – аднароднае. Роднасць і іншароднасць (варожасць) – класічныя маўленчыя інстытуцыі. Ім супрастаіць інстанцыя “блізкага”, якая ўзнікае з прасторавага ўяўлення пра зыходжанне і разыходжанне (*блізкі для мяне чалавек, свой чалавек*).

Прыкмету інстанцыянальнасці мае *каханне*, якое звычайна бывае ахвярным. Яму супрацьпастаўлена інстанцыя *міласці*.

Інстытуцыянальны статус мае *спатканне*, антыномія яму – *сустрэча* і г.°д.

Класічнай інстытуцыяй з’яўляецца *кроў*, параўн.: *праліць кроў, умыцца кроўю, кроў кіпіць* і да т. п. Яе супрацьлегласць – сок (*сокі зямлі, сокі цаліны; варыцца ў сваім саку, высмактаць усе сокі, у самым саку* і інш.).

Прыкмета інстытуцыянальнасці ўласціва сэрцу. “Сардэчная” фразеалогія можа быць пафаснай, напрыклад: *раніць сэрца, захоўваць у сэрцы, кроўю сэрца абліваецца, як нож у сэрца* і да т.п. Душа – інстанцыя. Дзеля гэтай незразумелай і загадкавай інстанцыі створана ўсё мастацтва – *песні для душы, вершы для душы* і г.д. Усё, што *праходзіць* праз душу, не тоеснае таму, што *адбываецца ў сэрцы*. Сэрца – арэна барацьбы, душа – сцэна жыцця. Сэрца адкрываецца (расчыняецца) як дзверы дома не ўсім, душа *расхінаецца* насустрач кожнаму, хто для яе блізкі. І было б “глухім” пытанне “*Што такое душа?*” Карэктнае пытанне: *Як называецца інстанцыя, праз якую ўсё праходзіць* і г. д.?

Узроўневая прырода інстытуцыяналізацыі праяўляецца ў ізамарфізме арганічнага і арганізацыйнага. Структурная арганізацыя ізаморфна арганічнай форме (параўн.: *галава* – частка арганізму і *глава* – раздзел пэўнай структуры). Катэгорыя інстытута ізаморфна паняццю інстынкту. Як вядома з эканамічных даследаванняў, сацыяльныя інстытуты – гэта толькі вышэй развітыя інстынкты [1, с. 137]. Напрыклад, з інстынкту сумлення развіваецца інстытут Закона, параўн. *голос сумлення*, але: рус. *закон гласит*; *галосна*, але: рус. *гласно*). Адкрытасць закона ізаморфна галоснасці сумлення. Розніца галашэння (тыпу “*На каго ты мяне пакінуў...*”) і аглашэння (напрыклад, прыгавору) толькі

ў розных узроўнях інстытуцыянальнасці. Тое, што канстатуецца як факт, ізаморфна падзеі, якая адбываецца па ўстанаўленні (намінальна).

Такім чынам, неабходнае і актуальнае, што выражаецца ў моўнай дзейнасці і законна належыць камунікатыўнай прасторы, як і ўсё злабаднеўнае і важнае, чым абыходзіцца чалавек у штодзённым жыцці і што ўвасабляецца ў сэнсавым полі жывога слова, існуе-прысутнічае ў сваёй супярэчнасці і супрацьлегласці.

Сэнсава размежаванае этычнае поле, па сутнасці, ва ўсіх аднолькавае, камунікатыўная прастора – розная, а таму канкурэнтаздольная. Яна прадстае як аператыўная прастора асабістай ідэнтыфікацыі і сацыяльнага пазіцыяніравання. Такая прастора не з’яўляецца зонай пільнай увагі і дысцыпліны, але прадстае як сфера пакланення годнасці чаго-небудзь, імкнення да “светлай будучыні”, якое звязана з жаданнем “людзьмі звацца”. У гэтай сферы і абуджаецца дыкурсіўна-іменны пафас – тэзіс грамадзянскага побыту з яго свядомым выбарам; яго антытэзіс – характэрны для слова этас; у апошнім увасоблены пошукі чалавекам *шляхоў* да пазнання праўды жыцця, якая не адкрываецца, як існасць, у імені, а творацца словам.

Громагаласнасцю і ціхай энергетычнай напружанасцю пафас маўлення адрозніваецца ад уплывовай сілы спакойнага і ўпэўненага ў сабе вербальнага этасу, які не правіць і не кіруе, але непрыкметна ўплывае і валадарыць. Антытэза этасу і пафасу звязана з феноменам *вербалізацыі* свету і намінатыўнымі актамі *інстытуцыяналізацыі* рэчаіснасці.

1.3. Метадалагічныя аспекты даследавання пафасу маўлення

1.3.1. Сярод усеагульных метадаў пазнання найбольш дзейсным з’яўляюцца *метады дыялектычны*. Дыялектыка абапіраецца на ўніверсальныя аперацыі і механізмы здабывання ведаў.

Дыялектычны метады з’яўляецца пазітыўным – дапускае аперацыю параўнання з’явы з ужо раней дадзенай. Ён таксама канструктыўны – механічна ставіць адзін прадмет побач з другім, катэгарызуючы іх. У даследаванні існага і дзейснага – таго, што бытуе і неяк пазіцыяніруе сябе – дыялектычны метады з’яўляецца найбольш адэкватным і адпавядае прадмету дыкурсіўнага аналізу.

Станоўчы бок дыялектыкі бачыцца ў тым, што яна бярэ з’яву гістарычна, г. зн. у развіцці. Дыялектычны метады дазваляе прасачыць ізамарфізм з’явы – розныя ўзроўні развіцця аднаго і таго ж.

Гістарычны падыход адкрывае перспектыву даследавання непераемнай па сутнасці “патомнасці”. У гэтай перспектыве актуальнымі з’яўляюцца пытанні не толькі “Чый?”, “З якога роду?”, але і пытанне “Адкуль?": *Адкуль жа вы, хлопцы, чые? Няўжо з беларускага краю? Радзіму я годнаю знаю, і добрыя*

людзі яе (П. Місько). З адзначанымі пытаннямі звязваецца функцыя маркі і роля імені. Гісторыя таксама развіваецца па прынцыпу выбарнасці. Супрацьстаянне абранага калектыву неабранаму (“Мы – не мы”) – асобны момант даследавання пафасу. Гістарычны падыход адкрывае магчымасць даследаваць семантыку поля культуры і камунікатыўную прастору ідэалогіі пануючага класа. Ім спадарожнічае адпаведная прагматыка маўлення.

Гістарычнае развіццё разумеецца як пераход ад аднаго да другога. Напрыклад, быў вучнем (школа), студэнтам (інстытут), аспірантам (аспірантура), дактарантам (дактарантура) і г. д. Адбываецца пераход ад адной установы (інстытуцыі) да другой. Такога “трансфера” няма ў станаўленні; тут ёсць жыццёвы шлях, які нехта праходзіць: *хлопчык – мужчына – бацька* і да т.°п. На ім – ступені (інстанцыі), кожная з якіх не адмаўляе папярэдняю. “У сапраўдным мужчыне сакрыта дзіця, якое імкнецца гуляць. Ну-тка жанчыны, знайдзіце дзіця ў мужчыне!” [94, с.°156].

З праходжаннем ступеняў-інстанцый звязаны рост чаго-каго. Інстанцыя росту знаходзіцца па-за межамі дыялектыкі, напрыклад: *вырасці на вачах, вырасці да неба, вырасці ў чых вачах* і г. д.

Фенаменалогія як “археалогія мыслення” (Э.°Гусерль) і ўсё незвычайнае дыялектыцы недаступна. Гісторыя ведае перыяды і “вехі”, аднак гістарычнае развіццё не градуіраванае.

Дыялектыка развіцця не ведае незваротнасці шляху. Зваротак – прагматычны аператар маўлення. Антытэзай яму выступае непасрэдны падыход і яго этычныя параметры блізкасці-аддаленасці. Адна справа, як звярнуцца, і цалкам другая – знайсці да чагосьці-кагосьці падыход. З таго, што нешта чаму-небудзь адпавядае, абсалютна не вынікае, што яно яму падыходзіць. Напрыклад: *Ён багаты, а я бедна – будзе пара адпаведна* (3°песні.). (*А ці яны падыходзяць адзін аднаму?*). У гэтым сэнсе дыялектыка, якая не ведае індывідуальных ці комплексных “падыходаў”, пазбаўлена шляхетнасці і аказваецца “непуцёвай”. Так званы “класавы падыход” да жыцця° – трагедыя для свету і падман канкрэтнай супольнасці.

Метадалагічны корпус дыялектыкі складаюць катэгорыі, прынцыпы і законы. Аналізаваць розныя бакі гэтага арсенала не з’яўляецца прадметам лінгвістыкі. Варта, на нашу думку, засяродзіцца на адной катэгорыі, якая з’яўляецца падставовай у даследаванні пафасу, – катэгорыі *формы*. Таксама звернемся да вядучага канструктыўнага дыялектычнага прынцыпу – *структурнага*.

Ф. дэ Сасюр разумеў мову як *форму*, а не субстанцыю [130, с. 25]. Фармальнасць прадстаўляецца ўказаннем на тоеснасць – “*тое,*” “*тое самае,*”, “*такое,*”, “*так*”. Субстанцыянальнае ўвасабляецца ў гэтым. “У сярэднявечных школах прыкладамі субстанцый служылі: *гэты конь, гэты чалавек*. Чамусьці

лічылася, што менавіта ў іх можна выявіць канчатковую метафізічную каштоўнасць. Усяго толькі таму, што, згодна прыроджанай практычнай ідэі пра свет, кожны конь і кожны чалавек валодае ўласным існаваннем, незалежным ад наваколля і сузіральнага розуму. Конь існуе сам па сабе, цалкам і поўнасьцю згодна са сваёй патаемнай энэргіяй; калі мы хочам яе пазнаць, нашы пачуцці, наша свядомасць павінны паімкнуцца да яе і пакорна кружыцца вакол” [97, с.°201].

Як субстанцыя, так і форма прыходзяць у супярэчнасць з тым, што “не факт,” і сітуацыяй, калі наша інтуітыўнае этычнае пачуццё пратэстуе: “*Не так*”; – *Мо я што не так. То вы не сярдуйце... Я ад усёй душы. Што думаю* (І.°Мележ). У рамане І. Мележа этычнае перажыванне Ганны Чарнушкі супрацьстаіць інстытуцыянальнай форме маўлення Башлыкова, якое ведае рознага роду звароты, але незнаёма з ”падыходамі”:

Ганна слухала з дваістым пачуццём: павагі да смеласці, рашучасці яго і – трывогі. Вельмі ж неасцярожна, напралом лез ён: каб не раззлаваў людзей, не сапсаваў усё. “Без падыходаў” ... Не знае нашых. – Нашы не любяць такога... ... Яна павяла позіркам – твары былі незадаволеныя, зацятыя. Вочы вострыя, злыя. Не падабалася, не ўхвалілі... (І. Мележ).

Этычнае пачуццё “ўсё не так, як трэба” не чужое і для Башлыкова, аднак ідэя (пафас) не дае права на пачуццёвую рэфлексію: *Дзіўна, хоць перабіраючы тое, што казаў, не бачыў памылкі, яго ўсё ж гняло незадавальненне сабою Нібы ўсё-ткі казаў не тое, што трэба, і не так, як трэба* (І. Мележ).

Структурны прынцып прадстае як спосаб арганізацыі. Неарганізаваная супольнасць прадстаўляецца суцэльнай масай, якой супрацьпастаўляе сябе эліта. У любой гісторыі грамадства заўсёды было рухомым адзінствам меншасці і масы. Меншасць (напрыклад, партыя) – сукупнасць асоб, якія выдзяляюць і пазіцыяніруюць сябе арганізацыйна. Маса асацыіруецца з пасрэднасцю. Сярэднестатыстычны чалавек не адрозніваецца ад астатніх і паўтарае агульны тып.

Арганізацыйныя прынцыпы разыходзяцца з мадэлямі ўпарадкавання і станам, калі “*Усё ў парадку*”. Парадак – заклад стабільнасці і спакою, якому спадарожнічае пафас трывогі і апасення: *Абы ціха, абы вайны не было* (З°народн.). Непазбежнай акалічнасцю структурнага прынцыпу з’яўляецца канструктывізм, які адрозніваецца адзінствам і дыялагічнасцю. Дыялог культур°– вядомая з’ява сучаснасці.

Пры усёй прывабнасці дыялектычнага метаду і катэгорый дыялектыкі, прыходзіцца ўсё ж прызнаць іх абмежаванасць. Так, катэгорыя формы не стасуецца з тым, што ўспрымаецца ў сваёй цэласнасці і мае фенаменальны характар. Апошняе не цягнецца, а кожную хвіліну доўжыцца. Напрыклад, у этычным перажыванні “Ты для мяне ўсё”, за “ўсім” стаіць рэфлексія: *свет маіх*

вачэй, шчасце маё, радасць мая, гора маё і г. д. Гэтае “ўсё” спантанна эвалюцыяніруе (точыцца), парываецца ў вышыню. У яго ёсць усеабдымная назва – *Жыццё*, у цэласным перажыванні якога дыялектыка не прысутнічае.

Форма дыялектыкі не падыходзіць да ўсяго, што ўслізгае ад прапорцыі і супастаўлення, але пазнаецца праз негацыю – “не”. Яно безымяннае, аднак у яго ёсць шмат назваў: “непаўторнае”, “незвычайнае”, “небывалае”, “немажлівае”, “нечаканае” і г. д. – адным словам, *цудоўнае*. Таксама тое, што пазнаецца праз негацыю – “не” не даказваецца як існуючае, аднак з пэўнасцю *ёсць* і аксіяматычна *прысутнічае*.

Абмежаванасць уласцівага дыялектыцы гістарычнага падыходу ў тым, што, даследуючы гістарычнае былое, ён ўпускае з поля зроку архаічнае мінулае – усё, што не перадаецца і не азначаецца, але *пераймаецца* і занатоўваецца меткай, якая, у адрозненне ад знака, не існуе як сродак перадачы ведаў, а ажыўляе інтэнцыянальныя станы свядомасці.

1.3.2. Істотным момантам даследавання пафасу нам уяўляецца ідэя размежавання двух тыпаў кантэкстаў – *інтэнсіянальнага* (ІК) і *экстэнсіянальнага* (ЭК). Адзначанае адрозненне паходзіць з філасофіі, аднак аказваецца рэlevantным і для лінгвістыкі.

Інтэнсіянальнымі кантэкстамі называюць кантэксты меркавання. Інстанцыя меркавання *толькі набліжае* непасрэдна рэфэрэнта, аднак не перадае апасродкавана дакладных ведаў пра яго. Гэта кантэксты ананімнага падабенства. Меркаванне *ёсць* (“*Ёсць меркаванне, што...*”) без указання – “чыё” яно іменная. Сваёй безымяннасцю канкрэтна-індывідуальнае (непадзельнае) меркаванне адрозніваецца ад дакладнага пункту гледжання, які заўсёды “чый” і падзяляецца ці не падзяляецца кімсьці.

У ЭК праводзіцца *ідэнтыфікацыя* чаго-небудзь на прадмет яго адпаведнасці. З такімі кантэкстамі, напрыклад, звязаны інстытут эксперызы. Так, лінгвістычная экспертыза даследуе пэўны выраз на прадмет наяўнасці ў ім абразы. Эксперт павінен устанавіць і даказаць, што выраз адпавядае артыкулу карнага кодэкса пад тытулам “Абразы”.

Гэта кантэксты справы, якая арганізавана па закону я-выбарнасці. ІК, наадварот, нічога не ўстанаўліваюць і не катэгарызуюць. Яны ствараюцца не з мэтай ідэнтыфікацыі чаго-н., а для выяўлення *аўтэнтычнасці* (праўдзівасці) усяго, на што звернута ўвага рэцыпіента. У іх абавязкова прысутнасць інстанцыі, якой ажыццяўляецца *камісія* (параўн., *кастынг*) рэфэрэнта. Гэта кантэксты непраэпазіцыянальнага па сваёй сутнасці выказвання.

У ІК нічога не выдзяляецца і не выбіраецца сярод іншых, але выяўляецца і шукаецца *паміж* другіх. Гэта кантэксты селекцыі, праз якія і выяўляе сябе мастацтва.

Тое, што мае значэнне ці іграе галоўную альбо другарадную ролю, што адбываецца галосна (ці напаказ), абазначаецца знакам. Яму супрацьпастаўляецца ўсё, што *праходзіць* прыкметна ці непрыкметна, пакідаючы сваю *метку* (назву). У мове выяўляецца сэнсава-інфармацыйнае мета-поле, якому адпавядае і семіятычная камунікатыўная прастора.

Палявыя па прыродзе элементы не тое, што дыскурсіўныя па азначэнні адзінкі. Не маючы семіятычных уласцівасцей, першыя выяўляюцца ў сваіх рысах і абліччах (гл. “чертах и ризах”). Імі нешта называецца ці тытулуецца. Тытул – таксама званне, але не “гаваркое”, не выпадковае, а пачэснае ці афіцыйнае, а таму абавязковае для ўжывання.

Напрыклад, рэгіянальная грамадска-палітычная газета афіцыйна называецца “Вечерний Брест”. Пад такім тытулам яе ведаюць не толькі ў Брэсцкай, але і ў іншых абласцях. Для ўсіх яна – “Вечерний Брест”. Аднак для жыхароў Брэста яна – “Вечёрка”. Модус “як для каго” творыць званні (тытулы) і назвы (*Як мне цябе называць?*). І афіцыйнае званне, і гутарковая назва да чагосьці абавязвае (Пра доўг у ІК не гаворыцца.). Яны па-рознаму схопліваюць нязменную сутнасць рэфэрэнта. Першая – тэхнічная (“этыкетка”), для шырокага круга, другая – інклюзіўная, для вузкага (сяброўскага). На ступені “Вечёрка” назва не праходзіць дакументальна. Гэта неафіцыйная спантанна названая інстанцыя.

Словы *нягоднік* і *шантрапа*, напрыклад, належаць адпаведна да згаданых кантэкстаў (ЭК і ІК). Тэхналогія ўзнікнення слова *шантрапа* “камісійная”. Ёсць версія, што яно паходзіць з французскага выказвання (*ne chantera has* – не будзе спяваць. Гэтае выказванне гучала пры адборы дзяцей прыгонных у памешчыцкі хор [146, с. 500]. Відавочна, што падобным “праслухоўваннем” памешчык не ўстанаўліваў годнасць асобных дзяцей да справы, а селектыўна выяўляў у іх мастацкі талент. Адпаведна, слова *шантрапа* не абражае годнасці асобы, а ўжываецца і служыць для імпрэсіўнага выказвання непавагі да чалавека, інтэнцыі наўмыснай крыўды. Гэтага не скажаш пра намінацыю *нягоднік*, якая выкарыстоўваецца як эмацыянальная рэакцыя ў сувязі з пэўнай дзейнасцю асобы. Нельга таксама не адзначыць факт наяўнасці ў слове *нягоднік* экспрэсіўнасці і, адпаведна, пафасу. Лаянка (“руг”) нікога не ўзвышае, але як бы *прыпаднімае* таго, хто лаецца (агента), над тым, каго лаюць (пацыента). Гэта найбольш прымітыўны і “дзікі” спосаб *падняцца* над асяроддзем, “заціснуць” яго пад сябе.

ЭК з’яўляюцца кантэкстамі *іменнымі*. Тое, што нейкім чынам выдзяляецца, непазбежна пападае ў адзначаныя кантэксты. Яны таксама называюцца кантэкстамі тоеснасці. Аднак было б памылкай атаясамліваць тое, што раўняецца (тоеснасць), з роўнасцю (аднолькавасцю). Роўнасць (роўня) – феномен інтэнсіянальна-этычны (параўн.: *Цяпер паміж намі ўсё роўна.*

(З°разм.). Адна справа быць *сярод* і цалкам іншае – знаходзіцца *паміж*. “Быць”°– для антычнасці значыць размяшчацца *сярод* іншых прадметаў. А яны існуюць, абапіраючыся адзін на аднаго і складваючыся ў грандыёзны будынак сусвету” [97, с. 216].

Апора – фундаментальны бытавы канцэпт; дзякуючы ёй з’яўляецца магчымасць штуршка і руху наперад. “Калі б у маім распараджэнні была іншая зямля, на якую можна было б устаць, я зрушыў бы з месца нашу”. У такой форме прыводзіцца афарызм Архімеда у Плутарха (Марцэлл). Яго больш поздня форма: “Дайце мне апору, і я перавярну Зямлю”.

Асоба ў сваім першасным імкненні да незалежнасці паўстае з нябыту – з’яўляецца *постацюю*. Ні адно паўстанне ў гісторыі не абыходзілася без пафасных заклікаў да волі і лепшай долі. Як сведчанне – ідыёма *паўстаць з кален*: *Народ паўстаў. І на падмогу Прыйшлі ўсходнія браты, Каб радасную перамогу Сустрэць пад сонцам залатым* (П. Панчанка).

Адзнака першабытнага пафасу – яго стыхійнасць і панаванне нефармальнага інстытута – *звычайу*. Такі пафас акрэсліваецца як *класічны*. Спосаб яго выражэння – заснаваны на падабенстве фігуры параўнання (*Як на далоні, перада мной паўстала маё яшчэ невялікае жыццё, і я раскажаў пра яго* (І. Шамякін). Універсальнай класікай маўлення выступае жанр выразу. Антытэзу таму, што выражаецца, складае феномен *увасаблення*. Такое размежаванне для нас падаецца важным. Мастацтва і яго віды, у адрозненне ад жанравай культуры, ёсць увасабленне.

Падабенства запазычана з адносін роднасці. Як фігура ЭК, падабенству супрацьпастаўляецца блізкі да параўнання мастацкі прыём ІК – *аналогія*. Для таго, каб зрабіць сутнасць рэчы больш даступнай для ўспрымальніка, мастак карыстаецца тым, што больш для яго знаёма. Напрыклад, снайперская вінтоўка Драгунова (СВД) названа па характэрным гуку “плёткай”. Назвай трапна ўлоўлена і стала больш даступнай сутнасць гэтага “інструмента”. Тут мае месца аспект *індывідуалізма*, а не канкрэтызуючай індывікацыі. Гэты ж самы аспект выяўляецца, напрыклад, у індывідуалізуючых найменнях крымінальнай субкультуры. “Паганяла” *Пацук* мае той, хто на самай справе падобны да пацука – *выліты пацук*.

Постаць, якая ўголас заяўляе пра ўласнае існаванне, яшчэ не асоба. Паўстаць яшчэ не азначае падняцца. Ужо антычнасць глядзела на асобу чалавека як на *мікракосм*. Космацэнтрызм – знаменне новага часу. Існуе адзіны і глабальны Космас, а асоба мысліцца як яго арганізацыйная адзінка, “малая Радзіма”, якая агорнута ў яго і прабывае ў ім паводле яго законаў. Такім мікракосмас прадстае ў канструкце “Я”. Абуджаная свядомасць паднімае

постаць з кален. Усведамленне свайго дачынення да касмічнага і законнага прыпаднімае асабістую постаць, робячы яе асобай.

Фразеалогія ўздыму знамянуе пафас новага часу – інстытуцыянальны, напрыклад: *падняць* (узняць) *сцяг* – ‘пачаць барацьбу за што-н., у імя чаго-н’ [122, т. 3, с. 551]. Інстытуцыянальны прафас выражаецца ў кантэксте трыяды быцця, космасу і імені [79]. Галоўным інстытутам такога пафасу прадстае *ідэя*, якая аб’ядноўвае і арганізуе масавыя з’явы – масу (напр., народныя масы).

ІК інакш можна назваць кантэкстамі *гучання*. У гуку ўвасабляецца сэнс. Для ЭК знакавым з’яўляецца *голос*. Непрымальным для ІК аказваецца аспект нячыстасці гучання. У якасці ідэалу паўстае *спакойная* гаворка і вечная інтэнцыя заспакоіць прыкрасць губляння нечага. Неспакой – шум, мітусня, сварка, гучнае выказванне сваёй незадаволенасці і да т. п. – успрымаецца як *паталогія* (*шуміць галава, шум клапанаў сэрца*). Шумна-мітуслівае зацягвае ў вір, абцяжарвае ўспрыманне. Усё, што робіцца “пад шумок,” не вітаецца. Каштоўнасць мае ўсё звонкае, напр.: *Здароў, марозны звонкі вечар!* (М.°Багдановіч), “*гоман звонкіх кропель*” (Я. Колас), *звонкая манета* і г. д.

З шумам асацыіруецца слова *базар*. Аднак “шумнуць” на каго-небудзь не азначае накрычаць на яго. З таго моманту, калі прарэзваецца *голос культуры*, сярод дзікай прыроды становіцца існай культура (параўн.: *голос культуры*). Яна не шукае спакою; ёй ўласціва цішыня. Цішыня роднага дому як культурнай інстытуцыі розніца з пакоем чалавечага вугла – кута. Да апошняга і звернуты творчыя інтэнцыі чалавека, яго уяўленні аб цудоўным і пачварным – міфічныя мары і шматлікія загаловы, увасобленыя ў слове.

Інтэнсіянальныя (ІК) і экстэнсіянальныя (ЭК) кантэксты розняцца па прынцыпу падабенства і сходнасці. Сходнасць – этычны феномен, звязаны з характарыстыкай, а не ўласцівацю (напрыклад: *не зышліся характарам*), З таго, што нешта сышлося (супала) з чымсці не вынікае, што яно падобнае да яго. Таксама, калі нешта камусьці спадабалася, не азначае, што яно прышлося яму па душы. З таго, што дзве каплі вады падобныя ў нечым адным, не вынікае іх супадзенне ў другім. Падобнае ўказвае на адпаведнасць, а не на супадзенне. Будучы катэгорыяй формы, падабенства належыць ЭК, выяўляецца ў простых геаметрычных фігурах, азначае не арыентаванае на цэлае, агульнае. Дзякуючы адносінам падабенства праводзіцца *фамільная* (сямейная) ідэнтыфікацыя. Напрыклад, *сын Івана* падобны да Івана – *Іванаў сын* (чый?) – *Іваноў*. Сям’я – грамадскі інстытут.

Прыпадабленне – фігура маўлення, а не троп. У ІК няма накіраванасці на вынік. У іх нельга быць эталонна-дакладным, аднак ёсць магчымасць *наблізіцца* да вопытнага ўзору дасканаласці – ідэалу. Інстанцыя *блізкага* не тое, што інстытут роднага. “Я ёсць Другі” – формула вар’яцтва (паводле Гегеля),

плады і наступствы якога пажынае чалавецтва ва ўсіх выпадках, калі хто-небудзь узамніў сябе Другім (Богам).

Мастацкаму слову ІК не ўласцівы ахвярны кліч, аднак характэрны вечны і няспынны зоў. На зоў не з’яўляюцца маментальна і не прыходзяць збоку, але выяўляюцца імгненна і аказваюцца “тут як тут”. Сілу ўсяго названага стражытны чалавек спасціг не ў табу на імя, а ў эвфемізацыі назвы – усяго, што праступіла наверх і выступіла на зоў. Адсюль не памінанне непрыемнага, а *абыход* яго ў эўфімістычным апісанні, напрыклад: *нячысты* (замест *чорт*).

З рэчамі, у адрозненне ад прадметаў, нічога па сутнасці не робяць – з імі неяк абыходзяцца. Абыходжанне, як феномен этычны, справай не з’яўляецца.

Адна справа – лепшасць каго-чаго ў параўнанні з кім-чым, і зусім Другое^о– яго этычная *перавага* над кім-чым і бяспрэчна-безагаворачнае прыняцце гэтай перавагі. Як атавізм у сучасных славянскіх мовах ўспрымаецца дэскрыптыўнае тытулаванне тыпу *Ваша блagarоддзе. Его превосходительство, Jego Magnificencja* і г. д. Гэтыя даіменныя этычныя назвы-тытулы імпліцытна ўтрымліваюць інтэнцыю перавагі: менавіта *ваша*, а не чыё іншае, менавіта *яго*, а не іншых; параўн.: *Ваша праўда* (а не чыя іншая).

Для чалавека аказваецца важным успрымаць сябе самога па сабе, а не прыпадабняцца да іншых. У гэтым яго чалавечая сутнасць і самакаштоўнасць. Чалавек сам па сабе – па сутнасці сваёй – *ніякі*, без уласнага “Я”. У пазбаўленні ўласнай катэгарыяльнасці яго самакаштоўнасць. Шляхам негатыі індывід даходзіць да сваёй чалавечай самасці: *Ніякі я не круты...*; *Ніякі я не доктар...*; *Ніякі я не супермен...*; *Ніякі я не муж...*; *Ніякі ён не прафесіянал...* і г. д.

Заўважым розніцу: *Я – чалавек*, але: *Чалавек я*. Першы выраз сцвярдзальна-інстытуцыянальны, другая формула – апелятыўна-інстанцыянальная. Праз інверсію асабовага “Я” этычная формула гучыць ганарова, але не амбітна. Ганаровае этычна-чалавечае цалкам *не тое*, што пафасна-эмічнае людскае. Выхад у людзі знамянуе з’яўленне якасці. Простага чалавека ўжо нельга назваць *ніякім*. Выраз *просты чалавек* спекулятыўны (параўн.: *А хто я есть – простой советский парень, Простой советский человек...* (З песні). Бываюць *простыя людзі*. Чалавек не просты.. Імя – інстытут наракання, у літаральным і фігуральным сэнсе: *Які ж ты <ІМЯРЭК>! Якая ж ты <ІМЯРЭК>!* Назва не вымаўляецца, але выгаворваецца.

Маўленне чула ставіцца да рознага тыпу парушэнняў і пераходаў, звязаных з эктэнсіяй праяўлення чаго-небудзь і інтэнсіўнасцю выяўлення нечага іншага. Па ідэі і паводле сутнасці спекуляцыі, якія праяўляюцца ў маўленні, і сімуляцыі, характэрныя для мовы, з’яўляюцца нечым іншым, як парушэннем межаў і выхадам за рамкі агульнапрынятага і ўстаноўленага – змешванне аднаго з другім. Напрыклад, у размоўнай мове ўжываецца дзеяслоў

фаніць. Так гаворыцца, калі гучыць нейкі іншародны шум, які перашкаджае ўспрыманню. Фоны – эмічныя адзінкі ў ІК. Так, вышэйпрыведзены выраз *просты чалавек* яўна “фаніць”; параўн. аналаг.: *простое чалавечье сейчас, светлая будущия* і інш.

Дзеяслоў *засвяціцца*, наадварот, сведчыць аб ужыванні элементаў ІК у ЭК. Напрыклад: “*Засвяціўся*”, *цяпер мяне сталі запрашаюць на пасяджэнні* (3°разм.). Не ўсё любіць святло. З жыццёвай практыкі вядома, што на некаторыя рэчы свет уплывае не лепшым чынам. Параўнаем ужыванне гэтага дзеяслова ва ўласным кантэксте: *На твары засвяцілася усмешка. Яна ўся ажыла, пасвяжэла...* (3 разм.). Як толькі штосьці асобу “падсвеціць”, яна атрымлівае ў якасці сродку ідэнтыфікацыі “паганяла” (жарг.); параўн. польск. *przydomek*. У гісторыі: *Іван Грозны, Іван Каліта*.

1.3.3. Намі ўлічваецца план уздзеяння ўстаноўленых семантыкапрагматычных механізмаў маўлення на мову, а таксама бярэцца пад увагу уплыў алгарытмаў прыняцця сітуацыйных рашэнняў на маўленчую дзейнасць. У сувязі з такім падыходам узнікае паняцце этычна-эмічнай *амбівалентнасці*. Тое, што ў ІК прымаецца “за карысць” (рус. *благо*), у ЭК праяўляецца як ліха.

Узяць, напрыклад, прыметнік *чырвоны*. У іменных кантэкстах чырвоны колер трактуецца станоўча і пафасна. Выразна праяўляецца яго рытарычна-маўленчая прырода – красамоўства. Асацыятыўнае поле чырвонага колеру дастаткова разнастайнае. Здаўна чырвонае лічылася святочным. Чырвоны свет увасабляе магутнасць, волю да перамогі. Чырвонае – знак асцярожнасці, напружання, трыогі. Яно ўзбуджае, стымулюе. З чырвоным асацыіруецца агонь і пажар (напр. *пусціць чырвонага пёўня*). Прыметнік *чырвоны* фігуруе ў шэрагу намінацый і сімвалізуе абуджаную свядомасць і рэвалюцыйную барацьбу, атрыбуты якой – чырвоныя: *чырвоны сцяг, чырвоныя піянерскія гальштукі, Чырвоная Армія* і г. д.; *чырвоны* “звязаны з рэвалюцыйнай дзейнасцю, рэвалюцыйны [122, т. 5, с. 330], *чырванасцяжнік* “узнагароджаны ордэнам Чырвонага Сцяга”, “які атрымаў пераходны чырвоны сцяг” [122, т. 5, с. 330].

Цалкам супрацьлеглыя сэнсы знаходзім у этычных ІК: *чырванець* “бянтэжыцца, саромецца; *увагнаць у чырвань* – засароміць, прымусіць пачырванець” [122, т. 5, с. 329]. Чырвань выступае сімптомам паталогіі, напр., пачырваненне ў горле; назвы захворванняў: *краснуха*, параўн. польск. *różyczka, szarwonka* (дызентэрыя). *Чырвона неба. Зямля чырвона. Адны баяцца чырвоных фарб. Другія мкнуцца на клікі звона. Багатым помста. Бяздомным скарб* (М.°Чорны).

Яшчэ прыклад – дзеяслоў *сарваць* [122, т. 5, с.62]. ІК: *Артысту ўдалося сарваць апладысменты; сарваць усмешку*; рус. *сорванец* (нязлюбна). ЭК: *Сарваць урок. Сарваць пасяўную кампанію. Сарваць план; нервовы зрыў* і інш.

Адрозненне ІК і ЭК – гэта антытэза жыцця-быцця, творчага пошуку і задазенага выбару. Змешванне аднаго з другім выклікае зразумелую рэфлексію. Напрыклад, адна справа – кіраваць, і зусім іншае – камандаваць: *Таксама мне камандзір знайшоўся!* Камандзір – званне, а не чын. Нельга, напрыклад, “*быць у чыне палкоўніка*”, але параўн.: *быць на пасадзе дырэктара школы*. Гамлетаўскае анталагічнае пытанне ідэнтыфікацыі паўстае ў побыце: *быць жонкай, быць мужам, быць бацькам, быць гаспадаром*, проста *быць* (ці не быць).

Быць гаспадаром, напрыклад, значыць паводзіць сябе як гаспадар. Аднак пазітыўнае “як” аказваецца не да месца ў “абыходных” ІК, звязаных з усім, што ёсць: *Ты абышоўся са мной як мужчына, – пахваліла яна. – Чаму “як?” – заганарыўся юнак* (3 разм.). Скрытая інтэнцыя і імплікацыя гэтага пытання “Я ёсць мужчына”. У назве мужчына выяўляецца аспект прызнання з боку Другога і аўтэнтычнасць (*сапраўдны мужчына*). Відавочна што “абыходнае” ёсць не тое, што не абыходнае (г.зн. неабходнае, законнае) *быць*, праз якое і выражаецца вартасць асобы.

У мове ёсць назвы для “ўсяго гэтага” (ІК) і існуюць іменныя выразы-ідэнтыфікацыі “таго” (ЭК). *Як назваць?* – не рытарычнае пытанне, а філасофскі запыт. Несумненна, што адно арганізуе другое, а апошняе яго дысцыплінуе. Напрыклад, сітуацыя “*замест таго, каб...*” выклікае абурэнне. Яго прычына – нязгоднасць з пэўнай устаноўкай: павінен быў зрабіць і не зрабіў. У такой устаноўцы не маецца на ўвазе аспектацыя (чаканне) тыпу “*На яго спадзяваліся, а ён, бач ты, падвёў*”.

Справа тычыцца рэспектацыі, ці рэспектабельнасці каго-н. Законна нараджаецца пытанне: “*Хто ён такі*”, а не “*Як яго завуць?*” Імя – адно, а назваў для “гэтага” знаходзіцца шмат (тыпу *гэты дурань* і г. д.). Абзыванне – феномен этычны, у ім няма асуджэння і абразы.

У супрацьпастаўленні інтэнсіянальных (ІК) і экстэнсіянальных (ЭК) .выяўлецца антытэза слова і справы, імені і слова. Прагрэс (у тым ліку і культурны) на першае месца ставіць справу – іменную дыскурсію: *Перш за ўсё справа; першая справа...* Аднак выраз “*перш за ўсё*” не азначае “спачатку”. Слова – пачатак усяго. Супярэчнасць слова і справы мае грунтоўнае філасофскае асэнсаванне. Народнае мудраслоўе не застаецца ўбаку: *Балу-балу, а с...ка ў калу. Галава кажжа “ідзем”, а ж... – “пасядзем*”. “Наогул, для народа, – піша “маскоўскі Сакрат” М. Фёдараў, – існуе толькі *ургія*, г.зн. *справа*; а калі і існуе для народа *логія*, то ўсяго як праект, *логія* ў сэнсе праекта” [127, с. 401].

Па сутнасці, пераступіць межы ЭК і ІК не толькі немагчыма, але і катэгарычна нельга. Аднак толькі па сутнасці. На самай жа справе з фактамі такога роду “злачынстваў” (параўн. рус. *преступление*) мы сутыкаемся, а правіннасці (парушэнні) сустракаюцца амаль ці не на кожным кроку – як у

жыцці і працы, так і ў мове, і маўленчай дзейнасці. Не заўважаць і не ўлічваць названую антытэзу – значыць не толькі памыляцца ў галоўным, але і блукаць, не знаходзячы найважнейшага. Памылковасць і аблуднасць лінгвістычных даследаванняў выяўляецца ў выніку змешвання ЭК і ІК. Менавіта з названымі кантэкстамі звязана размежаванне мовы і маўлення, тропаў і фігур, прыказак і прымавак, фразеалогіі і ідыяматыкі, дыскурсу і слова, значэння і сэнсу і г.д. і да т.п. Адна справа – выбар (ЭК), і цалкам другая – рашэнне (ІК); параўн.: *Я згодны. Але у мяне няма пярэчанняў*. Чалавек не толькі люстра (ЭК), але і рэха (ІК) сусвету.

У іменных кантэкстах адсутнічае тактыка і, само сабой разумеецца, выхаванасць і інтуітыўнае пачуццё *такту*. Замест гэтага яны не пазбаўлены стратэгіі – таго, з чым асацыіруецца дынаміка барацьбы, канкурэнтаздольнасці і прагрэсу. Стратэгічны пафас здольны пазбегнуць вострых момантаў барацьбы, ухіліцца ад іх, але не ў стане абысці непрыемныя і пікантныя сітуацыі, з серыі якіх і складаецца вопыт жыцця і якія перажываюцца чалавекам. У тым моц і магутнасць пафасу, але, адначасова, яго слабасць і бяссілле.

Цудоўныя парывы душы і неверагодныя подзвігі чалавека – уся рамантыка жыцця, якая выяўляецца ў ІК, не ідзе ні ў якое параўнанне з перамогамі і паражэннямі, уздымамі і пад’ёмамі, дасягненнямі і праваламі, што адбываюцца ў сацыяльнай рэчаіснасці і адлюстроўваюцца ў ЭК. Адзначанае не абыходзіць мову. Пафас праяўляецца ў тым, без чаго мова не абыходзіцца – існуе з неабходнасцю. Такой неабходнасцю ў першую чаргу з’яўляецца абуджэнне свядомасці і ўсведамленне сябе асобай “Я”.

Вывады

Вядомая з антычных часоў катэгорыя пафасу з’яўляецца дынамічным складнікам інстытуцыянальнага дыскурсу. Анталагічная прырода пафасу звязвае яго з экзістэнцыяй існавання свядомых асоб і арганізацыйных грамадскіх структур, якія пазіцыяніруюць і ідэнтыфікуюць сябе ў маўленні і праз маўленне. Пафасу ўласцівыя такія канстытутыўныя прыкметы, як знакавасць, дыскурсіўнасць, рытарычнасць, ідэалагічнасць, абуджанасць, дынамічнасць, эмацыянальнасць. У маўленні пафас распознаецца шэрагам эмацыянальных праяўленняў прамоўцы; галоўныя з іх – уздым, узнёсласць, узбуджэнне, запал, натхненне і энтузіязм.

Варыятыўнасць маўленчага пафасу залежыць ад сферы і акалічнасцей дзейнасці. Пафас бывае першасным, выкліканым эмацыянальнай рэакцыяй асобы, уласнай дыскурсіўнай практыкай, і другасным, заснаваным на памяці. Па сутнасці існуе столькі тыпаў пафасу, колькі існуе відаў чалавечай дзейнасці. Шматлікія разнавіднасці пафасных праяўленняў акрэсліваюцца азначэннем

сацыяльны: сацыяльны пафас, сацыяльна-публіцыстычны пафас, сацыяльна-крытычны пафас, пафас сацыяльнага рэфармізму і інш. У сучасным маўленні вылучаюцца традыцыйныя тыпы пафасу – трагічны, гераічны, сатырычны. Пафас верыфікуецца ў катэгорыях існага і лжывага. Феномен праўды, якая не адкрываецца, а творацца, пафасу не ўласцівы. У мове сучасных субкультур прыметнік *пафасны* набывае значэнне элітарнага і гламурнага.

Змест катэгорыі пафасу праяўляецца ў яго супастаўленні з феноменам этасу. Антытэза этасу і пафасу прадстае ў параўнанні дыскурсу (маўлення) і логасу (слова). Вербальны этас выяўляецца ў штодзённай рэальнасці – жыццёвым свеце, які супрацьпастаўлены свету прагматычнаму з яго дыкурсійным (разважлівым) маўленнем і падпарадкаванасцю справе.

Ідэалагічны па азначэнні пафас быцця супярэчыць увасобленаму ў слове этасу жыцця. Адзначаная супярэчнасць апісваецца ў паняццях *інстытут* і *інстанцыя*. Этас пачынаецца з інстанцыі Другога. Катэгорыя пафасу звязваецца з ідэалогіяй фарміравання катэгорыі асобы – “Я” і сацыяльных арганізацыйных структур (калектываў, груп, партый і г.д.) – “Мы”.

У плане метадалогіі даследавання пафасу прырытэтнымі з’яўляюцца прынцыпы, катэгорыі і законы дыялектыкі. Дыялектычны арсенал існуе толькі ў супрацьлегласці з усім тым, што ім не з’яўляецца і што складае яму антытэзу. Супрацьпастаўленне экстэнсіянальных (іменных) кантэкстаў і інтэнсіянальных кантэкстаў меркавання з’яўляецца падставай для ідэнтыфікацыі пафасна-дыкурсійных з’яў маўлення і адмежаванне іх ад феноменаў этычнай сферы мовы, увасобленай у жывым слове.

2. СТРАТЭГІІ І ПРЫЁМЫ ПАФАСНАЙ ДЫСКУРСІІ

2.1. Інстытуцыянальная рэальнасць і іменныя стратэгіі пафасу

2.1.1. З пункту гледжання інстытуцыяналістыкі, мова з'яўляецца культурнай інстытуцыяй і адначасова прадстае як ідэалагічны інстытут^о – “дом быцця” (М. Хайдэгер). У тэорыі інстытуцыянальнасці занага прадстаўніка аналітычнай філасофіі Дж. Сёрла інстытуту мовы адводзіцца вядучая роля. Сёрл даказаў, што даследаванне ролі мовы ва ўстанаўленні грамадскіх інстытутаў адкрывае магчымасці тлумачэння “інстытуцыянальных фактаў”, з якіх складваецца *інстытуцыянальная рэальнасць*. “У некаторым інтуітыўна зразумелым і натуральным сэнсе факты, што я – грамадзянін ЗША, што ліст паперы ў мяне ў руках – гэта дваццацідоларавая купюра і што ў мяне ёсць доля ў прамысловай кампаніі – усе гэтыя факты з'яўляюцца інстытуцыянальнымі. Яны такія ў тым сэнсе, што могуць існаваць толькі пры наяўнасці пэўных чалавечых інстытутаў” [113, с. 5–27].

Інстытуцыяналізацыя – працэс арганізацыі сацыяльнай рэальнасці, пераход ад неарганізавана-стыхійнай дзейнасці да ўстанаўлення арганізацыйных структур з іерархіяй улады, рэгламентацыяй працы, юрыдычнай легалізацыяй. У абстрактным сэнсе пад інстытуцыяналізацыяй разумеецца спосаб арганізацыі сумеснай дзейнасці людзей. Напрыклад, прыродным стыхіям, а таксама масавым рухам інстытуцыянальнасць не ўласціва. Пра наяўнасць дадзенай уласцінасці можна казаць тады, калі адзначаецца факт праяўлення пэўных арганізацыйных момантаў. Напрыклад, розныя недыферэнцыраваныя зборныя сукупнасці адзначанай уласцінасцю не валодаюць: *матрасня, звяр'ё, афіцар'ё* і да т. п.

Вядома, што адным з фундаментальных семіятычных прынцыпаў з глыбокай старажытнасці з'яўляецца члянненне ўніверсума на два светы – “свой” і “чужы”. Паняцце “чужое” па сутнасці выяўляе этычную накіраванасць: *чужы ‘нетутэйшы чалавек, не мясцовы’*. *Чужы чалавек, чужаніца, чужак* [122, т. 5, с. 320]; ...*а там – чужая старана, усё няміла* (В. Гігевіч).

Аднак у іменных ідэалагізаваных кантэкстах паняцце чужога, як правіла, трактуецца як чужога па духу, па інтарэсах, па перакананнях, г.зн. класава чужога, напрыклад: – *Сам крэмзаў ці хто варожаю рукою штурхануў на злачынны шлях? – Сам, – накрыўдзіўся Серафім. – І ты не маеш права паліць чужую працу... Марк аж радасна заўсміхаўся, быццам злавіў Серафіма на нейкім неаднаведным слове. – От, уляпіў у сук, дык уляпіў. Верна сказаў – чужая праца. Дакладней – варожая!* (А. Асіпенка); параўн.: “*класаво чуждыя элементы* – класава чужыя элементы” [109, т. 3, с. 735].

Супрацьпастаўленне “свайго” і “чужога” светаў адзначаецца апазіцыяй “мы – яны”, “тут” – “там”, “гэты” – “той” і інш [99, с. 54]. Можна гаварыць аб

інстытуцыянальнай рэальнасці “свайго” свету. Гэта рэальнасць упарадкавана-акрэсленых і вядомых суб’екту іменаваных прадметаў і асоб. “Чужы” свет, наадварот, цалкам дэінстытуцыяналізаваны. Будучы сацыяльна адчужаным і культурна варожым, ён успрымаецца нерасчлянёна і ў ім не адрозніваюцца ні паасобныя прадметы, ні самастойныя асобы. “Чужыя прадметы і асобы ўтвараюць неарганізаваную ў сваёй злітнасці варожую масу, якая складаецца з абсалютна тоесных адзінак, носьбітаў аднаго імені. Прынцып недыферэнцыраванасці і дэарганізаванасці – асноўныя яго прыметы” [100, с. 58].

Інстытуцыянальная рэальнасць не існуе сама па сабе, а канструіруецца пры дапамозе *інстытуцыянальных стратэгий* – “планаў, якія ствараюцца суб’ектамі для дасягнення вынікаў і якія змяшчаюць дэантычную логіку, у якой прадпісваецца, што трэба і што не трэба рабіць” [162]. Тэрмін *стратэгія* запазычаны сучаснай тэорыяй камунікацыі з ваеннай навукі. Маўленчая стратэгія разумеецца не адназначна – як “звышзадача, якая дыктуецца практычнымі мэтамі камунікантаў”, як “пэўная накіраванасць маўленчых паводзін у дадзенай сітуацыі ў інтарэсах дасягнення мэты камунікацыі [98, с. 10-11], як “комплекс маўленчых дзеянняў, накіраваных на дасягненне камунікатыўнай мэты” [57, с. 54], як “структурыраваная паслядоўнасць маўленчых дзеянняў у адпаведнасці з мэтай удзельнікаў камунікацыі” [50, с. 16].

Пры ўсім разыходжанні даследчыцкіх меркаванняў відавочна, што пад стратэгіяй разумеецца агульная накіраванасць маўлення. Аналіз фактычнага матэрыялу сведчыць, што гэта можа быць накіраванасць на паніжэнне ці, наадварот, на ўзвышэнне. Папулярнасць інстытуцыянальных стратэгий у гісторыі і сучаснасці выклікана перш за ўсё тым, што стварэнне станоўчага вобраза “сваіх” праз ачарненне “чужых” лічыцца традыцыйным прыёмам, які дазваляе дасягнуць жаданых вынікаў, асабліва ў палітычнай барацьбе. Ва ўсіх выпадках камунікатыўныя трансакцыі і ўласцівыя ім стратэгіі не абыходзяцца без ідэалагічна-пафаснага складальніка.

2.1.2. Інстытуцыянальныя стратэгіі маюць, як правіла, іменны статус. Катэгорыі “імя” і “закон” аднапарадкаваныя. Істотна тое, што адно са значэнняў лацінскага слова *potina* – ‘закон’, г. зн. – асноўны інстытут сацыяльнага жыцця. Прававая асоба дзейнічае не сама па сабе, а ад імя грамадскага інстытута. Дыскурсіўныя трансакцыі рэалізуюцца “*іменем закона*”, “*імен рэвалюцыі*”. Інстытут закона не апраўдвае, а дае права на дзейнасць, напрыклад: – *Дык вось, – камандзір звярнуўся да ігуменні: – Імен рэвалюцыі нам трэба тое, на што нас выправілі. Савецкай ўладзе трэба золата і каштоўнасці для раздачы бедным. Мы іх возьмем...* (В. Гапееў).

Імя з’яўляецца цэнтральным моўным інстытутам. “Ключавы канцэпт інстытута, абазначаны ў свядомасці асобным іменем (разрадка наша – Т. І.), звязаны з пэўнымі функцыямі людзей, грамадскімі рытуаламі і стэрэатыпамі,

якія ўтвараюцца дзякуючы маўленню [60, с. 56]. Інстытуцыянальнасць імені праяўляецца перш за ўсё ў яго ўстановачнай прыродзе. Фактычна любая арганізацыйная структура павінна быць намініравана.

Маўленне па азначэнні з’яўляецца іменным. Дыскус канструіруе асаблівую сацыяльную рэальнасць “па ўстанаўленні”. Галоўнымі складальнікамі адзначанай рэальнасці выступаюць пэўныя сацыяльныя інстытуты. Гэтая рэальнасць характарызуецца дынамічнасцю. У ёй адбываюцца падзеі, рэалізуюцца ідэі і сацыяльныя праекты. Інстытуцыяналізацыя – пераход ад стихійнай, спантаннай (неарганізаванай) дзейнасці да ўстанаўлення арганізацыйных структур, якія рэгламентуюць сацыяльную дзейнасць і арганізуюць сацыяльныя стасункі.

Інстытуцыянальнай валентнасцю валодаюць як уласныя (*nomina propria*), так і агульныя (*nomina agentis*) імёны. Імя падымае чалавека на ўзровень сацыяльнага жыцця, надае яму грамадскі статус. “У грамадстве, з грамадскага пункту гледжання не існуе той, у каго няма імені. Да імені чалавек не ёсць яшчэ чалавек, ні для сябе, ні для другіх, не ёсць суб’ект асабовых адносін, значыць не ёсць член грамадства, а толькі магчымасць чалавека, абяцанне такога, зародак” [132, с. 62]. Наяўнасць у асобы ўласнага імені дае магчымасць грамадству мець з ёй зносіны. “Бо за што ўхапілася б у ім /чалавеку/ грамадства, калі б у яго не было імені? Як бы яно адзначыла носьбітаў пэўных правоў і абавязкаў – рэлігійных, маральных, юрыдычных і іншых адносін?..” [132, с. 62].

Калі ўласныя імёны выражаюць ідэю тоеснасці суб’екта, то агентыўныя накіраваны на сцвярджэнне сацыяльных статусаў асобы. Сведчаннем інстытуцыянальнасці агентыўнага імені і яго пафаснай рэлевантнасці можа служыць, напрыклад, ужыванне імені *старшына* ў рамане І.Мележа “Людзі на балоце”: – *А так што, – нібы рапартуючы, звонка адгукнуўся Хоня, – можна сказаць: служба ідзе!.. – Усё як трэба, братко! – Не братко, а – старшына! – напавіў Зайчыка Хоня. – Адказуваць не знаеш як!*” (І. Мележ); “*Калі Міканор вярнуўся дахаты, матка і бацька яшчэ не спалі. Бацька, што сядзеў разуты, у споднім, на палацях, зірнуў насустрач з радасцю і гонарам: — Дзе ёто заседзеўся, старшына? — У тым, што ён назваў не “Міканор”, а “старшына”, у тым, як сказаў гэта, чуўся таксама гонар сынам* (І. Мележ).

2.1.3. Найпершая стратэгія любога маўлення – **стратэгія намініравання**. “Свой” свет – гэта свет уласных імён” [100, с. 58]. “Імя – адкрыццё асобы, лік асобы, жывая сэнсавая энергія жыццёва самасцверджанай індывідуальнасці” [79, с. 821]. “У імені – канцэнтрацыя ўсякіх фізіялагічных, псіхічных, феноменалагічных, лагічных, дыялектычных, анталагічных сфер. Тут згушчана квінтэсенцыя быцця” [79, с. 628].

Лінгвістычная інстытуцыяналістыка ставіць у цэнтр маўлення асобу, якая выражае сябе праз “Я” і акрэслівае свой інстытуцыянальны статус з дапамогай уласнага імені. “Тая акалічнасць, што чалавек можа валодаць

уяўленнем пра сваё “Я”, бясконца паднімае яго над усімі іншымі істотамі, якія жывуць на Зямлі. Дзякуючы гэтаму ён *асоба*, г. зн. істота, якая па сваім становішчы і годнасці цалкам адрозніваецца ад рэчаў і неразумных жывёл, з якімі можна абыходзіцца як хочаш” [122, т.°6, с. 357].

Ідэя эгацэнтрычнасці маўлення і эмпфазы ў ім першай асобы не новая ў мовазнаўстве. Ідэалістычная філасофія, а за ёю і руская граматыка 40-50 гадоў XIX стагоддзя бачыла ў акце абуджэння самасвядомасці, які выражаецца праз “я”, і ва ўзнікненні займенніка першай асобы зараджэнне самой катэгорыі імені. Такі пункт гледжання адлюстраваны ў граматычных тэорыях Г. П. Паўскага, І.°І. Давыдава, К. С. Аксакава. У працах гэтых вучоных гісторыя ўласнага імені пачынаецца з узнікнення займенніка першай асобы [29, с. 267].

За асабовым займеннікам “я” звычайна стаіць формула ўласнага імені: – *А вы хіба не Вера Рыгораўна? – Не-е... Я Лена Лушнікава* (С.°Грахоўскі); – *Ты забыўся, а я – я, Зянон Беланёрка! – памятаю* (З.°Бядуля). “Асабовыя імёны, – адзначае В. Ніканаў, – існуюць у грамадстве і для грамадства; яно дыктуе няўмольна выбар іх, якім бы індывідуальным ён ні з’яўляўся” [93, с. 8].

П. Фларэнскі разглядаў уласныя імёны ў якасці праяўленняў аднаго з вышэйшых тыпаў іерархіі жыцця [132, с. 84]. Няведанне ўласнага імені другога чалавека з’яўляецца сведчаннем таго, што гэты чалавек не мае для другога асаблівага значэння, напрыклад: – *Эй, вы, як вас там... Таня, падайце, калі ласка, крэсла, – сказаў Віктар Міхайлавіч* (В. Супрунчук).

Інстытуцыянальнага статусу пазбаўлены рэфлексіўныя назвы, тыпу *Коля, Вася, Надзя* і да т. п. Пытанне “*Як цябе зовуць?*” таксама не з’яўляецца пытаннем асабовай ідэнтыфікацыі. Імя ў асобы адно, а зваць яго могуць парознаму ў залежнасці ад этычных абставін, напр.: *Я называюся Ася, а ты? – Я – Анатоль. Раней мама казалася Толік, а цяпер я ўжо вырас..* У адрозненне ад імені, назва – феномен этычны. Імя наканавана каму: *Імя ж ім легіён*. Вызначальным пытаннем асабовай ідэнтыфікацыі з’яўляецца пытанне “*Хто я?*”.

Ідэнтыфікацыя першай асобы з тым ці іншым сацыяльным інстытутам можа быць не адзелена ад самаацэнкі і пачуцця ўласнай годнасці. “Самы бедны рымлянін, – піша Э. Фром, – меў пачуццё годнасці з таго, што мог сказаць: “Я – рымскі грамадзянін” [133]; параўн.: – *Прапусці, – замест адказу годна сказаў Янкоўскі. – Я – беларускі шляхціц* (У. Караткевіч); – *Я – сялянскі хлопец. Карані маіх дзядоў і прадзедаў у зямлі* (У. Ліпскі); *Я – арыец. Гэта значыць з аратаяў, з суверэнных, ссіверэлых крывічоў* (Р. Барадулін); – *Я – сацыяліст-рэвалюцыянер, – б’е сябе ў грудзі аграном* (А. Якімовіч).

Імя не толькі лінгвістычны інстытут, але і юрыдычная катэгорыя. Так, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь гарантуе нам: “...*право на жизнь, достойные условия жизни и охрану здоровья, образование и труд, отдых и*

досуг, на свободу личности и защиту, на имя и гражданство, материальное обеспечение” (Арт.43). Калі нараджэнне дзіцяці – гэта факт, які сведчыцца метрыкай (пасведчаннем аб нараджэнні), то наданне яму імені ўсведамляецца як падзея – імяніны. Імя – ідэалагічная ўстаноўка асобе, яе закон – якім яна павінна быць і як павінен складвацца яе лёс: *Пётр* – як камень, *Булат* – як сталь і да т.п. *Як тваё імя, якога роду ты? Хто наканавы табе твой шлях? Таямніц якіх словаў непратых, Адишукаць хацеў у гэтых краях?* (С. Осіпаў).

Паказчык павагі да чалавека – ужыванне для яго называння поўнай формы імені ў спалучэнні з іменем па бацьку. Напрыклад, у аповесці М.°Сянкевіча “У аперацыйным блоку холадна...” толькі такую форму наймення выкарыстоўваюць хворыя, з павагай і цеплынёй называючы доктара *Лявона Міхайлавіча*, які не толькі лечыць іх, але і дае маральную, духоўную падтрымку: “*Застаецца адно – нос даверху і наперад, як жартуе Лявон Міхайлавіч, наш доктар*” (М. Сянкевіч). Таксама з павагаю называюць калегі выкладчыцу *Ніну Дзянісаўну*, якая, перажыўшы выпрабаванне смяротнаю хваробаю, захавала аптымізм, сілу духу, уменне захапляцца прыгажосцю жыцця і мастацтва: “*Многае змяніла ў жыцці Ніны Дзянісаўны невылечная хвароба, што напаткала яе ў самым росквіце жаночага веку*” (М. Сянкевіч).

Імя прыпаднімае свайго носьбіта на вышынню сацыяльнага быцця: – *Як жа жывем, Аўдоця Пятроўна?* – пацікавіўся звонка, прыязна Башлыкоў. *Імя па бацьку старой выпытаў ціха ў сына. – Да як? Жывем* (І. Мележ); *Руды падышоў апошні, паздароўкаўся... Ціснуўшы руку, павіншаваў: “Са шчаслівым вазвращэннем, Міканор Дамецевіч!* (І. Мележ); *Сам ён, хоць яго часам і велічаюць па імю і па бацьку, Сцяпан Уласавіч, амаль нічым не розніцца ад іншых дзядзькоў – ні гаспадаркай, ні адзеннем* (І. Мележ).

Поўная формула ўласнага імені – прыкмета ідэалагізаваных дыскурсаў, напрыклад: – *Дзеці, вялікае гора абрынулася на нас... На ўсю нашу краіну, на ўсіх людзей зямлі... Памёр наш вялікі правадыр і любімы настаўнік Іосіф Вісарыёнавіч Сталін* (Л. Галубовіч).

Дэнатат імені – асоба, якая ўсведамляе сябе ў ідэалагічным прававым полі. Аднак не ўсякі чалавек пазіцыяніруе сябе як асобу і не ва ўсякага ёсць сацыяльны статус. Асабовага статусу не маюць індывіды, якія распознаюцца праз дэскрыптыўныя назвы – мянушкі, напрыклад: *Іван, па-вулічнаму Макацёр* (І. Мележ); *Пазней Серафім даведаецца, што прозвішча Махно, было зусім не прозвішча, а мянушка, якую даў ўпартаму неаслухмянаму наезніку Шубін, нагадваючы таму пра лёс анархісцкага ваяска Несцера Махно* (А. Асіпенка); *Скамандаваў тады, сонечна-чыстай раніцай, капрызна злосны, нявыспаны з перапою ці амурнай валацугі пан падпаручнік Слядзінскі, такі сабе маладзенькі ды выпінасты ўзводны “вудз”, правадыр, па салдацкай мянушцы – Пінгвін* (Я. Брыль).

У плане даследавання пафасу ўласнага імені не пазбаўлена цікавасці тое, што яно нярэдка ўжываецца ў маўленні з займеннікам *сам*. Пафас праяўляецца як зварот да некаторай самасці асобы, напрыклад: **Сам** *Банадысь, высокі, у новым кажушку, ішоў побач з канём* (К. Чорны); *А бацька, гледзячы на сына, думаў: От арал. Самому Мікалаю Мікалаевічу пярэчыць, ды яшчэ як закручвае* (С.°Грахоўскі); – *Ну, а дзе сама Марына Паўлаўна?* (М. Зарэцкі).

Гэты ж займеннік ужываецца таксама пры імёнах, якія ўказваюць на сацыяльную ролю першай асобы, напрыклад: **Сам** *камандзір батальёна сядзеў за сталом, займаў цэнтральнае месца* (Я. Колас); – *Перадайце трубку самому дырэктару* (К.°Крапіва). У такім ужыванні займеннік *сам* можа субстантывавацца, напр.: – *Ой, хоць бы ўжо хутчэй сам прыйшоў. Сам – гэта, канечне, бацька* (І. Сяркоў). Самасць – паняцце з тэорыі К. Г. Юнга. “Я сам”, але без “Я”. Недыскурсіўны феномен самасці – перажыванне ўнікальнасці і адзінства асобы як цэлага [155, с. 219].

Імя ўласнае надае дэнатату інстытуцыянальна-прававы статус: *У свеце разнастайным ёсць яснасць і туман. Пакуль прадмет не іменаваны, ён незразумелы нам. Пытаем у страху: Хто ён, адкуль, чый?* (Д. Самойлаў).

Асоба павінна па праву насіць уласнае імя. Права на імя – філасофская праблема: *Ён – Хведар Хведаравіч Жытнік. Разумееш? Мой муж, Хведар Жытнік, які загінуў на фронце, наказаў даць гэтаму дзіцяці сваё прозвішча і імя... І я нікому! Разумееш? Нікому! Нават табе не дазволю!* (К. Каліна). Але права на імя заслугоўвае не кожны, напрыклад: *А тая, другая маці Хведара (Хрысціна ніколі не называла яе па імені, хаця і ведала) пісала тужлівыя лісты, наракала на сваю горкую долю ўдавы, скарздзілася на адзіноту...* (К.°Каліна).

Права на імя губляе асоба, пазбаўленая грамадзянскіх правоў і, адпаведна, асабовасці. У якасці ідэнтыфікатара ў такім выпадку ўжываецца парадкавы нумар: – **Нумар 564!** *Да каменданта Карчынскага бягг-ом марш!* – *Пане каменданце, арыштаваны нумар 564 паслушна стае на розказ!* (У.°Ягоўдзік). Парадкавы нумар прадстаўляе асобу ў якасці жывога інвентару, напрыклад: – *Новенькі? – запыніўся, дыхнуўшы дымам, запытаў у яго вартавы. – Нумар 207? “Не імя, не прозвішча, а нумар?” – 207-мы? – груба перапытаў той* (Г.°Далідовіч).

Экстэнсіянальная прырода ўласнага імені праяўляецца ў маштабах яго вядомасці: *імя ‘вядомасць, папулярнасць, слава’.* *Вучоны з імем* [122, т. 2, с. 541]; – *Хто ў Пінску не ведае хірурга Макарэвіча!* (Нар. газ.). Мяжой экстэнсіі імені з’яўляецца сусвет: – *Усё зроблена для тваёй паездкі ў Адэсу да сусветна вядомага акуліста Філатава* (Л. Прокша).

Момант праслаўлення можа ўваходзіць у структуру ўласнага імені, яркім сведчаннем удзельнай вагі чалавека. Так, “у дахрысціянскі перыяд (і прыкладна

да XII ст.) старажытныя двухасноўныя імёны тыпу *Вышаслаў, Ізяслаў, Мечыслаў, Святаслаў, Радаслаў, Яраслаў, Міраслаў* і да т.п. ужываліся пераважна ў элітным княскім асяроддзі і сведчылі аб знатным паходжанні іх носьбітаў. Ім супрацьпастаўляліся дэскрыптыўныя назвы, утвораныя ад агульных назоўнікаў; яны сустракаліся галоўным чынам сярод “чэрні”: *Высокі, Глухі, Гарбаты, Губа, Дзік, Ждан, Заяц, Любim, Лют, Мал, Сухі, Худы* і да т. п.” [55, с. °35].

Уласнае імя атаясамліваецца з уласцівасцямі свайго дэнатата. Пафас варожасці, якую праяўляе нехта ў адносінах да носьбіта ўласнага імені, у поўнай меры распаўсюджваецца і на само ўласнае імя: *Не магу вымавіць паганнае імя Настасі. Ніколі ў жыцці не змагу палюбіць гэтае слова. У ім толькі гора для мяне* (А. Казлоў); *Не раз і не два штоночы згадала яна /Маня/ Ганну з такой нянавісцю, што не магла вымавіць яе імя: не знаходзіла, здавалася, вартых слоў* (І. Мележ); – **Адольф** дык **Адольф**, даўней імя як бы людскае. А як гэты гад аб’явіўся – клічка хіба што для шалёнага сабакі (М. Клебановіч). Атаясамліванне ўласнага імені са сваім носьбітам з’яўляецца падставай для забароны ўжываць уласнае імя і стварае ў культуры надзвычай складаную сістэму табу на імёны [66, с. 15].

Ідэалагічна-пафасная сутнасць уласнага імені актуалізуецца ў перыяды рэвалюцыйных пераўтварэнняў. Імя непазбежна ўсведамляецца ў сувязі з пэўнай ідэяй: – *Цябе як завуць, хлопчык? – спытаўся Марк. – Серафім... – Імя, скажу табе, падкачала: херувімы, серафімы!.. Зайграванне з божанькай... Ты будзеш Сенья. Гучыць па-пралетарску! Сенья!.. А што, добра!* (А. Асіпенка).

Імкненне напоўніць уласныя імёны рэвалюцыйным сэнсам выразна праявілася ў першыя гады савецкай улады. Запатрабаваннем пафасна-ідэалагічнага гучання выкліканы да жыцця шматлікія ўласныя імёны, якія выкарыстоўваліся ў свой час у моўнай практыцы: *Рэўмір* – Рэвалюцыя міравая, *Марлен* – Маркс і Ленін, *Кім* – Камуністычны інтэрнацыянал моладзі, *Рэм* – Рэвалюцыя міравая, *Акцябрына* – народжаная Акцябром, *Сталіна, Турбіна, Рэўдзіт* – рэвалюцыйнае дзіця, *Авангард, Электрон* і да т. п.

Безумоўна, “галаснасць” з’яўляецца прычынай распаўсюджвання такіх прозвішчаў, як *Гром, Громаў, Грамыка* і пад. “У вёсцы Старыя Грамыкі (Гомельшчына) амаль усе жыхары мелі прозвішча Грамыка. У суседніх Новых Грамыках, дзе больш за 200 двароў, таксама ўсе жыхары з прозвішчам Грамыка”. Параўн.: *Сталіна, Турбіна, Рэўдзіт* (рэвалюцыйнае дзіця), *Авангард, Электрон* і да т.п.. *Кінамеханік тут фігура! Самі пабачыце. А як яго імя, ніколі не здагадаецца: **Молат**; Праўда, **Молат Дзмітрыевіч**. Самае індустрыяльнае імя ўляпілі бацькі на ўсё жыццё* (С. Грахоўскі).

2.1.4. З агентыўнымі імёнамі звязана **стратэгія пафасна-дынамічнай стэрэатыпнасці**. Імя не толькі ідэнтыфікуе суб’екта права як тоесную сабе

асобу, але з'яўляецца таксама сродкам яе ідэнтыфікацыі з сацыяльна легітымным калектывам (*доктар, настаўнік, журналіст* і да т. п.). Асоба праяўляе сябе на пэўным полі грамадскай дзейнасці, і з сукупнасці гэтых праяўленняў складваецца вобраз яе “другога я” (*alter ego*), якое атрымлівае намінацыйную эксплікацыю пры дапамозе агентыўных імён. Жывучы ў грамадстве, асоба як бы паварочваецца да розных груп людзей, выступаючы паводле выказвання думкі амерыканскага філосафа і псіхолога У. Джэмса, у розных сацыяльных масках: “Прызнанне ў нас асобы з боку іншых прадстаўнікоў чалавечага роду робіць з нас грамадскую асобу. Уласна кажучы, у чалавека столькі сацыяльных асоб, колькі індывідуумаў прызнаюць у ім асобу і маюць пра яе ўяўленне. Зрабіць замах на гэтае ўяўленне значыць зрабіць замах на самога чалавека” [119, с. 568].

Агентывы ідэнтыфікуюць асобу па роду дзейнасці і, адпаведна, сацыяльным статусе: – *У нас Сцяпан – генерал, ракетчык, дзве акадэміі скончыў, разумнік, якіх мала! Міхась – доктар біялагічных навук, вучоны, кніжак напісаў цэлую паліцу. А я – шафёр, як часам гавораць – шафяруга* (М.°Герчык).

Агентыўнае імя прадстаўляе асобу ў яе “такавасці”. Пытанне “*Хто ты такі?*” не мае на мэце ідэнтыфікацыю асобы пры дапамозе ўласнага імені (тыпу: “*Я – Іван*”), а прадугледжвае ўдакладненне яе сацыяльнага статусу (параўн.: – *Я – настаўнік. А ты хто такі?*).

Дзякуючы агентыўнаму імені, чалавек вядомы ў пэўным грамадстве па роду сваёй дзейнасці. Пафасная канатацыя агентыўнага імені звязана з сацыяльным рэйтынгам асобы. Канструкцыя “*Я ведаю (імярэк) як...*” з’яўляецца найбольш тыповай пры рэпрэзентацыі сацыяльнага аблічча асобы, напр.: *Я ведаю Івана Пятровіча як вопытнага настаўніка (як таленавітага пісьменніка, як актыўнага прафсаюзнага дзеяча* і г. д.).

Не толькі асоба ідэнтыфікуе сябе з пэўнай сацыяльнай структурай, але і грамадства таксама ўсведамляе яе ў якасці прадстаўніка адпаведнай сацыяльнай групы. У пазіцыі другой асобы суб’ект надзяляецца правам быць *кім*. Агентыўныя імёны ўдакладняюць і тлумачаць сацыяльны статус асобы, г. зн. служаць сродкам ідэнтыфікацыі асобы з боку соцыума, напрыклад: – *Я – Баішыкоў. Ён заўважыў у яе вачах незразумелае недавер’е. Яна яшчэ як бы чакала тлумачэння; і ён дадаў: – Сакратар райкома!* (І. Мележ).

У маўленні агентывы ўжываюцца звычайна пасля ўласных імён і служаць у якасці рэкамендацыі асобы, паводле якой яна прымаецца грамадствам, напрыклад: – *Знаёмцеся вось, – адрэкамендавала яго Антаніна Пятроўна, – Леанід Іванавіч, наш гісторык і кіраўнік школьнай самадзейнасці* (У.°Васілевіч); – *Рады вас бачыць, Вера Рыгораўна! – падаў руку і назваўся: – Пуцінаў Анатоль Паўлавіч. Дырэктар. – Падвёў да стала. – Знаёмцеся. Наталля Іванаўна, наш завуч* (С. Грахоўскі).

Агентыўныя імёны – сродак сацыяльнай сублімацыі (ад лац. *subli-mo* – высока падымаю) суб’екта. З іх дапамогай рэпрэзентуецца сацыяльны твар чалавека, фіксуецца яго заслугі перад грамадствам. Сублімацыйна-пафасны момант агентываў актуалізуецца ў тых выпадках, калі яны ўжываюцца замест уласнага імені, напрыклад: – *Ну, баксёр, не забывай, – мы – у тваіх руках! – аб’явіў Яцкевіч, калі я падышоў зноў. – На твае кулакі і на тваю гармату ўся наша надзея!* (А. Карпюк).

Пафаснае гучанне набывае, як правіла, не толькі агентыўнае імя, але і тая справа, якой прафесійна займаецца яго носьбіт, напрыклад: – *Чытаў я калісьці, ужо забыўся ў каго, што адзін нямецкі кёнінг, самі ведаеце – кароль, зрабіў аднаму настаўніку нейкую заўвагу, не памятаю ўжо якую і за што, памятаю, аднак, як той яму адказаў. “У школе кёнінг – ! Я настаўнік, я вяду ўрок і, калі ласка, не парашкаджайце* (Я. Брыль).

У свядомасці членаў грамадства існуюць уяўленні аб тым, што некаторыя праяўленні асобы з’яўляюцца правільнымі і належнымі, што пры пэўных абставінах асоба павінна пэўным чынам сябе праявіць. У дзейнасці людзей заўсёды ёсць нешта зададзенае грамадствам, яго нормамі, традыцыямі, практыкай. “Людзі належаць грамадству ў той меры, у якой іх дзейнасць урэгулявана пэўным нарматыўным парадкам – прадпісаная, упаўнаважаная ці станоўча дазволена” [143, с. 118]. Асоба ў літаральным сэнсе іграе тую ці іншую сацыяльную ролю, з’яўляючыся як бы “акцёрам” на сцэне жыцця (паводле В. Шэкспіра). У імёнах, якія называюць сыграныя імі ролі, не можа не адлюстроўвацца момант адпаведнасці-неадпаведнасці зададзенаму грамадствам “сцэнарыю”.

Паняцце “сацыяльная роля” з’яўляецца істотным у сацыяльнай псіхалогіі. Гэтае паняцце трактуецца як чаканне, від дзейнасці, паводзін, уяўленне, стэрэатып, сацыяльная функцыя і нават набор нормаў. Ігранне асобай сацыяльнай ролі заключаецца ў тым, каб выконваць абавязкі, якія накладваюцца гэтай роляй, і мець уласныя правы ў адносінах да іншых асоб. Зададзенай і прадпісанай з’яўляецца не толькі сацыяльная роля асобы, але і прадвызначаны набор якасцей, якімі павінен валодаць выканаўца той ці іншай ролі. У свядомасці носьбітаў мовы ўтрымліваюцца ўстойлівыя стэрэатыпы ў адносінах да сацыяльнага аблічча асобы. Выразы тыпу “як трэба”, “што трэба”, “як след”, “як мае быць”, “як і павінна быць” прыналежаць грамадскай свядомасці.

Калі, напрыклад, сцвярджаецца, што вучань павінен быць старанным, то гэта не толькі азначае, што мы жадаем ці патрабуем наяўнасці такой якасці. Якасць “*быць старанным*” з’яўляецца канстытутыўнай і мае дачыненне да кожнага носьбіта агентыўнага імені *вучань*. Нарматыўнае прадпісанне ўваходзіць у змест агентыўных імён. З грамадскіх рэгламентуючых уяўленняў аб належным складваюцца грамадскія стэрэатыпы, якія кіруюць паводзінамі

людзей і з'яўляюцца пафасна-прагматычнымі складальнікамі агентыўных імён, напр.: *Ты ж **брыгадзір**, павінен ведаць, – упільнуў таварышча Віктар...* (Л.°Гаўрылкін).

Кожная асоба праз агентыўнае імя ўсведамляе і сведчыць ўласную грамадскую існасць, кіруючыся ў ёй на той ці іншы сацыяльны стэрэатып: **Я – старшыня сельсавета Багамольцаў Зот Мітрафанавіч Галушка**. *Бяру ўсю адказнасць на сябе.* (Г. Марчук); **Я – настаўніца**. *Я – чалавек, якому па закону трэба вучыць. Мяне для гэтага рыхтавалі.* (І. Мележ); **Я – салдат**. *І не дзеля таго я апрануў ваенную форму, каб толькі пра тое і думаць, як у царкву вырвацца. Салдат, веруючы ён ці атэіст, заўсёды павінен быць гатовы ўзяць у рукі зброю, абараніць сваю зямлю ад ворага.* (І. Зданюк).

Грамадскія нарматыўныя стэрэатыпы дынамічныя. “Патрабаванне, імператыў змяшчаецца ва ўсякай норме...” [83, с. 170] і з'яўляецца падставай для наракання ў выпадку, калі асоба не апраўдвае чые-небудзь спадзяванні: – *Ты зусім адгарадзіўся ад мяне, цябе не цікавіць, што я раблю і думаю;* – *Ты аддаеш, а потым забіраеш;* – *Ты жывеш сённяшнім днём;* – *Ты зусім адстаў ад жыцця і інш.* (3 разм.).

Займеннік другой асобы ў сказе можа выступаць фокусам кантрасу, у якім кандэнсуецца асуджальная воля суб'екта маўлення, напрыклад: – *Паслухай, ты... – шэпт Хрысці перарывісты. – У майго сына ёсць імя, прозвішча і імя на бацьку* (К. Каліна).

З дапамогай агентыўных імён актуалізуецца мадальнасць неабходнасці, якая складае аснову маральнага імператыву. Намінацыі другой асобы з'яўляюцца не толькі функцыянальна-ралявымі, але выступаюць у якасці сацыяльных прэскрыпцый. Яны прадвызначаюць пэўны тып паводзін асобы і актыўна пабуджаюць да яго, напрыклад: – *Дык выручы ўжо, бо ж **камсамалец*** (В. Быкаў); *Шыдоўская на хвіліну змоўкла. У яе былі свае думкі. “Мы во бабы і то... А ты ж **франтавік*** (Ю. Барысевіч); – *Ты ж нейкі **пісьменнік**, акрамя ўсяго...* (У. Дамашэвіч); – *Мы з табой **байцы**. Толькі ўперад і ні кроку назад* (В.°Супрунчук).

Пафасна-сублімацыйная (ці, наадварот, пейратыўная) роля агентыўнага імені заключаецца ў тым, што яно патрабуе ад асобы “быць на ўзроўні”. З дапамогай адпаведнай інтанацыі агентывам выражаецца адабрэнне ці неадабрэнне: – *От это – **кавалер!** – адобрылі ў палаце;* – *Ну які ты **жаніх!** – аж закіпеў бацька. – Які ты жаніх!* (І. Мележ).

Дынамічная прэсупазіцыя агентыўнага імені адкрывае перспектыву ўздеяння і ўплыву на яго носьбіта, напр.: *Вы, **пісьменнікі**, – увасабленне сілы і таленту нашага народа. Уся Беларусь глядзіць на вас як на змагароў, як на тых, хто можа зрабіць больш за маладых патрыётаў, больш за палітыкаў, больш за дыпламатаў і банкіраў. Бо вы – уладары слова і вам вераць* (“Наша

слова”); – *Як вы размаўляеце з пакупніком! Прадаўцу трэба быць ветлівым. А як жа! Савецкаму спажываўцу – узорнае абслугоўванне!* (П. Місько); *Быць вадзіцелем – не ў бірулькі іграць. Увесь час – правілам дарожнага руху, правілам бяспекі!* (П. Місько); – *Ты ж егер. Ты – друг, доктар, карміцель, клапатлівы гаспадар.* (А. Яфрэмаў).

Пафасны складнік агентыўнага імені можа атрымліваць лексікаграфічнае апісанне ў тлумачальным слоўніку, напрыклад: *грамадзянін* не толькі “дарослы чалавек, мужчына”, “жыхар горада, гараджанін” (уст.), але і “свядомы член грамадства, чалавек, які падпарадкоўвае асабістыя інтарэсы інтарэсам грамадства” *Карл Маркс – грамадзянін свету* [122, т. 2, с. 76].

Імя, якое ідэнтыфікуе асобу паводле яе сацыяльнай ролі, як правіла, абцяжарваецца ўстойлівымі ідэалагічнымі канатацыямі. Напрыклад, сказ *Ён салдат* нясе аб’ектыўную інфармацыю аб тым, што дэнатат адносіцца да катэгорыі людзей, якія імянуюцца салдатамі. Аднак відавочна, што гэтай інфармацыяй, як і слоўнікавай дэфініцыяй ‘радавы ваеннаслужачы сухапутнага войска’ [122, т. 5. с. 26], змест слова *салдат* не вычэрпваецца. За межамі аб’ектыўнай інфармацыі застаецца прагматыка намінацыі, якая абумоўлена адносінамі грамадства да катэгорыі людзей – салдат.

З грамадскага пункту гледжання салдатам з’яўляецца не толькі той, хто носіць мундзір і належыць да армейскага калектыву. Можна не мець гэтых прымет, але называцца салдатам, напрыклад: *Ён [Глебка] быў салдатам пакалення, што праз усе грамы прайшло, Сваё жыццё, сваё натхненне Айчыне роднай аддало* (П. Прыходзька). Аднак можна мець усе знешнія атрыбуты салдата, але не мець права называцца салдатам, напрыклад: – *Які ж ты салдат... Ваяка...* (3 разм.); *Пакладзі дзіця! Ваяка! – Карп паклаў сваю жылістую руку на руку паліцэйскага...* (І. Шамякін). Вызначальнымі для салдата будуць тыя якасці, якіх грамадства чакае ад яго: мужнасць, адданасць радзіме, вернасць прысязе, гатоўнасць здзейсніць подзвіг і г. д.

Дынамічныя нарматыўныя стэрэатыпы імпліцытна прысутнічаюць у змесце агентыўнага імені і пры неабходнасці могуць быць актуалізаваны ў маўленні, напрыклад: *Урэшце пляваць яму [Рыгору] і на Гапава і на яго ўсмешку: генерал Зайцаў, не раўняючы з гэтым укармленым вепруком, – салдат. Салдат, які ведаў цану і сілу загаду і не шукаў адкуль – спераду ці ззаду – падступіць да яго, а выконваў* (З.°Бядуля).

Сацыяльнае аблічча асобы з’яўляецца яе маральным абліччам. Санкцыі маралі як сацыяльнага парадку заключаюцца ў адабрэнні адпавядаючых норм паводзін і ў асуджэнні паводзін, якія супярэчаць норме. Напрыклад, для таго каб адпавядаць грамадскаму ўяўленню аб тым, якім павінен быць доктар, мала быць эрудытам у спецыяльных пытаннях, валодаць неабходнай тэхналогіяй і ўсімі практычнымі навыкамі, патрэбна дасягнуць высокай маральнай

дасканаласці, выхаваць і развіць у сабе шэраг важнейшых якасцей, якія робяць доктара здольным да спагады, з развітым пачуццём дабраты і любові да людзей, напрыклад: – *Доктар павінен быць добрым, – слабым голасам абазвалася Гэля* (Рудова).

Семантыка агентыўных імён звязана з існуючымі сацыяльнымі *эспектацыямі* (ад англ. *expectation* – чаканне). Пад гэтым тэрмінам у псіхалогіі разумеецца “сістэма чаканняў ці патрабаванняў адносна выканання асобай сацыяльных роляў”; “права чакаць ад людзей паводзін, адпаведных іх ролевай пазіцыі”, “неабходнасць паводзіць сябе адпаведна чаканням другіх людзей” [43]. Грамадства не столькі чакае ад асобы адпаведных паводзін, колькі спадзяецца і разлічвае на яе. У такім спадзяванні праяўляецца момант дынамічнай неабходнасці – павіннасці.

У розных дыскурсах сацыяльныя аспектацыі з’яўляюцца падставай пафаснага вымаўлення агентыўных імёнаў. Дынамічныя стэрэатыпы складаюць іх культурна-ідэалагічную кантатацыю. Напрыклад, семантычны план агентыва *настаўнік* наступны: ‘той, хто выкладае ў школе’; ‘той, хто наогул з’яўляецца натхніцелем, хто кіруе, вучыць чаму-небудзь’; ‘той, хто дапамагае каму-небудзь засвоіць спецыяльнасць на прадпрыемстве, выхоўвае працоўныя навыкі’ [122, т.°3, с. 313]. Аднак, безумоўна, за межамі слоўнікавай дэфініцыі засталіся звесткі, якія складаюць культурна-ідэалагічнае “дасье” агента. Гэтыя пафасна рэлевантныя звесткі актуалізуюцца ў розных кантэкстах ужывання агентыва *настаўнік*: *Настаўнік не можа вучыць, калі не вучыцца сам, не можа быць настаўнікам, калі працуе без разумення сваёй адказнасці перад часам, перад будучыняй.* (Ф. Янкоўскі); *Прырода заклала ў ім талент настаўніка. Ён, прасты чалавек, быў такі начытаны і так талкова і разумна разважаў аб жыцці, як ніхто.* (Г.°Марчук); *Настаўнік павінен умець арганізаваць, хадзіць, жартаваць, быць вясёлым, сярдзітым; Настаўнік у вёсцы павінен умець навучыць усяму і малага, і старога! Ён не можа сядзець толькі ў школе і не бачыць таго, што робіцца на вуліцы!* (І. Мележ).

Фактычна не толькі *nomina agentis*, але і назоўнікі іншых тэматычных груп, выступаючы ў функцыі прэдыката да “я”, могуць актуалізаваць агентыўную семантыку. Асоба, якая гаворыць “Я – сусед”, “Я – беларус” і г. д, атаясамлівае ў гэтую мінуту ўласнае “я” з семантыкай адпаведных імён. Усведамляючы змест сказаў тыпу “Я ёсць Б”, чалавек робіць вывад: таму я павінен быць такім, а не іншым.

Прэдыкацыя дыягнастуецца дзеясловам *паказаць*. Камунікатыўнае дзеянне (каз) разумеецца ў сэнсе паказу: *сказаць* – паказаць, г. зн. даць бачыць. *Разумела: рана ці позна, а хлопец пакажа сябе, на тое ён і хлопец* (М.°Кусянкоў); – *Што вы, жартачкі строіць з мяне? Хочаце, можа, каб я вам паказаў, што такое немец?..– Ты хочаш, каб я не паглядзеў на твае гады і паказаў табе, сакармэнт, што такое нямецкі салдат* (Я. Брыль).

Як і элементы любой сістэмы, члены пэўнага соцыума акрэслены не станю́ча сваім зместам, а адмоўна сваімі адносінамі з іншымі членамі гэтага соцыума. “Умовай для таго, каб я праектаваў атаясамліванне Другога са мной, – адзначае Ж. П. Сартр, – з’яўляецца пастаяннае адмаўленне мною, што я – гэта Другі” [110, с. 115].

Праз адмаўленне сцвярджаецца сацыяльная значнасць асобы другім суб’ектам напрыклад: *Я не зломак і не заморыш* (П. Місько). Адмоўнае нарматыўна-ацэннае значэнне можа перадавацца ў маўленні пры дапамозе рытарычных форм, напр.: *На твары Якуба крапінамі высыпаў пот. – Вы, можа, воіны, вы, можа, людзі?* (У.°Караткевіч).

Для выражэння факта неадпаведнасці каго-небудзь нарматыўным патрабаванням выкарыстоўваецца таксама адмоўнае азначэнне, напрыклад: *“Не, не дырэктар, – падумаў Мішка, – дырэктар такім не быў бы. І голас не той. – У нас тут, вярнуў на сваё “не дырэктар”, – таксама адзін пасяліўся* (С.°Кажадуб); *– Няма дэкана, Наталля Пятроўна таксама не дэкан...* (3 разм.). З пункту гледжання логікі, адмоўныя азначэнні з’яўляюцца беспадстаўнымі: у іх не раскрываюцца істотныя прыметы паняцця [125, с. 61]. Няжыццяздольнае ў логіцы адмаўленне аказваецца рэлевантным для прагматыкі. *“Не дэкан”* не ўтварае паняцця, а толькі разбурае яго, але, з суб’ектыўнага пункту гледжання, гэты выраз з’яўляецца цалкам пераканаўчым, таму што набывае сцвярджалы змест, указвае на акрэсленую якасць.

Сацыяльнае прыніжэнне агента дасягаецца заменай яго прафесійнага імені на менш прэстыжнае, напрыклад: *канавал* “пра дрэннага ўрача, невука ў медыцыне”, *рамеснік* “той, хто працуе без творчай думкі, па шаблону”, *маляр* “пра дрэннага мастака, жывапісца”; *Але зноў жа, згодна з прэзідэнтам, Ціцянкаў усяго толькі “заўхоз”, ён выконвае выключна тое, што яму даручае прэзідэнт* (Свабода).

Абставіны вуснага маўлення даюць магчымасць выразіць эмоцыю ўзнёсласці да другой асобы пры дапамозе жэста, напрыклад: *– Камандзір – во!° – падняў ён [Жываценка] уверх палец! Сваіх у крыўду не дасць* (В.°Хомчанка). Пафасныя праяўленні маюць эмацыянальную выклічную форму: *– Хлопец – будзь здароў!; – Мужык – о-го-го!* і інш. (3 разм.).

Род заняткаў чалавека можа расцэньвацца з маральна-этычных пазіцый як ганебны. У такім выпадку мае месца камбінацыя асабістай і сацыяльнай пагарды з дабавачным значэннем асуджэння роду дзейнасці, параўн.: *гіцаль* (устар.) ‘скуралуп, скурадзёр’ і *гіцаль* ‘нягоднік, мучыцель’. *Майстры пустазвонства, прайдзісветы і гіцлі Беларусь за двузлоты прадавалі вяльможным панам* (А. Дудар) [122, т. 2, с. 54], *каналуп* (пагард.) ‘чалавек, які здзірае скуру з нежывых коней’ [122, т. 2, с. 610] ‘кат, жорсткі мучыцель, прыгнятальнік’ *Над краем шыбеніц, астрогаў Трыумфаваў каронны кат...* (Я.°Купала) [122, т. 2, с. 661].

Калі размова ідзе пра індывіда як прадстаўніка непрэстыжнай прафесіі, то сацыяльная пагарда змыкаецца з знявагай паводле прыметы сацыяльнай непаўнацэннасці, з непавагай да роду заняткаў індывіда (напрыклад, *свінапас*).

Сярод прафесійных груп найбольш адзначаны абразлівымі прафанічнымі намінацыямі ахоўнікі грамадскага парадку, напрыклад.: – *Перадайце Марусі, што Граф пакінуў жыццё, плюючы ў твар нікчэмным баязліўцам і прадажным мільтонам* (А. Асіпенка); – *Аднак жа ты малайчына, Валяр’ян! – сказаў пасля Андрэй Міхайлавіч. – Я рады не даў бы! Толькі падвёў бы гэтага хлопца да фараонаў* (Э. Самуйлёнак); – *Ах ты, гад лягавы, – Валька з-за спіны незнаёмца выцяў Серафіма нагою ў живот* (Асіпенка); – *Бомжы, бозы, цягнікі, менты – усё правільна, рамантыка* (Маладосць).

Абразлівыя назвы атрымліваюць таксама канцылярскія работнікі, напр.: *кручкатвор, кручок Не дае Аксён задрамаць сялянам у іх заціснутым жыцці. Катурхае, будзіць іх грамадскую думку, кідае новыя мыслі, падымае на змаганне з няпраўдай, бо сялян ашукалі, абышлі ўсякія кручкатворы-чыноўнікі, панскія прыслужнікі* (Я. Колас) [122, т.°2, с. 736].

Для таго, каб прафесійна абразіць асобу, род заняткаў якой расцэньваецца як штосьці нязначнае, ужываецца з азначэннямі слова *пацук* [122, т. 4, с 136] – *архіўны пацук, штабны пацук, канцылярскі пацук*, напрыклад.: – *Іван Прыдарожны. Былы начальнік атраднай разведкі, цяпер тылавы пацук* (Л.°Прокша).

Сацыяльна-прагматычная стратыфікацыя выразна праяўляецца ў зносінах членаў непрафесійных (пераважна маладзёжных) арганізацый, самадзейных калектываў. Вылучаюцца ў гэтых адносінах армейскія калектывы са сваім спецыфічным “табелям а рангах”, напрыклад.: *Ды толькі хоць і належала крэсла на праву маладому салдату, прыйшоў адпачываць “дзед” (так клічуць у арміі салдат і сяржантаў, якія праслужылі год і больш); Ды не ж, каторыя “дзембелі”, вярнуўшыся з войска і не адмаўляючы там насілля, гатовы ледзьве не апраўдваць яго; Што казаць, хапала “нестатутаўшчыны”, толькі ён, Жэнька, разумеў і дзядоў, якія прымушалі чорную работу ў казарме рабіць маладых; Хутка Жэнька стаў “чарпаком” і не ведаў, што нядоўга яму ўжо засталася службыць у Казахстане (“Маладосць”)*.

Самаідэнтыфікацыя і сацыяльная ідэнтыфікацыя адлюстроўваецца ў нацыянальнай мове і непазбежна адбываецца пры ўдзеле прагматычнага фактару. Прынцып “быць – значыць адрознівацца” (А.°Лосеў) выяўляецца ў імкненні членаў пэўных калектываў адасобіцца пры дапамозе мовы, напрыклад: – *Хіба яна ўмее “базарыць” на чалавечай мове? – Засталася неўпрыкметна змыцца ў іншы вагон, выпасці на дно ў выглядзе ападкаў, засохнуць* (“Маладосць”).

Імкненне адрознівацца праз мову прыводзіць да ўзнікнення “інакшых” слоў (тыпу *кент, бухло, тачка, баксы* і інш.), якія выступаюць у ролі сродкаў пафаснага самасцвярджэння, а таксама моўнай ідэнтыфікацыі.

Поўнае адмаўленне сацыяльнага статусу асобы выражаецца пры дапамозе адмоўнага займенніка *ніхто*, напрыклад: – *Ты ж ведаеш, – сказаў першы, з лысінаю, – я і намеснікам дырэктара быў, і дырэктарам працаваў, толькі апошнім часам так здарылася, што я, лічы, ужо ніхто.* <...> *З трывогай падумалася: няўжо ж і гэты, маладзейшы, можа стаць між людзьмі нікім* (Ф.°Янкоўскі).

Абсалютнае адмаўленне сацыяльнай значнасці асобы прадстаўлена ў пераносным ужыванні слова *нуль* “пра чалавека, які не мае ніякага значэння” у фраземах: *пустое месца* “пра чалавека, з якім ніхто не лічыцца”, *нуль без палачкі*: – *У мяне вунь Максімка, дык я іншы раз думаю: хто я без яго? Ніхто, нуль без палачкі* (А. Кажадуб).

У сувязі з антытэзай этасу і пафасу трэба адзначыць, што назвы *чалавек, хлопец, мужчына, сусед* і да т. п. як этычныя назвы не называюць агента дзеяння. Ужываючыся ў інтэнсіянальных кантэкстах, такія назвы арыентаваны на этас выказвання. У сувязі з гэтым адрозніваем *гонар* як этычны феномен і катэгорыю годнасці – падставу маўленчага пафасу, напрыклад: *А ён – так горда – пальцам у грудзі сябе таўхануў: “Я – харват.” – Людзі сваім ганарацца* (Я. Брыль). Этычныя назвы асацыіруюцца з уяўленнем аб узвышаным – этычным ідэале, напрыклад: – *А Хрысціна – чалавек. Рызыкаваў я, даручыўшы ёй схадзіць да цябе* (І. Шамякін); *Пажылы нясмелы пасажыр не зводзіў вачэй з Краеўскага. Яны як бы гаварылі: вось гэта чалавек* (Л. Прокша). “Узвышаны чалавек – гэта той, хто адпавядае мерцы належнага, а не існага, ідэальнага, чым рэальнага, грамадскага, чым асабістага, карацей кажучы, у кім сацыяльны пачатак выступае на першы план, у параўнанні з біялагічным” [73, с. 63].

Этычныя назвы, у адрозненне ад эмічных намінацый, імплікуюць мадальны сэнс “трэба”, у якім не праяўлена катэгарычная неабходнасць, напрыклад: *Закурылі. Пачалі гаварыць пра фронт, пра ўсё былое, перажытае, адным словам, пачалі гамонку, якую і трэба весці мужчынам: сур’ёзную і спакойную. На тое яны і мужчыны* (В. Гігевіч); *Нават і кампліментаў сын мне ўмудрыўся нагаварыць, не будзь то мужчына* (С. Новік).– *Будзьце мужчынам! Не да твару камандзіру гаварыць такое.* (А. Пальчэўскі); – *У цябе ж і дні нараджэння бываюць, і святы іншыя там. Хоць бы раз даў кульнуць. Ты па якіх законах жывеш, маць тваю? Ты што, не сусед?* (М. Ткачоў); – *Ты мне друг ці не? – І махае патрабавальна Сцёпу рукой* (В. Гігевіч).

Этычныя ідэалы асэнсоўваюцца праз уяўленне аб “сапраўдным”, напрыклад: – *Вось што, Паліна Сямёнаўна, – спыніўся ў дзвярах дырэктар. – Я шчэ раз пераканаўся, што вы сапраўдная настаўніца* (Л. Левановіч); – *Ну, а як табе матэматычка? – хітра падміргнуў Паўлюкевіч. – Матэматычка сапраўдная* (А. Кажадуб); *Зразу пайшоў на работу хлапчына, ён працаваў як сапраўдны мужчына* (У. Дубоўка); параўн.: – *Мужык што трэба – свойскі,*

моцны. Паможжа кожнаму ў бядзе. Сапраўдны ‘які адпавядае ўяўленню пра каго-што-н.; такі, які павінен быць; ідэальны’. Сапраўднае чалавечае ішчасце [122, т. 5, с. 57].

Маральны імператыў павінен быць накіраваны на таго, хто можа ўсвядоміць сэнс прадпісання і кіравацца ім у сваіх паводзінах, г. зн. каму ўласціва не рэфлекторная, а свядомая дзейнасць. Грамадства, як правіла, не падыходзіць з меркай належнага да прыродных (“несвядомых”) рэферэнтаў, якія не ўключаюцца ў сацыяльны парадак і не нясуць адказнасці за свае паводзіны, напрыклад: *Пры чым тут Вадзім? Ён жа дзіця, зусім яшчэ дзіця* (З.°Бядуля).

Меркаванне аб сацыяльнай сталасці індывіда можа быць не пазбаўлена суб’ектывізму, напрыклад: *Ды і гэтую парваную шкарпэтку зашыць трэба. Мужчына, што з яго возьмеш: – Ат, што ты з іх хочаш – ведама, баба, яна і ёсць баба, што тут гаварыць* (В. Гігевіч).

Выключна этычнае прызначэнне мае на пісьме вялікая літара. Часцей за ўсё з вялікай літары пішацца слова чалавек, напрыклад: *Будзем спадзявацца – знойдзе [Дыяген], калі ўдасца яму нарэшце сустрэць Чалавека* (В. Вітка); *І, каб дасягнуць гэтага [ілюзорнага ішчасця], забіваюць у сабе Чалавека*. (У.°Караткевіч); *Запаважлі Мастака* (У. Міхно). Традыцыйна з вялікай літары звычайна пішуцца імёны бога, напрыклад: *Колькі ўсяго адбылося амаль за дзве тысячы гадоў, як у свет прыйшоў Збаўца; Яны на-ранейшаму забываюць пра Бога, калі ў жыцці ўсё больш-менш ладзіцца* (“ЛіМ”).

Эмацыянальным транслятарам у іменных стратэгіях выступае тон. Ад тону залежыць эмацыянальнае напружанне маўлення. Тэрмін тон ўзыходзіць да грэчаскага слова *tonos* (літаральна ‘нацягнутая вяроўка, нацяжэнне, напружанне’). Тон з’яўляецца афарбоўкай галаса, з якім вымаўляюцца сказы. Гэта ў сваю чаргу дапамагае людзям перадаць свае думкі, пачуцці найлепшым чынам. Тон маўлення можа нават змяніць змест сказанага, тым самым надаўшы іншы, супрацьлеглы сэнс.

Большасць слоўнікаў характарызуюць тон “як тое ці іншае абыходжанне чалавека з людзьмі, адценне паводзін, зносін паміж людзьмі, характар, адценне гучання інструмента або голасу.” Маўленне з’яўляецца найважнейшым кампанентам зносін. Добрага суб’ядніка адрознівае ўменне фармуляваць свае думкі, вытрымліваць паўзы і пры дыялогу, і пры маналогу, бо яго партнёрам, у першую чаргу, успрымаецца тон гаворкі. Менавіта ён аказвае пазітыўны або негатыўны ўплыў на слухачоў. “Ёсць 50 спосабаў сказаць слова”так”, – пісаў Бернард Шоу, – і 500 адценняў слова “не” (Б. Шоу).

Маўленчы тон з’яўляецца афарбоўкай нашага голасу. Голас – гэта эфектыўны сродак перадачы паведамленняў у асертыўнай манеры. Калі вы няправільна выкарыстоўваеце яго перавагі, то лёгка можаце ператварыцца ў непераканаўчага, пасіўна-агрэсіўнага або агрэсіўнага камуніканта. А ужываючы

гэты інструмент з розумам, прымушаеце іншых звярнуць увагу на тое, што вы хочаце сказаць. Яго можна вар’іраваць павелічэннем або паслабленнем сілы голасу, павелічэннем або запаволеннем маўленчага тэмпу, а таксама выкарыстаннем паўз.

У любых зносінах, дзе выкарыстоўваецца мова, гаворка, функцыянуюць тры асноўных элемента: суб’ект маўленчай камунікацыі, маўленчае паведамленне і аб’ект (атрымальнік) паведамлення. У сувязі з гэтым поспех тут звязаны з асаблівасцямі камунікатара, якасцю яго маўленчай “прадукцыі” і псіхічным станам таго, хто гэтую “прадукцыю” атрымлівае і засвойвае. Як бачна, неабходна якаснае і надзейнае функцыянаванне маўлення ў трох аспектах: а) у спараджэнні маўленчых элементаў; б) у структуры і змесце паведамлення; в) у гатоўнасці аб’екта ўспрыняць і перапрацаваць гэтае паведамленне.

Ўзнікненне маўлення – гэта працэс перакадыроўкі думак у гукавыя або графічныя мадэлі. Ён звязаны не толькі з чыста разумовымі маніпуляцыямі псіхікі, але закранае таксама асабістыя і міжасабовыя фактары. Спараджэнне маўлення – гэта заўсёды нейкае дачыненне да сітуацыі, эмацыйная афарбоўка маўленчых адзінак камунікацыі. Адсюль спецыфічнае выражэнне маўлення ў адпаведным тоне і гучнасці голасу, пры пэўных рухах цела, а таксама нацэленасці погляду.

Тон маўлення бывае рэзкім, здэклівым, катэгарычным, урачыстым і г. д. Тон маўлення з’яўляецца індикатарам псіхічнага стану прамоўцы. Па тону можна лёгка здагадацца пра тое, ці верыць прамоўца ў тое, што ён выкладае слухачам, ці надае свайму паведамленню якое-небудзь значэнне. Тон можа абудзіць у слухача свядомасць таго, што прамоўца выказвае сваё незадавальненне ці дакарае яго ў нечым. Па тону суразмоўца можа лёгка зразумець, што яго ў чымсьці павучаюць, і ад гэтага ён па-свойму ўспрыме паводзіны прамоўцы.

Але ж бывае і так, што тон і змест паведамлення не супадаюць: напрыклад, тон – мяккі, а змест прамовы жорсткі (кажуць: “мякка сцеле”). Па тону слухач бачыць, наколькі прамоўца сам перакананы ў тым, у чым ён імкнецца пераканаць другіх. Тэрмін *тон* звычайна азначаецца прыметнікам *эмацыянальны* (*эмацыянальны тон прамовы*). Нешта вымаўляецца і прамаўляецца пэўным тонам (*прамовіць <...> тонам*), напрыклад, *прамовіць безапеляцыйным* тонам або *тонам, які не прадугледжвае прэрэчанняў*. Указанне на тон звычайна прысутнічае ў азначэннях пафасу: “...а пафос – это не только воодушевление и страсть, но ещё и чрезмерная приподнятость тона речи, подъём, рассчитанный на публику” [77].

Гучнасць голасу таксама мае сувязь з намерам прамоўцы, стаўленнем яго да слухачоў. Калі жадаюць аказаць ўплыў, гучнасць голасу павялічваецца. Тое

ж самае адбываецца, калі абураюцца. Мы звыкліся гучнасць голасу атаясамліваць з эмоцыямі, а цішыню з паслабленнем. Таму ў сваёй культуры мы знаходзім аптымальны ўзровень гучнасці і тым самым, калі гаворым, нагадваем іншым аб сваней схільнасці.

Рухі цела прамоўцы як бы ўзмацняюць яго самавызначэнне. Так, калі пры нейкім паведамленні прамоўца злёгка падымаецца і нахіляецца да слухачоў, то кожнаму становіцца ясна, што апавядальнік надае свайму паведамленню вядомую значнасць. Калі ж прамоўца пасля паведамлення адкідваецца, напрыклад, на спінку сядзення, многія адчуваюць, што ён чакае адабрэння. Калі, скажам, пры паведамленні прамоўца кранае слухача за руку ці кладзе сваю руку яму на плячо, шмат каму здаецца, што прамоўца упэўнены ў шчырасці слухача. Аднак пры ўсёй разнастайнасці гэтых невербальных фактараў імі кіруе адзін галоўны прынцып – гармонія. Каб аказаць на слухачоў маўлены ўплыў, трэба забяспечыць гарманічнае спалучэнне маўлення і рухаў цела.

Шматлікія кантэксты сведчаць пра існаванне права на адпаведны тон. Права ёсць у кампетэнтнага прамоўцы, які надзелены пэўнымі сацыяльнымі паўнамоцтвамі – займае кіруючую пасаду: – *Трэба старацца, – тонам дырэктара школы прамовіў дзядзька; Пытаўся ў мяне, што ёсць цікавага ў Чэхіі, апроч “Златай Прагі, гатычнага горада на Влтаве”, – гэта ён прамовіў тонам агента турбюро “Neckermann”;* – *Ну добра, добра, – прымірэнчым тонам прамовіў шэф кантрольнай службы (Інтэрнэт).*

Сцэнарый падзей, якія адбываюцца ў грамадстве, павінен быць пазітыўным; негатыўнае і тое, што адхіляецца ад нормы, маркіруецца. Існуе пэўны светапогляд, у рамках якога той стан з двух магчымых лічыцца нарматыўным, калі ён забяспечвае пазітыўнасць. Моўная свядомасць з асаблівай пільнасцю ставіцца да тых, ад каго залежыць сацыяльны парадак – асоб, якія выконваюць пэўныя сацыяльныя ролі і з’яўляюцца носьбітамі агентыўных імён.

2.2. Дэінстытуцыяналізацыя і стратэгіі пафаснай дыскрэдытацыі

2.2.1. Дэінстытуцыяналізацыя – паняцце, прапанаванае ў рамках новай інстытуцыянальнай тэорыі [164; 163; 168]. Гэтая з’ява праяўляецца ў сацыяльнай прасторы ў выглядзе інстытуцыянальнага распаду – дэарганізацыі інстытуцыянальнай рэальнасці [16]. Стратэгіі дэінстытуцыяналізацыі, спекулятыўна выкарыстоўваючы семантычныя механізмы мовы, накіраваны на адмаўленне іншых асоб і сацыяльных супольнасцей праз дыскрэдытацыю іх саміх і іх каштоўнасцей. У выніку рэалізацыі гэтых стратэгіяў асобы і прадметы “іхняга” свету прадстаўляюцца неінстытуцыяналізавана – недыферэнцыравана (“без разбору”), неакрэслена і гранічна абагулена.

Інстытуцыянальная рэальнасць “нашага свету” прадстаўляецца як “лепшая”. У ёй выдзяляецца толькі абранае і акрэсленае – тое, што мае законнае маральнае і юрыдычнае права на існаванне. З сацыяльнага пункту гледжання, рэчы валодаюць пэўным парадкам і іерархіяй. Адны ўяўляюцца нам больш важнымі, другія менш, трэція – зусім нязначнымі. Значнасць рэчаў знаходзіцца ў цеснай сувязі з прынцыпамі іх вылучэння і фіксацыі ў намінатыўнай сістэме мовы.

Дыферэнцыраванасць з’яўляецца падставай усякай класіфікацыі і так званага “класавага падыходу”, таму недыферэнцыраваная неакрэсленасць усведамляецца як дэкласаванасць. Недыферэнцыраванай роўнасцю характарызуецца ў матэматыцы дыскрэтныя падліковыя *мноствы*. У спекулятыўнай падмене класа дыферэнцыраваных адзінак мноствам падобных элементаў і выяўляецца сутнасць стратэгіі дэінстытуцыяналізацыі (інакш – дэкласаванасці).

Паказальным у гэтых адносінах з’яўляецца дыскурсіўнае выкарыстанне слова *элементы*. Як правіла, форме *элементы* пры яе ўжыванні ва ўмовах палітычнага дыскурсу спадарожнічае пафас адчужанасці і варожасці. У адрозненне ад членаў класа, усякія элементы з’яўляюцца па сваёй сутнасці “дэкласаванымі элементамі”: – *Што далей, то больш: чаму ў партыі аказаліся элементы з заможнай праслойкі, элементы з цёмным прошлым, элементы, якія злучыліся з класава чуждымі элементамі; Кулацкія элементы, што прабраліся на сход, і іх падгалоскі – відаць за вярсту – паставілі сабе задачу: сарваць сход, любымі метадамі не дапусціць аднаўленне калгаса; Амаль паўтарыў, нібы падкрэсліў: – Толькі пачалі наступаць на капіталістычныя элементы ў сяле. Гэта значыць – на мужыка (І. Мележ).*

У выніку класавага падыходу да сацыяльных з’яў усё грамадства дзеліцца на “члены” (класаў) і “элементы” (мностваў). Да апошніх прыкладваецца азначэнне “несвядомыя”. Свядомасць, як правіла, атрымлівае пастаяннае азначэнне – *класавая свядомасць*, напрыклад: *Рэй вёў сакратар партыі на ідэалогіі...^о – Та-варышы свядомыя і несвядомыя элементы, – пранізваў ён маленькімі вочкамі янкавінскі гурт. А заадно гэтым сваім “несвядомыя элементы” наганяў шораху (Г. Далідовіч).*

У старажытнагрэчаскіх філосафаў-матэрыялістаў *элемент* – першапачатковая неарганізаваная стыхія. Рэфэрэнцыя слова *элементы* звязана з яго эмпірычнымі характарыстыкамі, што і выкарыстоўваецца ў ідэалагізаваным маўленні, напрыклад: – *Кажы толькі чыстую праўду: хто забіваў твой кумпяк смярдзючай атрутай варожых элементаў?; У цябе пад носам варожыя элементы звільі сабатажнае гняздо, а ты і вокам не павёў (А. Асіпенка).* Ужытыя ў прыведзеных выказваннях намінацыі са словам *элементы*, як і намінацыі *сацыяльныя элементы, элементы грамадства*, маюць спекулятыўны характар. Асоба – не элемент, а сацыяльная адзінка. Такого рода намінацыі дыскрэдытуюць членаў грамадства, адмаўляючы іх інстытуцыянальныя статусы.

Ідэалагізацыя адносінаў “элементарнасці” паспрыяла пераўтварэнню ў гістарычным сацыяльна-палітычным дыскурсе слова *элемент* у ідэалагічны тэрмін. Ужытае ў адносінах да суб’екта, гэтак жа слова сведчыць пра яго дэкласаванасць асобы, напрыклад: *Там я – Ваня Паўлуха. Там я не мечаны, а тут... Тут я чужы, класавы, не табе казаць які, элемент* (М. Гроднеў). Слова *элемент* можа выкарыстоўвацца як для астракісцкай намінацыі адзінкавага рэфэрэнта, так і для абзначэння аднароднай сукупнасці, напрыклад: параўн.: *Таму і рашэнне прынята такое: “Неабходна вырваць з каранем той элемент, які перашкаджае справе калектывізацыі”* (У. Ліпскі); – *А ты... Своечасова не перасцерагаеш замыслы і падковы. Значыць заадно з варожым элементам* (Г. Далідовіч).

У бальшавіцкім жаргоне слова *элемент* фактычна ўжывалася як абвінавачванне, напрыклад: параўн.: *кулацкі элемент, варожы элемент* і інш.: – *А скуль ведаю, што за артыкул? – адказваю без хітрыкаў. “СНЭ” – проста і неяк злобна ўдакладняе вайсковец. “Савецкі чалавек?” – здзівіўшыся, мармычу сабе пад нос. “Дурная! Сацыяльна-небяспечны элемент”, – словы аднастайна і ліпка выстрэльваюць адно за другім...* (А. Заерка).

2.2.2. Стратэгія дыскрэдытацыі рэалізуецца перш за ўсё ў выкарыстанні пэўных разрадаў іменнай лексікі. У выніку рэалізацыі адзначанай стратэгіі члены інстытуцыяналізаваных сацыяльных структур інтэпрэтуюцца як элементы неарганізаваных мностваў. Пафас варожасці выражаецца ў **прыёме генералізуючай сінгулярызацыі** – ужыванні імён са значэннем адзінкавасці ў якасці сімвала суцэльнай недыферэнцыраванай множнасці [22, с. 110].

У палітычным дыскурсе вораг, як правіла, не мае свайго індывідуальнага аблічча – прадстаўляецца татальна і без увагі да яго асобы, напрыклад: – **Вораг** каварны і хітры, забываць пра гэта нельга, во што я вам скажу (А. Асіпенка); – **Класавы вораг** дзейнічае, – голас Башлыкова ўсё цвярдзеў. – *І мы таксама будзем дзейнічаць; У гэты сусветна адказны час, калі класавы вораг выкарыстоўвае любыя метады, каб расстроіць шчыльныя шарэнгі моладзі, некаторыя...* (І. Мележ); – *А мы развесілі вушы, ударыліся ў спячку. Забываем, што вораг не спіць, робіць сваю справу, пакуль мы спім... Вораг гатоў выкарыстаць любую нашу слабасць, зручны момант* (І. Мележ).

Форма адзіночнага ліку дае магчымасць падкрэсліць гранічную аднароднасць варожага мноства, напр.: – *Без узброенай сілы, ваша светласць, нічога не зробіш, – асмеліўся ён [Казік] прызнацца, – мужык азвярэў* (С.°Грахоўскі); *Гаспадар працягваў: – А недзе праз год і вайна ўсчалася. Немец як бачыш тут апынуўся* (Я. Пархута); – *А ў нас цяпер вораг адзін – немец, фашыст* (А. Дзятлаў).

2.2.3. Трактоўка некаторага класа адзінак як цэласнай нечляннай сукупнасці недыферэнцыраваных элементаў прадстаўлена ў **прыёме зборнай рэфэрэнцыі**. “Зборнае мноства характарызуецца тым, што любы яго элемент

роўныя любому другому элементу таго ж мноства і, адпаведна, не адрозніваецца асаблівым спосабам ад кожнага другога элемента” [81, с. 154].

Прагматычнае значэнне зборных назоўнікаў мае, як правіла, прадметна-ўтылітарную аснову. Пры дапамозе іх выражаецца суб’ектыўнае стаўленне да ўсяго, што пазбаўлена вартасці, напрыклад: *Сляпыя акенцы, пабітае шкло. – Не хаты, а так – **барахло*** (Я. Колас); – *Што ў цябе за мода падбіраць на вуліцы ўсякую **дрэнь?*** (Э.°Самуйлёнак).

Пафас варожасці набываюць зборныя назоўнікі ў сітуацыі, калі яны ўжываюцца адносна людзей. Адчужальна-пеяратыўнае значэнне мае ў беларускай мове сэнс “сабраныя з розных месцаў у адно месца”, напрыклад.: ***Нейкая навалач з усяго свету сядзіць у Наносах, як скула, і адважваецца папракаць яго, Сцяпана Івашкевіча!*** (А. Чарнышэвіч). У выказваннях са зборнымі імёнамі прысутнічае ўстаноўка на нетутэйшасць прышэльцаў, якія незаконна знаходзяцца ў сітуацыі “тут”.

З рускай мовы запазычана ў беларускую мову абразлівая намінацыя *сволач* – першапачатковае значэнне “мусор, собраний в одно место” [146, с. 404]. Як ў рускай, так і ў беларускай мове гэтае слова не мае свайго ідэнтыфікуючага значэння і ўжываецца нерэфэрэнтна для рэзка адмоўнай ацэнкі як групы людзей (‘зброд, вырадкі, подлыя людзі’), так і асобнага чалавека (‘подлы чалавек, паганец’) [122, т. 5, с. 96], напрыклад: *Яны [немцы] набралі сабе розную **сволач** прыслугоўваць ім адкрыта* (І. Шамякін); – *Няхай табе пуп трэсне, **сволач ты!*** (Я. Колас).

У беларускай мове ёсць раўназначны гэтай намінацыі па значэнні і прагматычным патэнцыяле назоўнік *набрыдзь*, напрыклад: *Чытаў горкія словы пра **сволач**, па-беларуску **набрыдзь**, якая паднімаецца з дна бурбалкамі і каламуццю. **Набрыдзь** трапляе на паслугі памянёных выскачак, выконвае іх авантурныя заказы, дэфармуе этыку руху, штурхае на ўсёдазволенасць* (У.°Калеснік); *Я не раз бачыў удзельнікаў карных фарміраванняў, і не толькі праз проразь прыцэла – бачыў і зблізку, і скрозь гэта была **набрыдзь**; Рахманья браткі-беларусы сталі гордымі, ваяўнічымі, пойдучь і ў партызаны. А зрабіла іх такімі разбойнае маньяцтва Гітлера і Гімлера, цынічнае азвярэнне іх падначаленых, **набрыдзі ўсіх масцей**, што з розных канцоў свету сышліся тут дэманстраваць усеўладнасць сілы і непераможнасць расы супермэнаў* (У.°Калеснік). *Набрыдзь* – не столькі чужынцы, колькі адкрытыя ворагі, напрыклад: *Бой ідзе! Не ўгаворамі Ачышчаецца ад **набрыдзі** планета* (В.°Зуёнак); *Тэрмін нацыяналізм не падыходзіў забойцам беларускай нацыі, не ўжываў яго ніхто разумны пры акупацыі ў адносінах да **крывавай паліцэйскай набрыдзі*** (У. Калеснік).

Рэзка адмоўнае пафаснае значэнне набываюць у беларускай мове зборныя назоўнікі, першаснае значэнне якіх – ‘астаткі чаго-небудзь’, другаснае – ‘паслу-

гачы, прыхільнікі рэакцыйных грамадскіх груповак’, напрыклад: – *Нічога ты [Стась] яшчэ не ведаеш. Тваё гора, што часта аціраешся сярод такога падоння* (К. Губарэвіч); – *Ды што з гэтым белагвардзейскім атрэп’ем гаварыць!* (М. Лобан); *Нацыяналістычнае ахвосце. Фашысцкае ахвосце* [122, т. 1, с. 307].

Значэнне аднароднасці і зборнасці актуалізуецца ў вытворных назоўніках з суфіксам: *от-а*, напрыклад: *Моладзі амаль што не было – не ў звычай гэта, каб блазнота хадзіла на сходкі* (М. Гарэцкі); – *Гаспадары, – прахрыпеў нядобра, з пагардай бацька. – Сышліся!.. Галота!..* (І. Мележ); – *Мо ў хату залезці хочаце? Ану марш адсюль, басота...* (Л. Арабей).

У выніку перанясення націску на канчатак узнікае эмпфаза – падкрэслівачца ўзмацненая аднароднасць, напрыклад: *На руках у яе [удавы] засталася шасцёра дзяцей, усе – драбната* (І. Мележ); параўн.: *Часта бывае так: у вас нічога не ловіцца або клюе адна драбната...* (А.°Матрунёнак); – *Свалата, усе трутні свету лезуць са скуры, каб зноў аднавіць стары лад* (М.°Паслядовіч); *Я чуў “крэўных” гэтага слова гнюс, гнюсь, гнюсіць, гнюсны... А гнюсата? Высветлілася: гнюсата – гэта ўвогуле дрэнь. Гнюсата – гэта негадзівец, дрэнь між людзьмі* (Ф.°Янкоўскі).

Зборнае значэнне маюць вытворныя з суфіксам: *-н-я* ў тых выпадках, калі яны ўтвораны ад асабовых назоўнікаў, напрыклад: *На станцыю прыбыў эшалон, салдатня, звонячы вёдрамі і кацялкамі, бяжыць да кубавой на вар* (І.°Навуменка); *Машын сабраўся завод. Шафярня лаецца, што зрываюць ім графік* (В. Мыслівец).

Паказальна, што займеннік *усё* квантыфікуе назоўнікі на *-н-я*, якімі катэгарызуецца кан’юнктыўны рад, напрыклад: *Усё паракня! Пасады, званні, узнагароды, ушанаванні. Усё марнасць, мітусня!..* (А.°Асіпенка); *Гітлераўцы тут брэшуць без дай меры штодня, што ўзялі Маскву, Ленінград. Дык усё гэта брахня!..* (К. Сіўцоў).

“Ва ўнутраным свеце чалавека няма дакладных межаў, якія раздзяляюць ментальную і эмацыянальную сферы, волю і жаданні, перцэпцыі і суджэнні, веды і веру” [10, с. 411]. Менавіта таму не існуе непраходнай мяжы паміж назоўнікамі зборнымі і рэчыўнымі. Рэчыўнасць асацыіруецца з паверхняй (аб’ёмам) і вымярэннем (*Уся дрэнь усплыла на паверхню*), зборнасць звязваецца з наяўнасцю візуальнай устаноўкі і магчымасцю пераліку (*Усё гэтая дрэнь: і машыны, і катэджы, і званні...*). Як правіла, ужыванне зборных назоўнікаў у прагматычнай функцыі звязваецца з выражэннем эмацыянальнай ацэнкі. Зборнае “ўсё” можа ўспрымацца як рэчыўнае “ўся”, адпаведна адчужэнне змяняецца пафасам адкрытай варожасці і пагарды.

2.2.4. З мэтай дыскрэдытацыі асобы стратэгія дэінстытуцыяналізацыі актыўна выкарыстоўвае **прыём плюралізацыі**. Памнажэнне не толькі дыскрэдытуе адзінку, але і нівеліруе яе каштоўнасць: Усякі чалавечы інтарэс і

ўсякая ацэнка, усё, што мае значэнне для чалавека, адносіцца да адзінкавага, аднакратнага. Успомнім, як хутка прытупляецца наша пачуццё, калі прадмет яго памнажаецца ці калі выяўляецца, што ёсць тысяча аднародных з ім прадметаў. На адзінкавасці, на непараўнальнасці прадмета грунтуюцца ўсе нашы пачуцці, каштоўнасці, параўн.: – *Гэтага цвету на ўсяму свету*, – сказаў Іван (Савоська); *Развялося вас, эксперыментатараў... Разагнаў бы я вас палавіну...* (В. Гігевіч); *Многа вас такіх, з міліцыяй* (А. Кажадуб).

Не выпадковым здаецца тое, што назвы з’яў грамадскага жыцця, якія супярэчаць сацыяльнай норме, ужываюцца, як правіла, у форме множнага ліку, напр.: *фокусы, выбрыкі, выдумкі, хітрыкі, капрызы, завіхрэнні* (параўн. рус.: *шатаня, вындрымусы, выпендрысы і інш.*); – *А ты насміхаешся, а ты контры строіш мне...* (Мурашка).

“Чужы” свет, – адзначае А. Пянькоўскі, – гэта свет форм множнага ліку са значэннем аднароднага мноства...” [100, с. 59]. Элементы мноства ў адрозненне ад членаў класа не з’яўляюцца абранымі. У свеце, у якім не існуе выбар, не існуюць і такія паняцці, як кваліфікацыя і шкала каштоўнасцей. “Усе функцыі і спосабы ўжывання ацэнчаных прэдыкатаў аб’яднаны паняццем выбару” [51].

Множны лік выкарыстоўваецца ў намінацыях таго, што засталася па-за выбарам, з’яўляецца рэшткавым, напр.: *ачоскі, зліўкі, абломкі, агрызкі і інш.* Ужытыя ў адносінах да членаў грамадства вытворныя ўказанага тыпу набываюць у маўленні рэзка адмоўнае пафаснае значэнне, якое ў шэрагу выпадкаў належыць узусу, напр.: *адкіды* ‘падонкі чалавечага грамадства, маральна апусцелыя людзі, злачынныя антыграмадскія элементы’. *Адкіды грамадства* [122, т. 1, с. 141]; *асколкі* ‘тое, што захавалася ад мінулага, зніклага’. *Асколкі старога свету* [122, т. 1, с. 281]; *недабіткі* ‘рэшткі чаго-н. (часцей за ўсё – арміі, банды, групоўкі і пад.)’. *Недабіткі фашысцкай аховы адыходзяць пад напорам сілы.* (Я. Брыль) [122, т. 3, с. 357]; *пазадкі* ‘прыхільнікі, паслугачы; астаткі варожай арганізацыі, групоўкі’ [122, т. 3, с. 588]; падонкі ‘дэкласаваныя, разбэшчаныя, злачынныя элементы грамадства’. *Рэакцыя Іры была зусім нечаканая. Яна паглядзела на брата зняважліва і на поўны голас, пры маці, сказала: – Падонак ты! Што ты разумееш?* (І.°Шамякін) [122, т. 3, с. 551].

Прагматычна-пафасная значнасць катэгорыі ліку актуалізуецца ў тых выпадках, калі форма множнага ліку ўжываецца да назваў грамадскіх інстытутаў і інстытуцый. Адчужальная плюралізацыя дае магчымасць дыскрэдытаваць пэўны сацыяльны інстытут (установу), напрыклад: – *Мы гімназій не канчалі*, – адказаў Марк. – *Гэтага трэба саромецца, а ты ганарышся*, – прамовіла маці (А. Асіпенка); – *Яны <бацькі> правільна гавораць, не падыходзім мы адно аднаму. Інстытутаў я не канчаў, просты шафёр...* (М. Кусянкоў); – *Я табе зараз пакажу безработціцу?!.. Ціятры ўздумаў разводзіць* (А. Асіпенка).

Пеяратыўна-адчужальныя назоўнікі множнага ліку ў лінгвістычнай літаратуры трактуюцца як “гіпербалічныя формы множнага ліку” [25]. Гэтыя формы не былі прадметам спецыяльнага вывучэння. Між тым яны надзвычай цікавыя, “паколькі адносяць семантычнага падыходу і рэгулярнай мнагазначнасці, якія сведчаць імі, ярка дэманструюць спецыфічны механізм логікі ўспрымання і ацэнкі ўсяго таго, што належыць дэінстытуцыяналізаванаму чужому і варожаму свету” [100, с. 60].

Адчужальная функцыя плюралізацыі праяўляецца таксама тады, калі форму множнага ліку атрымліваюць імёны, якія абазначаюць канцэпты, звязаныя з інтэнцыянальнай сферай чалавека. Гэта сфера логасу – слова, размовы, гаворкі і да т. п. Інтэнцыянальным канцэптам, напрыклад, выступае *настрой* (настроенасць – пэўная накіраванасць думак, пачуццяў і інш.). Формы множнага ліку ўжываюцца для дыскрэдытацыі гэтай этычнай па сутнасці сферы, напрыклад: – *Усё гэта **настроі!** Адсталыя **настроі**, Павел Васільевіч. Я вам раіў бы памеш прыслухоўвацца да **усякіх настройаў**, да **ўсякіх гаворчак**; – У гэтым, канечне, і соль таго, што класава чуждыя **настроі** ў вас там развіліся; – *Ды і ёто, – адважылася нарэшце, нагадала пра перарваную размову, – **гаворкі тут усялякія**. Пра раскулачванне...* (І. Мележ).*

2.2.5. Найбольш папулярны дыскурсіўны прыём стратэгіі дэінстытуцыянальнай дыскрэдытацыі – **плюралізацыя ўласных імён**. Калі ўласнае імя набывае лікавае значэнне, адбываецца дыскрэдытацыя яго носьбіта^о – ён падаецца ў постаці элемента мноствам падобных паміж сабой элементаў. Усё, што належыць непераўтворанаму кантытунуму, пазбаўлена асноўнай прыкметы сістэмы – апазітыўнасці – і з “класавага” пункту гледжання ўсведамляецца як “контра”. Часцей за ўсё сам кантэкст падказвае, што маюцца на ўвазе “падобныя”, напр.: *І ў той жа час, такое, хай няправільнае, рэагаванне недзе і радавала Дубаўца: значыць, можна змагацца з **катловымі**, значыць, і іх можна разварушыць* (Л. Гаўрылкін); – *А там – **Чарнаштаны ды Гайлісы**. Мяккацеласць. Апартунізм. Правы ўхіл* (І. Мележ); – *От пойдучь, бронь божя, немцы, тады зноў гэтыя **Салаўі і Ляўковы** ўсходзяцца забіраць зямлю, абразаць хутары, каб іх разачка рэзала* (С. Грахоўскі); – *Якая брыдота, – уздыхнула Варвара Сямёнаўна, – Адкуль яны ўзяліся, гэтыя **Іваны Іванавічы**, з якіх шчылін вылезлі?!* (М. Герчык).

Спецыфіка аднародных мностваў, якія абазначаюцца экспрэсіўнымі пеяратыўна-адчужальнымі формамі множнага ліку, заключаецца ў выключна высокім узроўні іх аднароднасці. Напрыклад, у сказе “*Увесь свет на **гітлераў паўстаў***” (Я. Брыль) форма *гітлеры* абазначае гранічную аднароднасць і абыякавасць да распазнавальных прымет усіх, хто ўваходзіць у дадзенае мноства.

Элементы мноства прадстаўляюцца недыферэнцыравана. Аналагічную адчужальную семантыку маюць і іншыя лексемы, утвораныя на падставе

ўласных імён, напрыклад: – *Што ім трэба, ірадам? Чаму ім няма спакою ад таго, што людзі мірна жывуць?* (І.°Шамякін); параўн.: *антыхрысты, лютэры, мазепы, банапарты, напалеоны* і да т.п.

Абсалютная аднароднасць і недыферэнцыраванасць элементаў мностваў, якія абазначаюцца плюралізаванымі ўласнымі імёнамі, у маўленні падкрэсліваецца квантарам агульнасці – *усе*, напрыклад: – *Да чорта ўсе **Берыі і Паўлы Паўлавічы**, усё да чорта* (В. Супрунчук); – *Ды выключы ты яго [тэлевізар]! К чорту ўсіх **Кашипіроўскіх*** (З. Бядуля). Плюралізаваныя ўласныя імёны ў такіх выпадках трапляюць у эмпірычны рад, элементы якога звязаны адносінамі эмпірычнай кан’юнкцыі.

Ужытыя ў адносінах да асобы, формы множнага ліку прыраўноўваюць яе да іншых, пазбаўляючы ўласцівай ёй унікальнасці., напрыклад: *Пераконваў сябе: ён не ненавідзеў, а проста стаміўся ад сваіх і ад чужых, і ад гансаў, і ад іванаў* (І. Шамякін); – *І гарбачовы, і ельцыны, прэзідэнты і пракуроры... Не, не лаві толькі мух. Круціся* (І. Шамякін); *Ідзе прадуманы разгром краіны, а Мані і Вані ператвараюцца ў рабсілу...* (Г. Далідовіч); *Не, выжыць можна толькі дома! Дома можна адкупіцца праз **Якімкіных*** (І. Шамякін); – *Ад папугайскіх **Джонаў, Клейнаў, Эленаў** трэба адмовіцца раз і назаўсёды, – працягваў чыгуначнік...* (А. Федарэнка).

Форма множнага ліку паказвае на тыповасць прадмета (з’явы), што само па сабе з’яўляецца непрымальным у адносінах да унікальнай і непаўторнай асобы, напрыклад: *Страшна становіцца ад таго, што менавіта ад падобных **удовевых*** (прозвішча – Т.І.) *залежаў лёс тысяч і тысяч людзей* (ЛіМ); *Для прыдворных **савецкіх герадотаў** гісторыя заўсёды была перакулена ў мінулае* (“Бел. мінуўшчына”); *І на светлай памяці ўсіх іх, святых дзяцей-пакутнікаў, зласліўцы кшталту **дружнікавых-салавейчыкавых** ставяць ганебнае кляймо: даносчык! Як пракляце, як самае страшнае злачынства* (“Нар. газ.”).

Множны лік дыскрэдытуе таксама гістарычных асоб, напрыклад: *Як новы поп, дык новае маленне. То **Ільічам**. То іх паслугачам* (Г. Аўласенка); *А далей Альпяровіч-Дружнікаў спакойна распавядае пра новыя дзіцячыя ахвяры таго часу, яхіднічае пра самасуд над шматлікімі **паўлікамі марозавымі**, якія праяўлялі не проста энтузіязм* (“Нар. газ.”); – ***Чэмберлены, пілсудчыкі** – гэтыя выкармышы сусветнага капіталу – разам з Папам Рымскім не раз збіралі крыжовы паход на заваёвы рабочых і сялян* (А. Асіпенка).

Такім чынам, прагматычны эффект ужывання форм множнага ліку назоўнікаў грунтуецца на праднамеранай падмене экстэнсіянальна-сістэмных адносін “уклучацца” рэферэнтнымі адносінамі “быць элементам”.

2.2.6. Пафас сацыяльнага адчужэння рэалізуецца ў прыёме неакрэсленай квантыфікацыі. Моўныя квантары тыпу *ўсякі, усялякі, розны, кожны* ў інтэнсіянальных кантэкстах не маюць прагматычнай валентнасці. Нельга не за-

хапляцца індывідуалізаванай разнастайнасцю прыроднага свету, напрыклад: – *А можа, і ёсць Бог на свеце? Ну, колькі птахаў розных створана. Колькі казюрак усялякіх. Колькі траў і кветак. І кожны мае свой час цвіцення, свой час і колер. І ў птушак розныя яечкі, розныя песні, гнёзды будуюць кожная на свой лад...* (Л.°Галубовіч). У экстэнсіянальных кантэкстах рознасць і “усякасць” усведамляецца як “рознь”: “рознь (вражда) варожасць” [109, т. 3, с. 261]. *Гаворкі тут усякія. Пра раскулачванне. Розныя варожыя галасы...* (І. Мележ).

Квантытатыўная неакрэсленасць (сэнс “без разбору”) ўласціва субстантываванаму займенніку ўсякі, напрыклад: *Пляцеш усякае! – чалавек падумае: і праўда* (І. Мележ); – *Адыдзі!.. – з нянавісцю прашаптаў стары. – Ты тут навучаў, малоў усякае, а там на нас нагаворваў... Паганец ты!* (Г.°Далідовіч).

Займеннік усякі звычайна ўступае ў сінтагматычную сувязь з назоўнікамі, якія абазначаюць непатрэбныя рэчы, напрыклад: *усякае смецце, усякае барахло, усякі хлам і інш.; Вокны былі забіты ўсякім рызём* (Я. Колас). Прагматычны эффект дасягаецца ў тых выпадках, калі квантытатыў усякі ўжываецца ў адносінах да суб’ектаў (людзей), напрыклад: *Тады загаварыў гарачкавата, як пра набалелае. – Робіш на некага! Як парабак!. Камандуе ўсякае, а ты слова не скажы!* (І. Мележ).

Эмацыянальна-ацэначнае значэнне маюць намінацыі з займеннікамі усякі, у склад якіх уваходзяць зборныя імёны, напрыклад: – *Не тых слухаеш! Табе ўсякае кулацкае гадаўё галаву ачмурыла, дык табе і зелено! – Я грубы з тымі, з кім трэба быць грубым. Са ўсякай контррэвалюцыйнай сволаччу і спекулятыўнай нечысцю... Мне даручана глядзець за ўсякай нечысцю, ахоўваць ад яе савецкую ўладу ў раёне* (І. Мележ); *Колькі ж гэта ўсякай шушары рынецца праз беларускі калідор?* (ЛіМ); – *Кармі ўсякую нечысць – большавікоў гарадскіх ды салдат, якіх на тое і сабралі, каб калі што якое – штык табе ўсадзіць!* (І. Мележ).

Нярэдка квантар усякі ўжываецца ў якасці азначэння з уласнымі імёнамі: – *Будзе зямля добрая – будзе ўсё!.. Няхай пасмяюцца тады ўсялякія Карчы ды Ігнацікі!*; – *Героя з сябе – падумаеш герой! – строіць пачаў! Яму ўсякія Зарэцкія, Гартныя – дарагія таварышы* (І.°Мележ); *Хтосьці з пільных Гарошковых землякоў напісаў, што ў Кратах у школе замаскіраваўся класава чужды элемент, белагвардзеец, які з залатымі пагонамі і з вінтоўкай у руках ваяваў за цара і ўсякіх урангеляў і губіў няшчадна трудавы народ* (І. Мележ).

Бясконца разнастайнасць матэрыяльнага свету стварае сітуацыю, калі суб’ект маўлення абстрагуецца ад адметнасці яго элементаў і прадстаўляе іх татальна – без разбору. У такой сітуацыі і ўжываецца займеннік усялякі, напрыклад: *Паліна ўсё ж успомніла Васіля, хоць без яго ведала, што ў вялікім калектыве будуць людзі ўсялякія, на якіх трэба ўздзейнічаць, з якімі яе інтарэсы могуць не супасці* (А. Савіцкі). Як і займеннік усякі, квантытатыў

усялякі прыўносіць у выказванне значэнне выпадковасці, нерэгламентаванасці і лішку, напр.: *Ламачча ўсялякага тут хапае, хоць гаць гаці* (І. Гурскі). У шэрагу выпадкаў займеннік усялякі развівае значэнне ‘не варты ўвагі’, напрыклад: – *Мы гаварылі з табой, што Юрачку ў садзіку сапсуюць, навучаць усялякай брыдоце. Гэтая кватэра, поўная ўсялякага замежнага дзярма, хутчэй загубіць дзіця* (Р. Няхай).

Нярэдка квантытатыў усялякі ўжываецца ў маўленні разам з назоўнікамі ў форме множнага ліку. Гэтым дасягаецца ўзмоцненая квантытатыўная актуалізацыя і, адпаведна, большы прагматычны эфект, напрыклад: – *Буржуі ўсялякія ўзрадуюцца, што памёр таварыш Сталін* (Л. Галубовіч); – *Звярніце ўвагу, таварышы, як нахабна дзейнічаюць нацдэмы, розныя буржуазныя недабіткі. Усялякія прайдзісветы ліпнуць, спасу няма* (Г. Марчук).

Пафас класавай пагарды ўласцівы сінтагматычна звязаным намінацыям у тых выпадках, калі яны ўжываюцца для актуалізацыі ўласных імён у форме множнага ліку, напрыклад: *Але, нягледзячы на жорсткую барацьбу таталітарнай сістэмы з уласным народам, маё пакаленне сваю грамадскую пазіцыю прыдбала з той ідэалагічнай паліўкай, якую гатавалі ўсялякія суславы і жданавы* (ЛіМ); *Героі нацдэмаўскай драматургіі, усялякія Скарыны, князі Юрыі, Каліноўскія, нізрынуты ў мінулае* (“Полымя рэвалюцыі”).

Недыферэнцыраваны характар элементаў аднародных мностваў актуалізуецца ў маўленні пры дапамозе слоў *розны, іншы*, якім таксама ўласціва элімінатыўна-адчужальная функцыя, напрыклад: *Ён [дакладчык] сказаў, што ворагі хочуць зацягнуць у свае сеці студэнтаў, што закідвае вудачкі ўсякая нечысць – нацдэмы розныя, розныя Гартныя. Вельмі можа быць такое. Як дакажаш праўду сваю? Харчовым, Башлыкову, іншым Харчовым...* (І. Мележ).

Да ліку моўных квантараў адносяцца няпэўныя займеннікі. Яны суадносяцца з аб’ектам, невядомым і чужым для суб’екта маўлення, напр.: *От вярнуўся брат, радавацца трэба, а ей горка: чужы ён нейкі, колкі і злосны* (С.°Грахоўскі); – *Танька... нейкая чужая зрабілася...* (І.°Кажадуб).

Рэфэрэнцыяльная неакрэсленасць узнікае ў тых выпадках, калі ў сітуацыі маўлення прадмет, аб якім ідзе размова, не ўваходзіць у фонд ведаў таго, хто кажа. Рэфэрэнт, з якім суадносіцца займеннік *нейкі*, на думку суб’екта маўлення, не заслугоўвае ўвагі (і павагі); параўн.: *Што яму была нейкая казюрка – інжынер* (В. Супрунчук). Ужыты ў адносінах да асобы, займеннік *нейкі* прыўносіць у выказванне значэнне яе сацыяльнай непаўнавартасці і нікчэмнасці, напрыклад: – *І ты мяне, такога чалавека, на нейкага слесара!* (Савоська); *Бацька ў яго нейкая шышка на роўным месцы* (Л. Гаўрылкін); – *Найшла з кім цягацца – з атопкам нейкім* (Я. Скрыган); *Сват адразу вываліў скаргу: – Лаўрэ-эн, ты разумееш, нейкі алкаш ужо ўсё перабраў* (А. Карпюк);

Глушак напракнуў: – Цераз **нейкую галабранку свету не бачыць** (І. Мележ); Той [Галвас] у **нейкага абарванца выйграў у карты грошы** (К. Чорны).

Дыскрэдытацыяй дыферэнцыяльных прымет суб’ектаў прыніжаецца іх сацыяльны статус. Напрыклад, сэнс ‘многа’ прысутнічае ў значэнні дзеяслова *навалачы*, які ўжываецца ў адным кантэксце з субстантываваным займеннікам *нейкі*, напрыклад: – **Навалакла сюды нейкіх поўную хату...** Раз сяброўкі, дык абавязкова прывесці жыць да бацькоў (А. Карпюк). Адчужальная функцыя займенніка *нейкі* дадаткова падтрымліваецца формамі множнага ліку назоўнікаў, да якіх ён дапасуецца, напрыклад: – **Мне казалі, што ты бываеш у нейкіх Таміліных?** – спытаўся Марк (А. Асіпенка).

Пеяратыўная прыметнікава-дыскрэдытуючая функцыя займенніка *нейкі* выразна праяўляецца ў тых выпадках, калі ён ужываецца з мэтай прынізіць значнасць таго, што знаходзіцца “па-за” (па-за мяжой сваёй культуры, сваёй тэрыторыі і нагул сваіх уяўленняў і паняццяў), напрыклад: – **Ну, як жа пану Адольфу спадабаўся наш мужыцкі танец? Як я ўважаю, дык лепей у вас лавоніха выходзе, чымся тое нейкае “надзікварта”** (Я. Купала); – **Вы што, Вера Рыгораўна, мудрэй прыдумаць нічога не магі? Трэба ж дадумацца ставіць нейкага “Змея Гарыныча”** (С. Грахоўскі); – **Навалакла нейкага замежнага дабра поўную хату...** (3 разм.).

“Нейкі” для суб’екта маўлення – гэта заўсёды “нейкі не такі, якім павінен быць”, напрыклад: *нейкі ненармальны, нейкі крывы, нейкі мудрагелісты і інш.*; Ён [Валодзя] ў нас яшчэ змоладу быў **нейкі вывіхнуты** (М.°Машара); – **Бесталковы ты нейкі**, – сварылася на Серафіма цётка Капа (А. Асіпенка).

Непавага да рэфэрэнта можа пераходзіць у асабістую ці класавую нянавісць да яго, напрыклад: **Уся яго [мужа] рэўнасць была – страх, што заявіцца нейкі Холад, ці нейкі Мароз, ці іншы чорт, якіх Шкапіч патэнцыяльна ненавідзеў толькі за тое, што яны могуць існаваць на свеце...** (А. Федарэнка); – **Яго ж [маёра], ты ведаеш, параніў нейкі злыдзень** (Л. Прокша); – **Нейкі ўблюдак старога свету пакаркаў над рэвалюцыйным мінулым, а ты і вушы развесіў. Слабец!** (А. Асіпенка).

Займеннік ад’ектыўнага тыпу *які-небудзь* сінанімічны займенніку *нейкі*. Прагматычны змест займенніка *які-небудзь*, як і займенніка *нейкі*, грунтуецца на ўяўленні аб недыферэнцыраванасці аб’екта: *які-небудзь* ‘не варты ўвагі; нязначны, нікчэмны’ [122, т. 3, с 370], напрыклад: – **Машына – гэта ж вам не які-небудзь аблезлы конь** (А. Пальчэўскі). Аб’ект, адносна якога ўжываецца займеннік *які-небудзь*, не з’яўляецца абраным, а таму не выступае для суб’екта маўлення ў якасці прагматычна рэлевантнага аб’екта, з ім не лічацца, напрыклад: – **Адададуць цябе за шляхцюка якога-небудзь, і не пабачымся** (С.°Грахоўскі).

У прагматычнай функцыі займеннік *які-небудзь* часта выкарыстоўваецца ў рэдукаванай форме, напрыклад: *Людзі маўчалі: у такі час можа знойдзецца гадзюка якая, і тады памінай, як звалі чалавека* (В. Шчарбакоў); – *От прыпруцца легіёнчыкі ці яшчэ якая навалач, – што тады...* (С. Грахоўскі); *Яны [супрацоўнікі] адзін за адным мільгаюць паўз дзверы, і хоць бы якая сволач прыпынілася і сказала: – А чаго табе тут нудзіцца, гайда са мною...*(М.°Кусянкоў).

Няпэўныя квантарныя займеннікі, выступаючы ў прагматычнай функцыі, здольны замяшчаць адзін аднаго. Іх аб'ядноўвае агульнае пярэтыўна-адчужальнае пафаснае значэнне, якое развіваецца па асаблівых законах логікі ўспрымання “чужога” свету.

2.2.7. Пафас сацыяльнага адчужэння рэалізуецца прыёмам сітуатыўнага дыстанцыяніравання. Калі “*тут*” – гэта вузкая бліжэйшая пляцоўка (прасцэніум), на якой непасрэдна разыгрываецца акт маўлення, то ўсякае прасторавае азначэнне, якое знаходзіцца па-за яе межамі, – гэта “*там*”. Усе прасторавыя азначэнні, не звязаныя непасрэдна з актамі маўлення, суадносяцца з вербалізаваным паказальнікам-арыенцірам – прыслоўем *там*, якое ўказвае на аддаленыя локусы. “Здаецца зусім відавочным, – адзначае А. Пянькоўскі, – што семантычным цэнтрам гэтага слова з’яўляецца значэнне адчужэння, а ўсё астатняе – пярэчанне, адмаўленне, сумненне, пагарда і г. д. – толькі кантэкстуальна абумоўленыя экспрэсіўна-семантычныя мадыфікацыі і прырашчэнні” [100, с. 79].

Тыповым з’яўляецца ўжыванне часціцы *там* для таго, каб падкрэсліць непавагу да ўнутранага свету другога чалавека, яго свядомасці. Псіхічныя канстанты другога чалавека – думкі, пачуцці, перажыванні і г. д. – у адпаведнасці з прынцыпам “*Чужая душа – цёмны лес*” атрымліваюць адмоўную ацэнку, напрыклад: – *Мяне не цікавіць, што ён там думае! – Што ён там яшчэ хоча? Якія там у яго могуць быць яшчэ думкі! і інш.* (3 разм.). Ігнаруючы ўнутраны свет другога чалавека, суб’ект маўлення тым самым адчужаецца ад яго самога.

Усё, што адбываецца “*там*”, не рэгламентуецца ўстаноўленым у сваім локусе парадкам, таму “*там*” “усё можа быць”, “здарацца”, адбываецца “не панахаму” і да т. п. Тамтэйшае – гэта *вулічнае, бульварнае, панскае, буржуазнае, капіталістычнае* і г. д. Прыслоўе *там* адсылае ў іншы культурны і каштоўнасны свет, куды суб’ект можа пранікнуць толькі ў думках: *Фразы Твардоўскага: “Вы лжэце: Вы там в своей Западной Украине...”*(Н. Карпюк). У шматлікіх выпадках анафарыстычнае слова *там* ужываецца як спецыялізаваны знак адчужэння, напрыклад: – *Што вы там абедалі! – пацішэла, не ўтаіла папроку Параска* (І. Мележ); – *Гэй, – паклікала Сашу жанчына, – ты што, заснуў там?; – А каб ты падох там, каб трасцу якую сханіў, каб...* – *малаціла і малаціла ў адказ жонка* (Б. Пятровіч).

У маўленні часціца *там* выкарыстоўваецца разам з іншымі адчужальнымі сродкамі, звычайна з няпэўным займеннікам *нейкі*, напрыклад: *Здзіўляўся Кароль, што за нейкія там разгаворы Клімаў атрымаў сем гадоў, столькі ж, колькі даюць за забойства; Клімаў ўжо не чакаў адказу на свае скаргі, цяпер пракурорам і судам не да нейкага там зэка, сядзіць і няхай сядзіць* (В.°Хомчанка); *Дзяжурная ўтаропілася ў газету, рабіла выгляд, што нікольні яе не цікавіць гаворка Катлова з нейкай там Людай Гусак* (Л. Гаўрылкін); – *Бабы заўсёды языкамі любяць трапаць. Мала што там Сабастыяніха нейкая гаварыла* (К. Чорны).

Адчужальнае значэнне ў выказванні прыносіцца часціцай *там*, якая ўжываецца побач з плюралізаваным уласным іменем, напрыклад: *З такім вялікім багажом здабыткаў за спіной, які меўся ў Серафіма Іванавіча, можна было не звяртаць увагі на нейкіх там кузьмоў кузьмічоў...* (А. Асіпенка). *Нарэшце, мележаўская “Палеская хроніка” сваёй выразнай беларускай ментальнасцю заўсёды дасць адпор усякім там “шэляговічам” ды ўсім іншым, хто намагаецца прышчэпіць Палессе да Украіны ці Расеі* (“ЛіМ”). Абстрагуюча-адчужальны змест часціцы *там* актуалізуецца таксама, калі яна ўжываецца разам з займеннікам *усялякі* і плюралізаванай формай назоўніка, напрыклад: *Такія модныя цяпер пошасці, як гіпертанія і ўсялякія там інфаркты збіваюць з ног у першую чаргу маларухавых і незагартаваных фізічнай працай асоб* (М.°Паслядовіч).

Такім чынам, супярэчнасць класавых адносін і адносін элементаў мноства з’яўляецца асноўнай супярэчнасцю, на якой грунтуецца шматлікія праяўленні пафасу. Размежаванне і змешванне гэтых адносін з’яўляецца падставай для стратыфікацыі ў моўнай свядомасці асоб і прадметаў па прынцыпу “вышэй-ніжэй”.

Асабліва сцю пафаснага значэння займеннікавых квантараў і сродкаў дыстанцыянавання з’яўляецца іх аказіянальны кантэкстуальна абумоўлены характар. Па сутнасці, паняцце дыстанцыі і звязаныя з ім сэнсы “блізкага” і “аддаленага” належаць этычнаму аспекту мовы. Між тым, у ідэалагізаваных дыскурсах этычныя феномены набываюць выразны анталагічны змест. Аддаленае трактуецца не толькі як чужое, але і як класава чуждае і варожае.

2.3. Стратэгічны арсенал пафасу. Фігуры і акты маўлення

2.3.1. Пафас маўлення не адбываецца без ідэі сацыяльнага пазіцыяніравання і ідэнтыфікацыі асобы. Сродкі выразнасці і дзейснага праяўлення асобы як сацыяльнай адзінкі ствараюць стратэгічны арсенал катэгорыі пафасу. У яго склад уваходзяць прагматычна маркіраваныя фігуры маўлення, маўленчыя акты і фразеалогія.

У лінгвістычных даследаваннях фігуры маўлення звычайна супрацьпастаўляюцца тропам. Фігуры маюць дыскурсіўна-рытарычную прыроду, а сутнасць тропаў – выяўленча-мастацкая. Троп з’яўляецца “не толькі сродкам мастацкага выяўлення, але ў значна большай ступені – сродкам раскрыцця сэнсу” [31, с. 205]. Сутнасць тропа імпрэсіўная (выяўленчая); грэч. *tropos* – ‘поворот’ (параўн.: *павярнуцца душой (тварам) да кагосьці-чагосьці*) [122, т. 5, с. 520]. Рэфлексійная “паваротнасць” не ўласціва фігурам – *абаротам* маўлення.

Адрозненне паміж “абаротамі” і “паваротамі” фундаментальнае для мовы і маўленчай дзейнасці. Звернута-накіраванае маўленне разумеецца як дыкурс, сэнсавыя павароты (рэфлексы) характэрны для логасу (слова). Па гэтай прычыне фігуры па азначэнні з’яўляюцца *фігурамі маўлення*, інакш – *рытарычнымі фігурамі*. Аднак, як паказвае даследаванне пафасу маўлення, строгай дыскурсіўна-вербальнай дыферэнцыяцыі і замацаванасці тропаў і фігур маўлення не існуе. Напрыклад, ва ўмовах ідэалагізаванага дыкурсу метафара набывае акцыянальнае гучанне (палітычная метафара), а перыфраза ўжываецца ў ролі, уласцівай палітычнаму ярлыку.

2.3.2. Пад рытарычнай фігурай намі разумеецца ўзнаўляльны прыём выражэння зместу, пры пасрэдніцтве якога рытар дэманструе яго прагматычную значымасць і сваё асабістае стаўленне.

Неабходна адзначыць, што колькасць рытарычных фігур (з улікам старажытных класіфікацый) больш за дзвесце. У. І. Анушкін у гэтай сувязі адзначае, што “класіфікацыі рытарычных фігур ўяўляюцца шматлікімі, а сама колькасць фігур – неаглядная” [5, с. 194]. Аднак традыцыйна ў рыторыцы адрозніваюцца два іх асноўныя тыпы – **фігуры дыялагізму і фігуры выдзялення**. Адрозненне паміж імі палягае на тым, што фігуры дыялагізму звязваюцца з дыялагічнымі адносінамі, г.зн. з’яўляюцца маўленчымі структурамі, якія разлічаны на ўзаемадзеянне рытара і аўдыторыі. Прычым, аўдыторыя можа быць і віртуальнай. Напрыклад, тыповымі фігурамі дыялагізму з’яўляюцца *звароты і пытанні: Сябры мае! Пад пустак дыванамі Ці не абрыдла безназоўнасць вам? Дзе дзверы, што замкнуліся за вамі? Як вас знайсці? Якіх пытацца брам?* (А. Куляшоў). Асабліва патэтыка ўласціва рытарычнаму пытанню: *Як яны Беларусь пакідалі, У дарогу з сабою Мяшэчкаў з зямлёю Не бралі. Што ім жменька зямлі той?* (А. Куляшоў).

Фігуры выдзялення з’яўляюцца канструктыўнымі схемамі прадстаўлення зместу; пры іх пасрэдніцтве факсіруюцца ці падкрэсліваюцца пэўныя семантычныя кампаненты. Прыкладам фігуры выдзялення можа служыць *фігура азначэння*. Азначэнне адносіцца да фігур выдзялення, таму што існуе канструктыўная схема яго пабудовы [31, с. 209].

З пункту гледжання рыторыкі азначэнне разумеецца не столькі ў лагічным, колькі ў ідэнтыфікацыйна-ўстановачным плане. У сацыяльнай рэальнасці асоба павінна пэўным чынам вызначыцца, напрыклад, паводле перакананняў. Таму да фігур выдзялення належаць іменныя “ідэнтыфікатары” на “-іст”, тыпу *фаталіст, авантурыст, шавініст* і да т. п. Уласна азначэннямі з’яўляюцца прыметнікі, якія вызначаюць прадметы і асоб паводле іх ідэнтыфікацыі з пэўным грамадскім інстытутам, напрыклад, фірмай (*мотальскі кажуюшок, кракаўская сантэхніка*), партыяй (*камуністычны, дэмакратычны*), дзяржавай (*расійскі, амерыканскі*) і г. д.

2.3.3. Перфарматыўным маўленчым актам, які належыць да пафаснага арсенала, з’яўляецца **заклік**. Будучы маўленчым дзеяннем, заклік можа быць рэгламентаваны законам, г.зн. мець юрыдычныя наступствы, напрыклад: *заклік да тэрарызму, заклік да байкоту выбараў, заклік да экстрэмісцкай дзейнасці* і г.д. Як адзінкі прагматыкі маўлення, заклікі адрозніваюцца ад рэфлексійных зоваў. На заклікі адклікаюцца. У водзыве выяўляюцца пачуцці: *адазвацца “аднесціся спачувальна да чаго-н.; адказаць якім-н. пачуццём на што-н.” Адазвацца на заклік. Адазвацца на просьбу. Сэрца яго /Мікалая/ адазвалася радасным стукам* (У. Дамашэвіч) [122, т. 1, с. 113].

Так, народныя песні з іх спрадвечным рэфлексійным “ой” – мастацкія водзывы на шматлікія выявы жыцця (“*Ой, ляцелі гусі з броду...*”; “*Ой, у лузе каліна стаяла...*”; “*Ой, у зялёненькім садочку...*” і да т.п.). Да барацьбы, як і да ўсяго, што дзеецца, не завуць, а заклікаюць (гучыць дзіўна: *пазваць у бой, у атаку*). Вядомыя баявыя клічы (*Ура! Банзай!*), баявых жа зоваў не бывае. Водзгў – з’ява вербальная. Слова заве, але не кліча і не заклікае. Ваяўнічым бывае толькі кліч.

Звычайна кліч накіраваны да носьбітаў агентыўных імён. Дзейнасці закліку спрыяе тое, што такія імёны, як адзначалася раней, змяшчаюць дынамічна-пафасныя стэрэатыпы, напр.: *Камсамолец – запалены гартам, Камсамолец – бунтарскі дух, – Адзін кліч – стане новая варта, Адзін кліч толькі – “Змену рыхтуй!”* (М. Чарот).

Дынамічныя пафасныя стэрэатыпы ўласцівы агентыўным імёнам. Іх пафасны патэнцыял праяўляецца як прадпісанне да актыўнай дзейнасці, заклік да барацьбы, вызвалення, паўстання, на сход: ***Вызваль дух свой, рабскі люд!*** (А.°Гарун); ***Паўстань, народ!.. З крыві і слез кліч гэты... Цябе чакае маці-Беларусь!*** (Я. Купала); ***Паўстань, народ! Прачніся, беларусе! Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе!*** (Я. Купала); ***Над зямлею паплыў новы, радасны кліч: “Бедакі ўсяго свету, злучайцеся! Распаляйце ў душы слова вольнага зніч; Ад смяротнага сну абуджайцеся!*** (А. Дудар); ***Гары ж, агонь Кастрычніка, гары! Свій промень зоркі раздувай. Няхай ен ззяе з краю ў край! Хто спіць да гэтае пары – Уставай!*** (Ц. Гартны).

У гістарычнай перспектыве пафасны зарад заклікаў (клічаў) праяўляецца як прадпісанне да актыўнай дзейнасці – барацьбы ці да яднання: *У горадзе крычаць: пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся! Выходзіць, клічуць яднацца. А ты кажаш, пралетарыі згуртаваныя* (А. Асіпенка). Адкрыты пафас барацьбы гучыць у паэзіі, прысвечанай абуджэнню свядомасці беларускага народа: *Вызваль дух свой, рабскі люд!* (А. Гарун); *На сход, на ўсенародны, Грозны, бурны сход Ідзі, аграблены, закованы народ!...Адай на суд свае ўсе Крыўды, слёзы, кроў* (Я. Купала). *Над зямлею паплыў новы, радасны кліч: "Бедакі ўсяго свету, злучайцеся! Распаляйце ў душы слова вольнага зніч; Ад смяротнага сну абуджайцеся!* (А. Дудар); *Гары ж, агонь Кастрычніка, гары! Свой промень зыркні раздувай. Няхай ён ззяе з краю ў край! Хто спіць да гэтае пары – Уставай!* (Ц. Гартны). Заклікі абуджаюць грамадства да змагання і нацыянальнага будаўніцтва: *Хай званы зазвоняць з жарам, Хай музыка ў струны ўдара! Гэй, паўстань, народ!* (Я. Купала).

Заклікі як фігуры маўлення найбольш яскрава выражаюць імкненне абудзіць народыя масы, згуртаваць іх, зрабіць сацыяльна актыўнымі. Імператыў *Паўстань!* з'яўляецца найбольш частотным у беларускай пафасна-грамадзянскай лірыцы: *Паўстань, народ!.. З крыві і слёз кліч гэты... Цябе чакае маці-Беларусь!* (Я. Купала); *Паўстань, народ! Прачніся, беларусе! Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе! Зірні, як вораг хату і зямлю раструсіў, Як твой навала злыдняў скарб грабе! Паўстань і глянь, як ззяюць скрозь вагнішчы, Як носяцца ўсясветных змен віхры, Як на старога быту папялішчы Цвет зацвітае новае зары! Паўстань, народ!* (Я. Купала); *Паўстань жа дружна за нівы, хаты, За зліты кроў і потам шкур... Арлы мо згінуць, але арляты Збудуюць моцны краіне мур* (К. Чорны). Пафас такіх заклікаў у тым, што свой лёс можа вырашыць толькі сам беларускі народ.

Узбуджаны натоўп даволі лёгка ўспрымае максімалісцкія лозунгі меншасці: Зямлю – сялянам, заводы рабочым, мір – салдатам! (А.°Асіпенка); *Сталін толькі падтрымаў спрадвечныя спадзяванні народа, даўшы лозунг: Ліквідуем кулацтва як клас!* (А. Асіпенка); *Марк залпам выніў бакал і з усяе сілы кінуў яго на падлогу. Бакал разбіўся на зіхатлівыя кавалачкі, Смерць адступнікам і адшчапенцам!... Ягонья словы патанулі ў гrome духавога аркестра* (А.°Асіпенка).

2.3.4. Вызначальная прымета пафасу – эмацыянальнасць. Пафас прысутнічае не толькі ў вусным, але і ў пісьмовым маўленні, надаючы яму выразнасць. Сродкі выразнасці, фігуры маўлення, ўзмацняюць эмацыянальнае ўздзеянне, прыцягваюць увагу чытача і слухача да выказвання.

Рытарычнае пытанне з'яўляецца непасрэдным сродкам трансляцыі пафасу разам з іншымі сродкамі выразнасці, таму што ўжываецца для ўзмацнення экспрэсіўнасці, красамоўнасці (вылучэння, падкрэслення) той ці

іншай фразы. Характэрнай рысай гэтых абаротаў з'яўляецца ўмоўнасць, ўжыванне граматычнай формы і інтанацыі пытання ў выпадках, якія, па сутнасці, яе не патрабуюць. Маўленне, ў якім ужываецца рытарычнае пытанне, набывае асабліва падкрэсленае адценне, якое ўзмацняе яго выразнасць.

Рытарычнае пытанне – рытарычная фігура, якая ўяўляе сабой не адказ на пытанне, а сцвярджэнне. Па сутнасці, рытарычнае пытанне – гэта пытанне, адказ на якое не патрабуецца або не чакаецца ў моц яго крайняй відавочнасці:– *Аўгінька, ці ў хаце твой бацька? Я маю да яго інтэрас. Ого! Віктар мае інтэрас да яе бацькі! Віктар гатоў пайсці ў іхнюю хату! Ці не воўк за гарой здох, што гэткае прыспела? Дасюль жа ён ніякім чынам туды не залучаў: баяўся, саромеўся ці мо так меў якую прычыну. **Бацька, вядома, у хаце — дзе ён будзе яшчэ?** – Калі хочаш, зайдзі – тата там. (М. Зарэцкі); *На колькі секунд занялося вострае напружанае маўчанне. Пасля Гвардыян сталым павольным рухам адсунуў убок скураты, паклаў на калені рукі і на голы пергамінавы твар свой напусціў выраз глыбокае развагі. – **А што ж, і пойдучь. Чаму, будучы, не пайсці, Ахрэм Данілавіч? Галоўнае, няма табе ніякага клопату – адпрацуй сваё, атрымай, што табе належыць. Ні заботы, ні турботы. Цябе і накормяць, будучы, і надзенуць. і другое, і трэцяе... А гаспадарка – ёй трэба догляд. І не ўспіш, і не ўясі, не адпачнеш ніколі, як людзі. Гэта, браце мой, апарат... Хітры чалавек Гвардыян! Гаворыць, дык проста – шчырай душою. Не іначай, ён першы будзе стаяць за калгас. – Вы, Цімафей Міронавіч, пэўна, таксама ў калгас пераступіце? Гвардыян усхапіўся: – А чаму ж не? Што ж вы думаеце? Ці ж мне век, будучы, мардавацца на гаспадарцы? Баба з калёс – калёсам лягчэй... Хай кіруюць – божухна-бацюхна! Ці ж нам шкода, ці што? Абы з сэнсам было, абы парадак!** (М. Зарэцкі).**

У любым выпадку пыталнае выказванне мае на ўвазе цалкам пэўны, усім вядомы адказ, так што рытарычнае пытанне, фактычна, уяўляе сабой зацвярджэнне, выказанае ў пыталнай форме, напрыклад: *Карызну падабаецца гэта заўвага: ён любіць часам пафігураваць сваімі рамантычнымі настроймі. – **Пэўна, што мы ўсе гатовы парабіцца чыноўнікамі. Дзе той запал, энтузіязм, захапленне, з якім мы ўвайшлі ў рэвалюцыю, га? Дзе адвага тая, геройства, што было ў кожнага, хто ішоў на фронт за рэвалюцыю? Няма ўжо – сацьмела, згасла. Трэба яго аднавіць, распаліць, а на гэта трэба вялікая і блізкая мэта. Яна – ёсць цяпер. Рэвалюцыя не згасла, яна ўзнімаецца з новаю сілай. Мы яшчэ паваюем!** (М. Зарэцкі); *Што ж, гаворыць ён з сэнсам. **Пачаў зусім здалёку – дзе тая калектывізацыя, няма ніякай калектывізацыі, ані слоўца пра яе, ані зыку!** — можна слухаць зусім спакойна: от, расказаў пра буржуазію, пра замежныя дзяржавы, успомніў паноў, акупацыю, тое, другое. Галілею гэта дужа падабаецца. Ён ведае, да чаго ўсе яно прыйдзе, але ж трэба падвесці так, падшурнуць, каб і не змецілі, як яно тое галоўнае наповерх**

выслізне. О, гэта хлопец-зух, няма чаго казаць! Ну вось цяпер пра гаспадарку. Пэўна, што гаспадарка – дрэнь. Ува ўсіх – дрэнь. Дзе ж тут дужа разгонішся на гэтых істужках ды з гэткім начыннем, з гэткай худобай... У Гвардыяна?.. Ён ужо знае Цімафея Міронавіча Гвардыяна? Ого, ён нават ведае ўсё пра яго мінулае, нібы жыў разам з ім, нібы разам з ім гойдаўся ў тым высачайшым гамаку! (М. Зарэцкі).

Рытарычнае пытанне як сродак трансляцыі пафасу можа ўжывацца для ўзмацнення выразнасці : **Таварышчы! А ці ведаеце вы, што ўсе гэта хлусня?.. Не верце, таварышчы!..Зірніце на наша жыцце..За што мы пакутуем? Голад, вайна, эксплуатацыя..Капіталісты.** (М.°Зарэцкі); **Няўжо нашы і праўда ўдарылі першыя? І так няўдала... Няўжо і праўда, што хацелі ўдарыць, але не выйшла? Нас ашукалі, апярэдзілі?.. Няўжо, каб нашы першыя ўдарылі — гэта было б не ў згодзе з бальшавіцкімі ідэямі, з пачуццямі і думкамі ўсіх тых, што хочуць міру і свабоды? Няўжо наш боль цяпер – боль толькі наш, бо мы адтуль, бо гэта наш народ у крыві , бо гэта наша зямля пад нагамі, пад гусеніцамі, пад бомбамі фашызму..** (Я. Брыль); Тады ён, Ярашчук: **"Ты ш-што ж, не верыш савецкай уласці?!"** Дак я сам не дурнога бацькі дзіця. "Савецкай уласці, кажу, веру, а ў калгасе – не ўвераны!" Ён, Ярашчук, як пачуў, пазелянеў. Ад злосці, што не ўзяло яго. (І. Мележ); **Ці мы паны якія! З чужога жыць прывучаны змалку? Рукі е, рабіць умеем! Не прападзём нідзе, пабачыш! Што я кажу – не прападзём! Жыць будзем, як ніхто не жыве тут! На зайздрасць усім жыць будзем! Удваіх – дружна, шчасліва, як ніхто! Я ж цябе так люблю! Так любіць буду век! Родны, мілы мой Васілечак!..**(І. Мележ).

З рытарычнымі пытаннямі звяртаюцца і да ўяўнага суб'ядніка. У якасці такога можа выступаць знаёмы, таварыш, сябар або вораг: **Аптэкар Плакс, хоць і цёмна было, але зрабіў на твары сваім бязмежна скептычную міну. – Ат, Галілей, навошта табе мудраваць? Навошта табе гэта канечна ведаць, ці тая яна, ці другая! Кожная рэвалюцыя ёсць рэвалюцыя... Нам з табой, людзям тэхнікі і навукі, з кожнае рэвалюцыі будзе патроху цукру і патроху перцу... Сацыялогія!** (М.Зарэцкі); Ён зноў завінуўся каля сваіх скуратоў, але ў руках яго не было ўжо ранейшай павольнасці – яны бегалі залішне дробна і, мабыць, без ладу. Ён яшчэ раз скрывіўся, хоць ніткі ўжо не кусаў, працягнуў фальцэтам: – Пойдуць усе, даражэнькі мой, пойдуць... І пастараўся ўсміхнуцца як мага безуважна: – Хе-хе... А хто не схоча – к ліхой долі, таго набок. Ці праўда, Ахрэм Данілавіч? – Пужаецеся, Цімафей Міронавіч? Гвардыян аж падскочыў: – **Я? Баюся? Чаго мне баяцца? Каго мне баяцца? Што, я ўкраў у каго? Што, я забіў каго, абрабаваў? Што са мной зробіць? Га? Што са мною зробіць?** (М. Зарэцкі); Слёзы Матруніны выклікаюць у Веры дзіўную мешаніну жалю і злосці. Яна рашуча ўскаквае з месца і крычыць: – Матруна

Іванаўна! І зноў запыняецца і канчае зусім не тым, што мела сказаць: – Кіньце плакаць. Неяк абыдзеца... **Як, што яна сказала? Неяк абыдзеца? Што гэта «неяк абыдзеца»? Калектывізацыя? Перабудова жыцця? Рэвалюцыя? Рэвалюцыя «неяк абыдзеца»? О, яна гэтага сабе не даруе! Апартуністка! Абываталька! Кулацкая падпявала! Здрадніца!** (М. Зарэцкі); Гвардыян нешта азваўся ў сваім кутку, пратэстуючы, але Пацяроб не слухаў яго. Ён рашуча сігануў на два крокі ўбок, нібы мяняючы ўстаноўку свае прамовы, і звярнуўся ўжо да ўсіх: – **Таварышы! Ці ж мы не сумленныя грамадзяне? Ці ж мы не лілі кроў за нашу родную савецкую ўладу? Няўжо мы пойдзем супроць таго, што праводзіць улада, каб нам жа, цёмным, дурным мужыкам, было лепей? Хто адважыцца – я пытаю, хто адважыцца з нас пайсці насупроць гэтага мерапрыемства, га? Хто пойдзе насупроць, я пытаю?** (М. Зарэцкі); Марыська: **Дзе ен цяпер, таварыш наш? Валеры? Каліноўскі: дзе ж быць салдату, як не на вайне?** (А. Куляшоў); Прахор троху памуляўся і злосна агрызнуўся: – **А ці мне ўжо, апошняму чалавеку, дык нічога і зрабіць палюдску няможна?** (М. Зарэцкі); Вытрымаўшы жудасную паўзу, старшыня сельсавета агаласіў: – **Ен ідзе супраць Савецкае ўлады, ен – класавы вораг..праўда, Цывунчык?** (М. Зарэцкі).

Адметнай рысай гэтых абаротаў з'яўляецца іх ўмоўнасць, ўжыванне пыталнай, клічнай інтанацыі ў выпадках, якія па сутнасці яе не патрабуюць, дзякуючы чаму фраза, у якой ужыты гэтыя абароты, набывае асабліва падкрэсленае адценне, якое ўзмацняе яе выразнасць: **Што ж гэта? Няўжо я так далёка адышоўся ад сялянскага жыцця? Няўжо я настолькі абынтэлігенціўся, апанеў? А калі ўзяць духоўнае жыццё... Што тут у мяне высталася супольнага з гэтымі людзьмі? Мала, зусім мала, каб не сказаць – нічога. І як жа гэта? Я стаю ва ўладзе, з'яўляюся прадстаўніком гэтых самых цёмных сялян, я выяўляю іхнія інтарэсы і ў той самы час не маю нічагутка з імі супольнага... Цікава... .. Купы багатай зелені стараюцца захаваць яго ад людскога вока, агортваюць яго старанна, але дзе ж схаваш гэткую веліч? То там, то сям выглядаюць з натоўпу зялёна-скурыстых дрэў белыя кавалкі мураванай сцяны. Выглядаюць і ветла ўсміхаюцца праходзячаму воддаль падарожнаму** (М. Зарэцкі); **Вы камуністка! – здзівіўся ен. – Ага. А хіба баба камуністкай не можа быць?** (М. Зарэцкі); – **Дзе ето я выгульвацца буду?! Што вы гаворыце! – Знаю, што кажучу! Дзе, дзе буду? Ведамо, дзе – там, куды везці просіш! Куды ехаць саветуюць саветчыкі ўсякія... – Божа мой, ці вы не бачыце нічога! – Ганну брала распач. Вішнёвыя вочы сталі вільготныя. Са страхам, з горам выпаліла: – Ці вам – усё адно, што... што будзе! – Ето табе – усё адно! – ускіпеў Глушак.** (І. Мележ); **Спіце! Не бачыце, што робіць пад носам у вас кулач'ё!.. Не бачыце! Ці занялі апартуністычную пазіцыю, што яшчэ горш!.. Калі не выправіце – будзем**

гаварыць сур'ёзна! ... – Харчаў няхай зоймецца... Толькі бяда там, відаць, не ў адной агітацыі кулакоў... (І. Мележ).

Зварот да першай асобы, непасрэдна да суразмоўцы, ўзмацняе эфект прамой: *Бачыў тэарэтыка?, – нецярпяліва абарваў яго Сцяпан Мікалаевіч. – Ты што ж , партыю ад савецкай улады аддзяліць хочаш? (А. Асіпенка); А хіба лепей, калі кожны недаростак, не аднаведны класавай свядомасці, імкнецца наваліць чырвоны ўцес сацыялізму? (А. Асіпенка); – А ты запісаўся ў камсамол? – тыцнуўшы ў Серафіма пальцам, спытаўся ен. – Хіба нада?.. – Вуй, вуй, ві пачуйце, пра што ен пітаецца! Нада! Хто пітае нада? Камсамол – верны сын партыі. А ен кажаць! Каму нада? Камунізму нада (А. Асіпенка); – Вучыцца, пэўна, хочаш? – А не хацеў бы? – Шчырыя вочы не тайліся. Загарэліся на міг і згаслі.– Хацеў бы!.. Дак куды ж цяпер паступіш! Зразу скажуць: кулацкі сыноч!.. <...> – Думаеш, дакажаш? – Хачу даказаць. Апейка раптам адвёў вочы, задумаўся. Не першы раз узяў асцярожны, цвярозы одум: нашто яму, Апейку, усё гэта; нашто – рызыка? (І. Мележ); – Товарыш Башлыкоў, можа быць, лічыць, што сэкрэтар павінен быць строгі. Это правільно: павінен быць строгі. Он не есць, як гаворыцца, кум. ... Перш за ўсё, не буду тайца, таварыш Башлыкоў са мной таксама не цырымоніўся. Мне, наколькі я помню, ён таксама не толькі не падаваў рукі, але і, здаралася, гаварыў словы не менш вострыя, чым таварышу Гайлісу (І. Мележ); – Ты разумееш, што твой намёк – дрэнна пахне? У тоне Башлыкова добра адчувалася, што ён папярэджвае – пах гэты вельмі небяспечны. – Я разумею, – сказаў Апейка ўпарта, – што ніякага міндальнічання ў нас не было. Наогул! Тым больш да кулацкіх элементаў! А от ты разумець не хочаш, што сілаю не ўсяго можна дабіцца! – Ліберальнічанне – у такі момант, як цяпер, наогул... – Ліберальнічанне! – непахісна перабіў яго Апейка. (І. Мележ)*

Таксама не толькі зварот да канкрэтнага чалавека, асобы, а нават агульныя развагі пра тое, што адбываецца, выкарыстоўваючы рытарычныя пытанні, надаюць прамове пафаснае гучанне: *Што, калі такія бухімовічы ды галенчыкі – пры іх галасістасці ды нахабстве – возьмуць сілу, калі не адзін, не два такія, пры цяперашніх акалічнасцях, возьмуць сілу, – чаго яны наробяць са сваёй архіпільнасцю? Пры такім парадку, калі вольна будзе нападаць на кожнага, хто захоча разабрацца, выключаць тых, хто намерыцца заступіцца? (І. Мележ); У нас няма рабскай прывязанасці да шматка зямлі... – успомніліся яму словы Сталіна. На Захадзе ёсць, а ў нас – няма... Бо ў нас няма прыватнай уласнасці на зямлю... У вельмі яснай галаве паявілася здзіўленне: Няма прывязанасці да зямлі? Рабскай прывязанасці?.. Чаму – няма?! Не толькі прыдзірлівая разважнасць – душа запырэчыла: Ёсць!.. У тым і бяда – што ёсць!.. Фармальна, можа, няма, а фактычна –*

ёсць!.. Той шматок зямлі селяніну — свой! Не чый-небудзь, а яго, свой! Ён зямлю – гэта праўда – не купляў, але ж яму дала яе рэвалюцыя! Дала, і ён – узяў, з радасцю ўзяў, як справядлівую дачу, — і стаў лічыць сваёй! І яна, шматок той, стала яго найдаражэйшым набыткам, яго ўласнасцю, яго – не чым іншым – прыватнай уласнасцю! І ён любіць яе, як немаведама што, прывязаны да яе, як уладар яе і раб яе, – на-рабску прывязаны! У яго ёсць – рабская прывязанасць! Ёсць! У тым і ўся бяда!.. І прывязаны ён, пэўна, не менш, чым той селянін – на Захадзе! (І. Мележ).

Такім чынам, рытарычнае пытанне выкарыстоўваецца не толькі ў літаратуры, але і ў вусным маўленні, і не толькі як мастацкі сродак, а і як прамоўніцкі прыём. У прыватнасці, прамоўцы могуць прымяняць рытарычнае пытанне для ўзмацнення ўздзеяння на аўдыторыю, вылучэння нейкай думкі і падвядзення выніку.

2.3.5. Сродкі маўленчай выразнасці здольны надаць мове пафаснае гучанне.

Каб стварыць кантрасную характарыстыку якой-небудзь з’явы, звяртаюцца да **антытэзы**. Адбываецца параўнанне па логіцы абсалютна не падыходзячых з’яў, што дазваляе выявіць не агульныя для прадметаў і з’яў рысы, а наадварот, супрацьлеглыя: *Недруг нам шляхі да сонца закрыў, пахне вакол заплесналай гніллю. Сільны не той, хто Бастыллю стварыў, сільны той, хто разбурыць Бастыллю!* (Л. Геніюш); *Забралі нам мову зямлі нашай мілай, забралі гісторыю роднага краю. Каго рабом маці ў жыцці нарадзіла, хай недругаў славіць. Я іх праклінаю!* (Л.°Геніюш); *Наш жар і жаданні – агонь барацьбы, А наша імкненне – празрытыя далі... Даволі! Мы больш – не рабы, не рабы: Мы былі рабамі, а вольнымі сталі...* (А. Гурло); *Жылі-жылі, змагаліся, здаецца, перамагалі і нават з поспехам, як пісалася ў рапартах і гаварылася з высокіх трыбун, а цяпер выходзіць: нібы мы не ў той бок ішлі і не тое, што трэба будавалі. Не светлыя палаты сацыялізму, а трысняговы хлеў для быдла.* (А.°Асіпенка) Такім чынам адбываецца своеасаблівае адштурхванне адзін ад аднаго вобразаў, па агульных прызнаках падпарадкаваных адной і той жа ідэі: *Шмат працаваў на паноў, шмат хто смактаў тваю круў: Ім ты цяпер адплаці, – Птушкаю ў бой паляці. Чуеш на захадзе крык? Стан іх ужо невялік. Белае мрэ страхавіце... Смерць жа іх–наша жыцце.* (М. Чарот); *Чырвоны золак загарэўся – І ўзняўся з мроку родны люд, Парваў ен ланцугі няволі, Пазбыўся ен адвечных пунт. Даўно жаданая нам воля – Зара шчаслівых, ясных дзен – Палае ярка над краінай І нішчыць цемру і праклен.* (Я. Журба); *Я хацеў бы гусці, Як гудзе Вецер буры-навалы узнятае. Каб нашчэнт разнясці Па лясах, па вадзе. Панства долі-нядолі заклатае.* (Ц. Гарты).

Гэты прыём часта выкарыстоўваецца ў вершах, што надае ім пафаснае гучанне, вельмі моцна ўздзейнічае на суб’ядніка, выклікаючы ў яго яркія

прадстаўлення аб прадмеце або падзеі, пра які яму расказваюць: *Перамогі слаўнай сцяг узнімаецца ў краіне. Свет стары ў прадонні гіне. І яснее і квітнее сонца новага жыцця.* (Я. Журба.); *Нас цешыў песняй-казкаю крывавай бог вайны, Для нас служылі цацкамі былыя кайданы. Аконы былі школай нам, указкамі-штыкі, гульня была вяселая-ў “паны і басякі”* (А. Дудар); *Зямля павінна быць прыбрана, Як шчасце песні маладой; Яна ж вякамі заплявана, Заліта нашаю крывей.* (Т. Кляшторны); *Сілы ў нас хопіць. Няспынны наш рух – Мур уздымаем камуны сусветнай. З цемных нізінаў імкнемся ўгару, Шлях асвятляе жаданая мэта.* (М. Хведаровіч); *Зараслі дарожкі крывыя, а простыя – ўсе ў Савет* (А. Дудар); *І гараць навальніцы агні. Свет стары да астатку згніў. І вякі з верхавін пірамід паглядаюць на нашы дні.* (А. Дудар).

Акрамя таго, антытэза, як фігура маўлення, валодае здольнасцю не толькі супрацьпастаўляць паняцці, але і падкрэсліваць парадаксальнасць параўнання, веліч аб'екта, ўніверсальнасць ў тых выпадках, калі яго надзяляюць кантраснымі ўласцівасцямі. Тым самым антытэза павялічвае значэнне і ўзмацняе ўражанне слухачоў і чытачоў: *Паўстань жа дружна за нівы, хаты, За зліты кроў і потам шкур... Арлы мо згінуць, але арляты Збудуюць моцны краіне мур.* (М. Чорны); *Шмат працаваў на паноў, Шмат хто смактаў тваю кроў: Ім ты цяпер адплаці, – Птушкаю ў бой паляці. Чуеш на захадзе крык? Стан іх ужо невялік. Белае мрэ страхавце. Смерць жа іх – наша жыцце.* (М. Чарот); *Чырвона неба. Зямля чырвона. Адны баяца чырвоных хварб. Другія мкнуца на клікі звона. Багатым помста. Бяздомным скарб.* (М. Чорны); *А чаго, беларус, ты маўчыш?! І табе годзе, братку, драмаць: Калі можна гукаць – ты маўчыш, Каб пасля не прыйшлося шкадаваць...* (М. Чарот); *Мы – дзеці краіны, Дзе бура бушуе... Мы на прадвечных руінах Працы палац пабудуем, Не любяць нас – босых, Хто век быў абуты.* (М. Чарот); *Бура страшная вырвала пер'я Арлу чорнаму ў высі... – Зямля! Ах, зямля, цяпер я ўніз палячу – сцеражыся!..* (М. Чарот); *Не зарасла зямлі жывая рана, А зарасла зямля яе травой.* (А. Куляшоў).

Антытэза праяўляецца ў наступных словах: “варожая ласка”, “казка вайны”: “Ды ўвагналі ў магілу іх сілу варожыя кулі, рукі хочуць яшчэ да грудзей прытульць сваіх сірат, ды з варожасе ласкі паганай дол цесны ім вырыт..” (А. Куляшоў); “Бо то казка зімовая – праўда суровая, а калі нават і казка, дык іншая, новая. Казка Айчыннай вайны і лясное палянкі, не каралевіч заснуў там, а сын партызанскі. Сын партызанскі!” (А. Куляшоў).

2.3.6. Аксюмаран, як і антытэза, будуюцца на супрацьлегласцях, але ў складзе гэтай стылістычнай фігуры яны не супрацьпастаўленыя, а злучаныя ў адзінае цэлае. Супрацьлегласці ствараюць новы вобраз і адлюстроўваюць супярэчлівасці з'яваў жыцця: Мы тых не забудзем ніколі, Хто сэрца і сілу аддаў барацьбе За сцяг зававанай волі (А. Александровіч); *Я жыву таму, што чую*

Душой чулаю адразу, Тую пору, хвілю тую, **Басаногую, святую**. Што нясе ў свет дарагую **Светазарную свабоду** (Ц. Гартны); **Мы – богі! Убогія богі!** Дык кіньма хоць след! **Навука, гульня канстытуцыя І нават сама – Рэвалюцыя, – Усе гэта трэба нам! Не панам!** (М. Грамыка).

Хоць такія вызначэнні з'явы парадаксальныя па сваёй сутнасці, але яны, вобразна кажучы, мірна “ўжываюцца” разам, ствараючы яркі выразны вобраз, які хоча данесці да сваіх чытачоў мастак слова: **Праскакаў над бяздоннем вякоў навальніцы чырвоны конь**. Гэта іскры яго падкоў запалілі **стары закон** (А.°Дудар); **Сеткай лагерных маршчын**, Як зямлей палохаць Дарагі наш успамін **Не хачу самохаць**. Я ў вачах таваіх такой Як калісьці ў садзе, **Быць хачу, на зло ліхой Бухенвальда ўладзе** (А Куляшоў); **Я мінуўшыны не шкадую: Не збіраць весцы ягады слёз**. Беларусь больш не стане крыжам **Пры дарозе з хрыстом распятым!** (С. Дарожны); **Прайшлі мы сцежкі вузкія, да сонца мы ідзем, сталевым звонам мускулаў мы вольнымі пьем... У дзень радасці кіпучае на свет з'явілісь мы, мы дзеці рэвалюцыі, Кастрычніка сыны** (А.°Дудар); **Над зямлею паплыў новы, радасны кліч: “беднякі ўсяго свету, злучайцеся! Распаляйце ўдушы слова вольнага зніч; Ад смяротнага сну абуджайцеся!”** (А.°Дудар).

Для пафасу маўлення характэрна мэтанакіраванае, усвядомленае, наўмыснае выкарыстанне аўтарам супярэчнасці ў фразе з мэтай узмацнення стылістычнага эфекту гаворкі: **Проста з неба ляцяць на дзяцей, Сеюць смерць куляметы**. Хіба можна паверыць, калі сэрца рвецца на часці? (А. Куляшоў); **Дзве жніі, загонную Паланіўшы раць, Выйшлі, каб палонныя Каласы вязаць**. Наступіла з Поўначы **Першая жняя, а другая, звонячы Зброяю, – з Паўдня** (А.°Куляшоў); **Чуеш: Волі зычны звон Будзіць, кліча меддзю ен Усе народы ўсіх старон, Каб разбурыць крыўды трон** (А. Гарун).

Мы бачым, што сіла аргументаванасці пафаснага маўлення непасрэдна залежыць ад яе выяўленчасці. Аўдыторыя верыць прамоўцу дзякуючы таму, што свае довады ён падмацоўвае вобразнасцю, малюючы навакольны свет і свой унутраны настрой.

2.3.7. Вялікае значэнне для пераконваючага пафаснага маўлення маюць фігуры, здольныя адлюстроўваць ўнутраны свет чалавека, яго думкі, жаданні. Упэўнены эмацыйны настрой прамоўцы, які выкарыстоўвае пачуццёвыя довады, эмацыйна-урачысты, ўзнёслы тон, сэнсавы і лагічнае выдзяленне найбольш важных думак, гэта ўсе перадаецца з дапамогай **фігур прыбытку – такіх, як анафара, або двухразовы слоўны паўтор: Вы не зломкі, вы не зноскі, – Вы народ магучы: ваша панства – вашы вескі, Пан ваш – труд жывучы** (Я.°Купала); **Слава вашай гэткай сілы Вочы ўрагам коле, Сведкай – свежыя магільны, Што сыне няволя. Сведкай – прадзедаў шкілеты, Курганы з кустамі, Сведкай – песні воклік гэты, Сведкай – вы з слязамі** (Я. Купала); –

Бачыш, сынку: **цёмна хмара** Залягла, як злая мара, Градам выб'е наша збожжа, Хлеб паводкаю зніштожжа. – **Мамка, мамка!** ўжо мінула **Чорна хмара** й не чапнула Нашу хату і збажынку, А ты плачаш безупынку... (Я. Купала); Як жывеш, **ваша правасхадзіцельства?** Жывем.Зямлю купілі...Я пра гэта і прашу міласці **ваша сіяцельства.** Каб, значыцца, калі што якое, дык каб памагалі... **ваша правасіяцельства...** (К. Чорны); **І яны, яны** камсамольцы Ім не страшна адкрытая смерць, Іх адружжа выстралам моліцца, Кліч іх гучны – наўкола глядзець! (М. Чарот); **Камсамалец** – запалены гартам, **Камсамалец** – бунтарскі дух, – **Адзін** кліч – стане новая варта, **Адзін** кліч толькі – “Змену рыхтуй!” (М. Чарот); – **Але!** У мяне чужацкая **кроў.** Дык што ж! За парабка быць, **дык** тады абы-якая **кроў** добра, а калі ярмо з шыі скінуць, **дык** на гэта трэба мець тутэйшую **кроў?!** (К. Чорны).

Для таго каб схіліць аўдыторыю да неабходнага рашэння, прамоўцу неабходна "захапіць" яе сваімі эмоцыямі. Паўторы, яны ўзмацняюць перажыванні героя, надаюць эмацыйную афарбоўку, прыпадняты тон, пафаснае гучанне, заклікаюць да барацьбы: *Таварышчы рабочыя, сяляне, парабкі, салдаты! Хто нас гнаў ваяваць? От гэтыя якраз, хто цяпер тут стараецца угаворваць нас!..* (К. Чорны.); *Таварышчы, зараз жа браць у рукі ўладу. Таварышчы, заўладаць ратушай і арганізаваць Савет дэпутатаў. Даволі вайны. Зямлю сялянам! Фабрыкі рабочым!* (К. Чорны); *У краіне пачынаецца рэвалюцыя. Што сёння там робіцца, я не ведаю, можа, там ужо адбыліся вялікія справы... Мы павінны быць гатовы ўсе падтрымліваць рэвалюцыйныя камітэты, рэвалюцыйную ўладу, якая зараз можа пачаць працаваць легальна... Мы тут павінны зрабіць рэвалюцыю. Даволі непатрэбнай вайны...* (К. Чорны).

Пафаснае гучанне ў вершы-закліку Я. Купалы “На сход!” перадаецца пры дамамозе паўтораў, анафары. Гэтыя фігуры маўлення найбольш ярка выражаюць імкненне паэта абудзіць сваёй творчасцю беларускі народ, згуртаваць яго, зрабіць сацыяльна актыўным. Паэт выказвае веру ў абноўлены лёс свайго народа, лёс, які беларусы выберуць сабе самі: *Ты жыў, ты панаваў у краі родным, Сцярог ад чужака й законы ўкладаў; Звон вечавы сход склікаваў народны, І сход аб шчасці бацькаўшчыны дбаў* (Я. Купала); *“На сход, на ўсенародны, грозны, бурны сход Ідзі, аграблены, закованы народ!* (Я. Купала); *Упаў народ. Змарнеў народ, забыўся, Як Бацькаўшчыну, як яго завуць; Як падарожны без пуця, знябыўся, Як сірата, якой нідзе заснуць...* (Я. Купала); *Паўстань, народ! Прачніся, беларусе! Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе! Зірні, як вораг хату і зямлю раструсіў, Як твой навала злыдняў скарб грабе! Паўстань і глянь, як ззяюць скрозь вагнішчы, Як носяцца ўсясветных змен віхры, Як на старога быту напялішчы Цвет зацвітае новае зары! Паўстань, народ!* (Я. Купала). Асноўны пафас гэтага верша ў сцвярджэнні, што свой лёс можа вырашыць толькі беларускі народ.

У Вершы “Час” паэт заклікае прабудзіцца ад сну, сабрацца для вырашэння лёсу сваёй дзяржавы. Верш абуджаў грамаду да сацыяльнага змагання і нацыянальнага будаўніцтва. У вершы паэт выкарыстоўвае паўторы, каб надаць пафасны бадзёры і аптымістычны настрой, ен заклікае: *Хай званы зазвоняць з жарам, Хай музыка ў струны ўдара! Гэй, паўстань, народ!* (Я. Купала). А ўжо які шлях выбраць, які палітычны накірунак, вырашыць сам народ, у гэтым быў перакананы Янка Купала: *Хай рассудзіць, хай разважа, Слова цвёрдае хай скажа, Скажа сам народ* (Я. Купала). Паэт упэўнены, што “пасад”, які выбера народ, – заняць па праву сваё месца, стаць роўнай рэспублікай сярод роўных: *Ці жыць далей у няволі, Ці разжыцца новай доляй, Новы ўзнесць пасад* (Я. Купала).

У беларускай мове, у творах, для падкрэслення пафаснага зместу, звяртаюцца нярэдка да анафары і паўтораў, таму што яны надаюць вастрывню і выразнасць твору, падкрэсліваючы важныя моманты: *Маладняк сваімі лісцямі Шапаціць нам казку-вольніцу... Помнім, помнім, як калісьці мы Чорных дзен стрымалі конніцу* (К. Чорны); *Я рабыня, рабыня, Я чорная, чорная, чорная* (А. Куляшоў); *Паўстань жа дружна за нівы, хаты, За зліты кроў і потам шкур... Арлы мо згінуць, але арляты Збудуюць моцны краіне мур* (К. Чорны); *Чырвона неба. Зямля чырвона. Адны баяцца чырвоных хварб. Другія мкнуцца на клікі звона. Багатым помста. Бяздомным скарб* (К. Чорны); *Чырвань, чырвань, колер праваты* (А. Пысін).

Адзначаныя сродкі выражэння пафасу выклікаюць ў чытача патрыятычныя пачуцці і думкі, спрыяюць больш глыбокаму разуменню твора: *Дзецям будучай камуны Сонца ясны шле прамень, Песню славы граюць струны, Іх вітае новы дзень...Толькі вы, камуны дзеці, Вас чакае лепшы лес* (К. Чорны); *Я гляджу у сцюдзеныя далі – Сорак выраяў выпусціў з рук. Сорак тых саракоў белапрых, Што адчуць мне далі вышынню. І не ведаю – сонца ці порах Апалілі мяне ўпершыню* (А. Пысін); *Я на забітых галашу. Адзін, адзін адкуль ідзеш ты?* (А. Пысін).

Паўторы ў пафасным маўленні надаюць яму асаблівую выразнасць і экспрэсіўнасць, і разам з тым неназойліва падкрэсліваецца галоўная думка, якую хацеў данесці да чытачоў аўтар. Часам у вершах спецыяльна выкарыстоўваецца паўтор “мы” з мэтай узмацнення і згуртавання: *А чаго, беларус, ты маўчыш?! І табе годзе, братку, драмаць: Калі можна гукаць – ты маўчыш, Каб пасля не прыйшлося шкадаваць...* (М. Чарот); *Мы – дзеці краіны, Дзе бура бушуе... Мы на прадвечных руінах Працы палац пабудуем, Не любяць нас – босых...* (М. Чарот); *На зямлю дзяды ўпалі Каб унукі прараслі. Мы не рэдка, мы не густа, Мы высока, як сцягі...* (А. Пысін); *Камунізм – наша светлая прыстань, Мы плывем ў хвалях бурных жыцця... Кроў у жылах ніколі не выстыне, Калі ў сэрцы чырвоны сцяг* (М. Чарот).

2.3.8. Яшчэ адным сродкам выражэння пафасу ў беларускай мове з’яўляецца **перыфраза**, яна часта сустракаецца у выступах прамоўцаў, мастаціх творах. Перыфраза дазваляе ўзмацніць выразнасць выказвання, зрабіць яго больш яркім, запамінальным, дазваляе пазбегнуць паўтораў, напрыклад, слова “вайна”: “нянька людская”, “жняя”, “карычневая чума”, “сякера смерці”, “чорная здань”, “бяда”: *Можга, войска няма. Можга, праўду ўдава мне казала, што карычневая чума Данаўзла да Урала* (А Куляшоў); *Дзве жніі, загонную Паланіўшы раць, выйшлі, каб палонныя Каласы вязаць. Наступіла з Поўначы Першая жняя, А другая, звонячы Зброяю, – з Паўдня* (А. Куляшоў); *Шмат вайной людзей закалыхала, Многа спіць іх у зямлі сырой. Выйшаў я на бой смяротны рана З нянькаю напрошанай людской* (А. Куляшоў); *Адзіным дрэвам дружбы мы раслі З трох два сукі сякера смерці ссекла* (А. Куляшоў); *Бяда з-за Буга ў касцы выглядала, І даняслося водгулле грымот...* (А.°Пысін); *Загрымелі гарматныя збройніцы Крупа, Заігралі сусветныя Майстры вайны Зноў яна Гэта чорная здань, Па-над светам У масцы міру нячутныя ніці снуе* (С. Дарожны).

Прышла агульная бяда. Вораг руйнуе зямлю і ўсё нашае, адвечнае, хоча назваць сваім. Гэтыя нелюдзі маюць намер перамагчы, наступіць ботам нам на шыю, нашу радзіму назваць Германіяй, выгнаць нас назаўсёды з нашай зямлі. Таму стаўленне да ворагаў адразу негатыўнае. Перыфраза дазваляе змяніць слова вораг найншыя, найбольш эмацыянальныя, немцы параўноўваюцца з “чорнымі гасцямі”, “злачынцамі ліхімі”, “карычневай чумой”, “д’ябламі”, “няшчасцем”, “чужакамі”: *“Як пакінулі чорныя госці сяло, у якім пагулялі нямала..”* (А. Куляшоў); *“Раззлавалася, стала няшчасце зяленым зусім. – Партызан!– закрычала – ваш матка, мы знаем аб тым”.* (А.°Куляшоў); *“Д’яблы большае кары прыдумаць бы ім не маглі, як закінуць за хмары, навек адарваць ад зямлі. Іх калыша вятрыска за хмарай, чужынцам на смех”* (А.°Куляшоў); *“Злачынцаў ліхіх – далакопаў старых – я сам адспяваю спачатку, і хай тады вечнасці на песнях маіх нявечнасці ставіць пячатку”* (А.°Куляшоў); *“Даганяць сваі песні на ўсход ен пайшоў, іх чужынцы праіналі...”* (А. Куляшоў). Да гэтых чужынцаў няма літасці, іх трэба знішчыць, прагнаць з беларускай зямлі.

Фашысты прыпадабняюцца да “цёмры”; іх сімвал – “чорны воран, які кружыць над Радзімай”; гэты старажытны эпічны сімвал ва ўсе часы ўвасабляў ворага: *“фашыцкая сіла цёмная”, “крылы чорныя”, “гнілая фашыцкая нечысць”.* Вайна – барацьба з нечысцю – успрымаецца як ачышчальная і свяшчэнная, як вайна народная. Людзі, што змагаюцца з ворагам, таксама ўвасабляюцца сімвалічна: *“Не помню ўжо сержантаў тых, што пасвячалі ў віцязі* (А. Пысін); *“Трывогі ўцекача не пакідалі; ператварыўся б зараз у ваўка; у ворана...І жыў бы ў гэтым лесе, пракляўшы чалавецтва і вайну”* (А. Пысін).

Словы “немцы”: “чорныя госці”, “чужынец азвярэлы”, чужакі”, “драпежнікі”, “ворагі”, “фашысты”: Не для мірнай прыемнай размовы адны тут сустрэліся блізкія людзі, – Тут чакаць **чужакоў** застаюцца яны... (А.°Куляшоў); Таму **чужынец** азвярэлы Снарады ўвінчвае ў пласты (А.°Пысін); Як пакінулі **чорныя госці** сяло, У якім пагулялі нямала...(А. Куляшоў); Зноў фашысцкія іклы Наточаны супраць Саветаў І рыхтуюць употайкі Планы свае. Досьць! Годзе, **драпежнікі**, выць по засценках Пра закуплены вамі Нам загадзя “рай”. (С.°Дарожны); З **ворагам** мы будзем гнацца З граненай яснасцю штыкоў... (А. Пысін); Лямантуйце, мы ўжо тут трохі прывыклі да гэтага страху, мы ўжо спіной і жыватом навучыліся разумець, дзе мы, хто мы і для чаго вы нас морыце тут. Мы ўжо і навучыліся распознаваць, дзе **немец**, дзе **фашыст**, дзе вечнае, народнае, а дзе такое вось, як гэты дзікі крык... (Я.°Брыль). Мы бачым, што ва усіх гэтых прыкладах пры дапамозе перыфразы негатыўнае значэнне становіцца больш відавочным, таксама падкрэсліваецца адзін, галоўны бок апісанага, прыбраўшы астатняе на задні план.

2.3.9. Пафасна валентным з’яўляецца маўленчы акт **праклёну** – “крайняе і беспаваротнае асуджэнне са злавесным прадраканнем, пажаданнем” [122, т. 4, с. 394]. “Адзінкі гэтага жанру, – сцвярджае З. Бадзевіч, – на жаль, не сталі аб’ектам даследавання сучасных даследчыкаў-лінгвістаў, фалькларыстаў і збіральнікаў, паколькі не ўвайшлі нават у шматтомнае выданне “Беларуская народная творчасць”. Між тым яны прадстаўляюць выдатныя ўзоры мастацкага валодання словам, прыклады дасканалай арганізацыі тэксту ў поўнай адпаведнасці з прагматыкай выказвання” [13].

Праклёны з’яўляюцца важным элементам нематэрыяльнай культурнай спадчыны беларусаў, раскрываюць іх маральныя і культурныя каштоўнасці і ідэалы. “Звычайна кожны ўчынак аднаго чалавека, што робіць шкоду другому, – заўважыў у свой час Кандрат Крапіва, – выклікае кленічы: *Каб табе ў грудзях рабіла, Каб табе зарвала ды залажыла, Каб цябе ўзяло ды не адпусціла*” [180, с. 67].

Праклёны належаць дыялектнаму прастамоўю. Вясковы побыт, відаць, цяжка сёння ўявіць без дадзенага віду выслоўяў: жонка кляне п’янага або гультаяватага мужа, гаспадыня – гаспадарку, суседка – суседку і г.д.: **Каб ты сонца бачыла толькі, як тая свіння асмаленая** (в. Святычы, 2016 г., 19 ліп.); **“А каб у цябе пчолы не раіліся, куры не нясліся, збожжа не расло і ўсё ў яму пайшло”**. (в. Яцкаўшчына, 2016 г., 22 ліпеня) [116, с.30].

З пункту гледжання фармальнай арганізацыі кленічаў, выяўляецца асоба, якой накіраваны праклён, дзеянне, якім чынам павінна адбыцца пажаданне, суб’ект (утваральнік) дзеяння, а таксама часціца як актуалізатар эмацыянальна-экспрэсіўнага адцення выказвання, напрыклад: *Вочы яе /ігуменні/, поўныя агіды, глядзелі ў вочы камісару, твар стаў проста шэрым – сталёвага колеру, а*

голас задрыжаў ад напругі і нянавісці. – **Табе ж, вырадак д’ябальскі, – праклён на стагоддзе стагоддзяў! Табе і роду твайму! Будзь пракляты ты мною, як пракляты Госпадам, хай святло Божэе...** Камісар не даў дагавырыць (В. Гапееў). – **А нашто ён табе? Падсвінка не далі, дык па грошы прыпёрся? Каб твой дзіцёнак ля вады хадзіў, а напіцца не мог. Каб праз твае рэбры козы сена цягалі...** – **О, пуд гразі прывалок! Не мог боты зняць. Каб табе ногі паадсыхалі! Самагонкі шукаць? Каб ты ўжо напіўся, ды і засліўся... Каб ты пайшоў і не вярнуўся...**(Л.°Галубовіч).

2.3.10. Маўленчыя акты, як правіла, не адбываюцца без **звароту** – несумненна пафасна валентнай фігуры маўлення і, адначасова, прагматычнага аператара, напрыклад: **А чаго, беларус, ты маўчыш?! І табе годзе, братку, драмаць: Калі можна гукаць – ты маўчыш, Каб пасля не прыйшлося шкадаваць...**(М. Чарот). – **Шаноўныя грамадзяне, члены саўгаснай гаспадаркі “Гігант”,** якая створана па ўказанні партыі на прадмет хутчэйшага ўступлення ў светлае будучае – камунізм (А. Асіпенка); **Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!** (надпіс на гербе СССР).

Зваротак выступае рэгулюючым аператарам сацыяльнай іерархіі. Ён вызначаеца сацыяльны статус асобы ў афіцыйных абставінах і дыстанцыя зносін, напр.: **Таварышы, давайце прыступім да справы, дзеля якой, уласна кажучы, мы і сабраліся тут** (Я. Колас); **Калегі! Усе мы ведаем магчымасці нашай “слаўнай” айчыннай медыцыны** (У.°Ліпскі); **Грамадзяне калгаснікі! П’янства – нікчэмная рэч!** (Л.°Прокша); **Грамадзяне, калі ласка, падрыхтуйце білеты для кантролю** (Л. Прокша). – **Таварышы! Да вас прыйшлі шэфы!** – нягучна, але бадзёрым голасам абвясціла сястра, не дадаўшы да першага слова “ранення”, і мне гэта спадабалася, бо ўсюды ў шпіталях толькі і чулі **“таварышы ранення”** ды **“таварышы ранення”**...Сястра не хацела лішні раз напамінаць салдатам пра іх калецтва (К. Каліна).

Зварот па ўласным імені – своеасаблівая формула сублімацыі асобы, напр.: **Стэфанія! Я заўсёды звярталася да яе менавіта так, называючы проста ІМЯ, мяккае, добрае, ласкавае, укладваючы ў яго ўсю значнасць і велічнасць.** (А. Станюта).

Агентўнае імя ў звароце выражае дынаміку памкнення да рэалізацыі пэўнага акта: – **Дай мне!** – устаў з падаконніка Дубадзел. Яшчэ да таго, як Барыс даў згоду, Дубадзел рушыў да стала прэзідыума. Момант стаяў моўчкі, сярод нацятай цішыні. Выцягнуў шыю, ускінуў галаву, рашучы, адважны. – **Гражданае, а таксама гражданкі сяла Глінішча! І асобенно – калхознікі, якія ўчора разабралі сваю маемасць і тым самым выйшлі з калхоза “Рассвет”!** – **Голас яго быў поўны настойлівасці і закліку** (І. Мележ)

У кастрычніку 1986-га быў надрукаваны зварот ЦК КПСС “Воінам-інтэрнацыяналістам, якія вяртаюцца з Дэмакратычнай Рэспублікі Афганістан”:

Штодзённа рызыкуючы жыццём, вы, байцы-інтэрнацыяналісты, выратавалі тысячы афганскіх дзяцей, старых і жанчын ад крывавай расправы наёмных забойцаў і тэрарыстаў, далі магчымасць дзецям хадзіць у школу, сялянам збіраць ураджай, рабочым працаваць ля станка. Гэты подзвіг назаўсёды застанецца сімвалам савецка-афганскай дружбы... (“Звязда”).

Звароткі па прычыне сваёй камунікатыўнай накіраванасці ўжываюцца разам з фігурамі закліку і з’яўляюцца інстытуцыянальнымі носьбітамі пафасу маўлення. Ім супрацьпастаўляюцца апелятывы, у якіх увасабляецца этас, прадстаўлены сістэмай устойлівых формул і выразаў, а таксама мноствам сітуацыйных маўленчых паказчыкаў, што ствараюць этыкетную рамку (норму) зносін. Аднак неабходна адрозніваць феномен апелятыўнасці (адрасатнасці) ад накіраванасці (рус. *обращённость*).

Апеляцыя не зварот, а этычны “падыход” да адрасата. Рэфлексіўныя вербальныя апелятывы выступаюць тонкім інструментам рэгулявання асабістых адносін і выяўлення пачуццяў чалавека ў размове:

– *Насця! Настачка! Настуля!.. Сюды-тка бяжы!.. Ды хутчэй!* (В. Зуёнак).

Што мне рабіць? Вяруська, родная мая, што мне рабіць? (М.°Зарэцкі);

Дзякуй на добрым слове, Лявонка (А. Петрашкевіч);

Пойдем яшчэ ў ваду, Павёлка? (У. Караткевіч);

Што, золатца маё ненагляднае, пракалася мяне, ненавісніка? (І.°Купала);

– *Яўхімка, зяцёк мой даражэнькі, – завіхалася каля маладога мачыха* (І. Мележ).

Апелятыў – прадукт мастацкай творчасці, напрыклад: *І даўно ўжо трэ было гэтак сказаць, мая ты кветачка майская* (І. Купала); *Мая ты птушачка без крылаў, пайшла б на вуліцу, у сад* (Г. Марчук); *Ну, ну, петушок! Не гарачыся, паспееш з козамі на торг* (І. Купала).

Апеляцыя – крыніца эмпатыі да адрасата: “А як жа ты жывеш, *Арсенька?*”, – спытала Галя, і ў яе голасе, і ў гэтым змянішальна-ласкальным “Арсенька” мне пачуліся дабрыня і спагаднасць да людзей, адвеку ўласцівыя працавітай беларускай сялянцы (В. Марціновіч); “Праходзь, *Ігарочак, праходзь, гаротненькі*, – шкадуе яго нейкая спагадлівая цётка, – хіба ж мы не людзі, не разумеем” (Г. Кісялёў). Апеляцыя арыентавана на падтрымку Другога і, па сутнасці, не мае інстытуцыянальнага статусу. Апелююць да інстанцыі.

2.3.11. Да фігур азначэння належаць **ідэнтыфікацыйныя азначэнні**. У гістарычным плане значны ўплыў на фарміраванне ідэалагізаванага слоўніка беларускай мовы зрабіў падзел свету на дзве антаганістычныя сістэмы – сацыялістычную і капіталістычную. Прынцып “сваё°– чужое” выразна выяўляецца ў дыхатаміі паняццяў *сацыялістычнае – несцыялістычнае, пралетарскае – непралетарскае, савецкае – несавецкае* і г.°д.

Азначэнне *пралетарскае* ўкараняецца як асноўны крытэрыі пры стаўленні да ўсіх прадметаў і з’яў рэчаіснасці, напрыклад: – *Цвёрдасці ў цябе мало!* – сказаў з папрокам Міканор. – *Ніякай пралетарскай стойкасці* (І.°Мележ); – *У мяне, Маруся, жылістая пралетарская нянавіць крывавай стрэмкай сядзіць...*; – *Я цябе ў першыя шарэнгі пастаўлю, і павядзеш ты маладыя парасткі на пралетарскай дарозе...*; – *Краіне патрэбны пралетарскія кадры. Кадры, Сеня, рашаюць усё* (А.°Асіпенка). “*Не магу маўчаць!*” Ад болю за нашу светлую справу, якой бацькі нашы аддалі маладосць і *пралетарскую кроў* (А. Асіпенка); – *А контррэвалюцыя – я табе з усёй пралетарскай праматой заяўляю – была грознай сілай на ўсіх гістарычных этарпах сацыялістычнай рэвалюцыі* (А. Асіпенка). *Глеб Кротаў выпіў штрафную зухавата, па-маладзецку крэкнуў і па-пралетарску панюхаў скрынку хлеба* (А.°Асіпенка).

Тэрмінам новай сацыялістычнай рэчаіснасці стаў прыметнік *савецкі*. У яго пафасна-ідэалагізаваным змесце знаходзіць адгалосак міф аб перавазе, “лепшасці” ўсяго савецкага, напр.: *савецкая культура, савецкая мараль, савецкі патрыятызм, савецкі быт, савецкая навука, савецкая моладзь, савецкія жанчыны, савецкі лад жыцця, савецкая сям’я (народаў)* і інш. *Калі сцісне дачасна імгой, ты скажы: хоць пагаслі зарніцы, ды над нашай савецкай зямлёй будзе вечна зіхцець Мілавіца...* (Ул. Дубоўка).

Выключную прагматычную значнасць у сацыялістычнай рэчаіснасці меў прыметнік *ленінскі*. Устойлівы характар набылі выразы *ленінскі стыль работы, ленінская нацыянальная палітыка, ленінскія нормы партыйнага жыцця* і інш. Сублімацыйны змест мае прыметнік *ленінскі* ў тагачасных прыказках і прымаўках, напрыклад: *Ад ленінскай навукі мацнеюць розум і рукі. Ленінскі завет перарабляе ўвесь свет. Ленінская праўда святлей за сонца. Ленінскі завет ведае і малы і дзед* і інш. (БНПП).

Класава-прагматычную канатацыю мелі прыметнікі *большавіцкі, камсамольскі, сталінскі, марксіцкі, калгасны*; напр.: – *З камсамольскім прывітаннем і з пажаданнем хутчэй прыехаць у Мінск* (П. Трус); – *Большавіцкае* вітанне савецкай уладзе і яе доблеснаму прадстаўніку таварышу Удоеву... (А. Асіпенка); *Мы збяром у гэтым годзе небывалы ўраджай. Для ўборкі маем жнейкі, маем сталінскі камбайн* (У. Ліпскі); – *Я кулю ў лоб пушчу, але ад нашай марксіцкай мэты не адступлюся* (А.°Асіпенка); *Мы калгасным ураджаем усіх ворагаў пужаем* (Прымаўка).

Узвышэнне сацыялістычнага адбывалася шляхам нагнятання класавай варожасці да ўсяго іншага, у першую чаргу да таго, што непасрэдна звязана з капіталістычным укладам жыцця. Са знакам “мінус” праходзіла, як правіла, усё, што не мела дачынення да сацыялістычнага ладу, напр.: *буржуазная ідэалогія, буржуазная мараль, буржуазны нацыяналізм, буржуазная прэса, буржуазная*

дэмакратыя, *буржуазная* культура і інш. Пагардлівы змест меў прыметнік *кулацкі*. напр.: – *Але ж у яго ідэалогія кулацкая*, – *усё яшчэ абураўся Алесь* (У.°Шахавец).

Наогул жа адзін і той жа факт можа атрымаць цалкам супрацьлеглую кананцыю ў залежнасці ад таго, х т о яго асэнсоўвае, параўн.: – *Дак от, кажу: добры чалавек! Добры, абыходлівы!.. Словам, парцейны!.. От і ўсё!*; “*Еты бацьку роднага ўтопіць, калі трэба, за савецкую ўласць! К этаму і не падыходзь блізка, не прасіся на літасць! Парцейны ўвесь, да нітачкі! Зразу відно!*” – *падумаў Сцяпан, калі вайсковец [Зубрыч] пайшоў позіркам па другіх* (І.°Мележ).

Ідэалагічна-пафасны фактар з’яўляецца вызначальным для фарміравання семантыка-прагматычнага зместу слоў, якія ўказваюць на прыналежнасць да пэўнай палітычнай арганізацыі.

2.3.12. Фігурай азначэння з’яўляецца **міёзіс** – “фігура маўлення, якая заключаецца ў заведаным прымяншэнні ступені ці ўласцівасці чаго-небудзь.” [11, с. 226]. Гэтая фігура экспрэсіўнага маўлення адрозніваецца ад *літоты* – тропа, звязанага з вербальнай суб’ектыўна-рэфлексійнай імпрэсіяй, што выяўляецца ў дэмінітыўных дэрыватах. Для выражэння памяншальнасці ў беларускай мове існуе разгорнутая сістэма суфіксаў, якія пераходзяць ад значэння аб’ектыўнай памяншальнасці да выражэння шматлікіх гіпакарыстычных адценняў, якія фактычна не паддаюцца класіфікацыі. Суб’ектыўная рэфлексія “*маленькі – міленькі*” – звычайная моўная з’ява, напр.: *Бязмежная жаласць да яе пранізала сэрца. – Няпраўда, няпраўда. Ты ж тая маленькая Волечка* (У. Дубоўка).

У выніку ідэалагізацыі жыццёвай рэальнасці феномен ласкавасці набывае ідэалагічна-класавы змест: – *Ласкавасць, Маруся, катэгорыя класавая*, – *павучальна сказаў тата* (А. Асіпенка). Меліяратыўная рэфлексія дэмінітыўнасці змяняецца на пэярэтыўную эмоцыю, калі памяншальнасць становіцца падставай міёзісу. У інстытуцыянальнай рэальнасці сэнс “малы” набывае цалкам супрацьлеглае сатырычна-пагардлівае ацэннае значэнне. Маласць ў такіх выпадках асэнсоўваецца як дробнасць, якое асацыіруецца з сацыяльнай нязначнасцю – нясталасцю, няспеласцю і г. д. – *Думаеш, клоп малы, ужо ў цябе ёсць нейкая недамыкальнасць асобы!* (А. Федарэнка); – *Ты яшчэ, кузака малая, слабы надто* (Н. Карпюк); параўн.: *Ён /Апейка/ успомніў палескі жарцік, не раз чуты дома: “А за Гомелем людзі е?” – “Е. Толькі дробненькія”* (І. Мележ).

Пагардлівы змест набываюць у маўленні дэскрыптывы, якія сведчаць аб сацыяльнай нясталасці асобы, напрыклад: *3 тыдзень абіваў парогі розных майстэрняў, фабрык і заводаў, гатовы пайсці на любую работу, але паглядзяць на мяне – і адмаўляюць. Жаўтароты* (І. Гурскі); *Хлопцы, дзяўчаты, што*

згрудзіліся ля вазоў – *жаўтаротая, зялёная моладзь* (І. Навуменка); – *Прэч! Наз-зад, галапузыя чэрці*, – *зашыпеў на хлапчукоў спраўнік і пагразіў шабляй* (В. Хомчанка); *Ханскі сын, шчанюк жаўтавухі. Прыезджаў;.. Убачыў... Адняў...* (У. Караткевіч); – *Малако матчына на губах не абсохла. Ай, блазнота!* (І. Гурскі); – *Давай, давай! Малакасос!.. Не згубіся. Цягнеца, што цяля.* (І.°Пташнікаў); – *Смаркачы яшчэ з носа цякуць, а збіраюцца свет перайначыць...* (Я. Колас); *Мала ты ведаеш, зелень ты, – па-бацькоўску прамовіў Гардзеі* (І. Мележ); – *Разганю я вашу кампанію, жаніхі смаркатыя* (А. Асіпенка); параўн.: *сысунок ‘малады, нявопытны ў якой-небудзь справе чалавек’. Рабінка ...холодна, амаль варожа зірнуў на Мішу. – Малы ты яшчэ, сысунок ты яшчэ, каб гаварыць мне такія гаворкі* (М. Паслядовіч) [122, т. 5, с. 435]

На працягу многіх стагоддзяў людзі, якія належалі да прыгнечаных класаў, называлі сябе здрабнёнымі ўніжальнымі імёнамі. Гэтая традыцыя назіраецца ў справаводстве Старажытнай Русі: уніжальна іменавалі сябе прасіцелі ў чалавічых, паны – халопаў: *Холопъ твой Замятница Субуровъ <...> Иванец, Богданко Сабуровъ, Данилецъ и Данилко Сабуровъ; даль есми ему паробка Титца <...> дивочьку Ульяницу Зеленовкову <...> Матренку Ивашькову жену да съ ее Васильцомъ<...> да третью сиротину Исайца Зеновкова и сына...* “Правіла ўжываць іменны людзей, якія стаялі на ніжэйшай ступені сацыяльнай лесвіцы, з уніжальным суфіксам, – адзначае А.І. Палякова, – было да такой ступені абавязковым, што нават антрапонімы нярускіх, іншамоўных народаў – татар, башкір, калмыкаў і інш. – запісваліся ў рускіх дакументах так-сама з суфіксам – *к (а)*: *Татарин Исекайка Батырев тамгу свою приложил; Башкирец Досайка Итकिनяев допрашиван; Черемисин Токпайка Актыбаев ли-сиц гонял*” [28].

Фігура міёзісу выражаецца не толькі лексічна, але і з дапамогай марфалагічных сродкаў, якімі прыўносіцца ў маўленне сатырычны пафас, “замешаны” на эмоцыі пагарды і здэклівасці – злога высмейвання, кпіну. Пры дапамозе дэмінітуўных суфіксаў рэфэрэнты пераводзяцца з плана мностваў у аспект велічынь. Напрыклад, слова *штука* з’яўляецца падліковым назоўнікам, суфікс *-к-а* надае гэтаму назоўніку памяншальнае значэнне, якое суправаджаецца эмоцыяй пагарды, напрыклад: – Глушак еты, *Яўхім, – штучка*:°– *прамовіў унураны ў свае думкі Дубадзел. “Штучка” прыказаў так, што Башлыкоў зірнуў пільна. – Выкіне яшчэ. Пабачыце* (І. Мележ). На такі ж узор атрымліваюць пагардлівую канатацыю словы *тып і суб’ект*, напрыклад: *Перада мною стаяў не страшна запушчаны Іван Дулька, а зусім мала на яго падобны чысценькі, прылізаны, як бы намазаны алеем, прыгладжаны тыпчык* (К. Кірэнка).

Пагардлівае значэнне ўласціва дэмінітывам, якія выражаюць маральную ацэнку, напрыклад: *Напэўна, і сірату з дзетдома гэтая лягвачка не прыняла б,*

каб усынавіць – нашто ёй клопат лішні (А.°Карпюк); Усміхаецца нармальнай жаночай усмешкаю – **ладная фіфачка**, далібог (Г. Далідовіч); – Я ж сапраўды побач з ёю – звычайная **мяшчаначка** (М. Герчык). – Ах, праведнік. **Падсцілачку** сабе знайшоў... (У. Міхно); Сцяпан Мікалаевіч пахітаў галавой: маўляў, **слабачок ты**, Сіма (А. Асіпенка); Як і кожны раз, калі ўпіхалі новага чалавека, падскочыў нахабна **нізкарослік**... (Г. Далідовіч);

Пафас сацыяльнай пагарды ўласцівы вытворным, якія маюць дачыненне да сферы палітыкі, г. зн. звязаны з інстытуцыянальнай рэальнасцю. Паказальным у гэтых адносінах з’яўляецца ўжыванне дэмінітыўнай формы ад слова дух – душок, напрыклад: **Душок нядобры!** – прамовіў ён /Башлыкоў/ значна... Позірк, якім павёў да Глушака, да Дубадзела, казаў, як гэта важна: **“душок”** (Мележ). **Нейкі гнюсны душок** распаўсюджваецца па краіне, пранікае ва ўсе шчыліны (ЛіМ). – А прадукт тваёй галавы гоніць **брак з буржуазным душком** (А.°Асіпенка); – Сяло ў вас заможнае, **контррэвалюцыйнага душку хапае**. І, вядома, **контррэвалюцыйнай прапаганды** (І. Мележ). Прыведзеныя намінацыі выражаюць эмацыянальна-ідэалагічную ацэнку з уласцівым ёй сатырычным пафасам.

Ужыванне пэяратыўных дэмінітываў у гістарычным кантэксце звязваецца з выражэннем пафасу класавай нянавісці да прадстаўнікоў пэўных сацыяльных груп і класаў: – **Дражніць будуць...** Там **адны буржуйчыкі** вучацца (А. Асіпенка); – **Каровы нядоеныя і някормленыя равуць, верашчаць свінні, а наваяўленыя калгаснічкі нашы чацвёрты дзень гуляюць** (А. Асіпенка); **Адных “контрыкаў”** – налева, другіх, бытавікоў, – направа (Г. Далідовіч); – **Слабец афіцэрск**, – сказаў Каварскі, – але перакуюм і загартуюм... (А. Асіпенка); – **А ты не больна страшчай, камісарык**, – вызверыўся афіцэр (С. Грахоўскі); У мінскіх інстытутах **энайшліся аслепленыя, страціўшыя класавае чуццё інтэлігенцікі**... (Асіпенка); **“Змылачак ты фюрэрскі”**, – усміхнуўся ў думках (Я. Брыль). Сказала: **“Толькі не з гэтым фрыцыкам”** (К.°Каліна); – **Сярод немчыкаў** ё такія хлопцы, што хоць ты іх у зводныя бяры, – **азваўся Максім Ус.** – Самі гэтага **каменданціка** на растанцовым крыжы разануць (С.°Грахоўскі). Дэмінітыўны суфікс прыніжае прафесійную годнасць, напр.: – °А гэты **шафярок**... Ён тыдзень назад атрымаў правы, які ў яго вопыт... (М.°Герчык).

Сярод дэмінітыўных суфіксаў, якія ўжываюцца ў вытворных з адчужальным значэннем, найбольшай экспрэсіяй валодае суфікс **-еньк**. Будучы прадуктыўным у сферы выражэння суб’ектыўна-аб’ектнай эмпатыі гэты суфікс выяўляе не меншую прадуктыўнасць у адчужальна-пафаснай функцыі, прыносячы ў выказванні здэкліва-пагардлівую канатацыю, напрыклад: – **Далёка твайму Барысу да яго [Івана]. Гэты шанавец не будзе, сам любіць, каб яго шанавалі. А як жа! Рос у мамачкі адзіненькі ды любіменькі** (Л. Гаўрылкін)

(параўн.: мамчын сыноч ‘збалаваны, распешчаны хлапчук, малады чалавек’ – [122, т. 5, с.°432]; – *Ну і дурны ты, – выпаліў Сцепка і пайшоў, кінуўшы напаследак: Свяценькая душа* (А. Асіпенка); *Апейка глядзеў на здаровы, загарэлы твар, на гладкія чырвоныя шчокі і тоўстыя губы, якія, мабыць, любілі смачненькае, і думаў: “Хітры, разумны. Ліс...”* (І.°Мележ)... *і нейкі немчык, дохленькі, дробненькі, паўтара метра з шапкай* (М. Герчык).

Спецыфічнае прагматычнае адценне прыўносіцца ў выказванне формамі множнага ліку назоўнікаў, утворанымі ад дэмінітываў, напрыклад: – *Без разгаворчыкаў таксама нельга, – сказаў ён [Дубадзел] навучальна, значна. “Разгаворчыкі”, – вымавіў з насмешкай* (І. Мележ); – *Не ведаю вашых настройчыкаў, а я настроены працаваць як трэба; – А не нашы настройчыкі пакіньце пры сабе* (С. Грахоўскі); – *Нельга ісці на паваду! Нельга патакаць усякім настройчыкам! Весці за сабой – вось што трэба!* (І. Мележ); – *Ведай, як мы жывем, як ваюем. Гэта табе не па тратуарчыках хадзіць* (І. Шамякін); – *Гэты, пэўна, дэкрэцікаў бальшавіцкіх навёз* (С. Грахоўскі).

Пры ўжыванні эмацыянальных дэмінітывных форм нярэдка сустракаюцца выпадкі эмацыянальнага дапасавання – прыметнік, як і назоўнік, ужываецца ў памяншальнай форме; напрыклад: *Завязалася гамонка. І раптам адзін немчык, гэтакі дробненькі, пусценькі і рудзенькі, як абмалочаны жытнёвы каласок, зірнуў на мае баявыя медалі ды пытае: “Дзе, пан, пух-пух і бах-бах?”* (М. Капыловіч); – *Смерць не люблю такіх, што беленькія рукі баяцца запэчкаць у чорнай варожай крыві* (А. Асіпенка); *Побач з ёю сыноч – даволі тоўсценькі, мардасценькі* (М. Герчык).

Аб’ектыўнай падставай фігуры меэзісу, з’яўляецца семантыка недастатковасці. Ёй супрацьпастаўляецца рэфлексійны сэнс інтэнсіональных кантэкстаў “недахопу”, параўн.: *не дастаткова і не хапае*. Значэнне недастатковасці перадаецца ў беларускай мове таксама прыставачным спосабам. Утвораная са злучэння адмоўнай часціцы *не* і прыстаўкі *да*, прыстаўка *неда-* надае дзеясловам і вытворным ад іх словам значэнне незавершанасці; напр.: *недарабіць, недакончыць, недаразвіты, недаспелы* і інш. У прагматычных кантэкстах гэтак значэнне інтэрпрэтуецца адмоўна. Сама па сабе мэта, як і іншыя суб’ектыўныя інтэнцыі, арыентавана на закончанасць і вынік.

Экспрэсіўныя вытворныя з прыстаўкай *неда-* выкарыстоўваюцца з мэтай абразіць асобу, прынізіць яе вартасць; напрыклад: – *Ну і недатумак ты, Сімка* (А. Асіпенка); *Маладзіца хіхікнула ўслед і да Лабановіча даляцелі словы: – Гэта мужчына: ад бабы ўцёк... Неданосак! Стоптаны лапаць!* (Я. Колас).

Адмоўнае значэнне маюць словы *недавучка* (*недавук*) ‘чалавек, які не завяршыў адукацыі, вучобы, абучэння’. [Таня]: – *У тваёй Веры залатыя рукі.на ёй зараз уся майстэрня трымаецца. А я толькі недавучка. Нічога толкам не ўмею* (М. Машара) [122, т. 3, с. 358]; *недавярак* ‘бязлітасны, жорсткі ча-

лавек, ліхадзей'. [Ласянё] яшчэ з тыдзень хадзіла. А потым і яго не стала. Таксама забілі, **недавяркі**. (М.°Ермаловіч) [122, т. 3, с. 358]; **недалуга** 'няспрытны, няўмелы чалавек; недарэка, няўклода'. – *Чаго поркаешся? От, недалуга*, – гукнула Марфа знізу. – Хутчэй. (М. Савіцкі) [122, т. 3, с. 358]; **недаростак** 'той, хто не дасягнуў інтэлектуальнай сталасці'. Літаратурныя недаросткі [122, т. 3, с. 362]; **недарэка, неданосак, недатопак** і інш.

Рэзка адмоўны прагматычны змест уласцівы вытворным з прыстаўкай **неда-**, якія абазначаюць рэшткі чаго-небудзь; напрыклад: **Недабіткі фашысцкай аховы адыходзяць пад напорам сілы** (Я. Брыль); *Слухайце вы, недабіткі пыхлівыя. Вось мой рахунак, Бязмерная крыўды цана...* (К. Кірэенка).

У гістарычным кантэксце вытворныя з прыстаўкай **неда-** ўжываюцца для выражэння пафасна-ідэалагізаваных ацэнак, напрыклад: – *Зразумей мяне хоць і палітычна няспелым розумам, што я ў лютай нянавісці скрыгачу зубамі, калі бачу сытых, укормленых, недарэзаных класавых тыпаў на фоне бескультурнасці дзяцей і юнакоў* (А.°Асіпенка); – *Можжа дваранін? – Дваранін без можжа. Ты яшчэ скажы, што я буржуй недарэзаны* (В. Хомчанка); *Псіхалогію спаўзання нацыянальных недапекаў да злачыннасці добра апісаў А.Адамовіч у аповесці “Карнікі”;* *Караў нашых супляменнікаў Бог у час акупацыі не так нацыянальным нігілізмам, як нацыянальнай недапечанасцю* (У.°Калеснік); параўн.: // **недапечаны** 'прырукаваты' *Недапечаны хлопец* [122, т. 3, с. 361].

Такім чынам, фігура меэзісу як заведамае прымяншэнне выкарыстоўваецца ў прагматычных кантэкстах у актах эмацыянальна-ацэначнай ідэнтыфікацыі і ў сувязі з прэпазіцыянальнай функцыяй. Сатырычна-пафасная канатацыя дэмінітуўных вытворных тлумачыцца іх сувяззю з прэпазіцыянальнай функцыяй. Такая сувязь адсутнічае ў выпадках суб'ектыўнай рэфлексіі, у якой ставіцца акцэнт на падабенства і памяншальныя формы маюць выключна меліяратыўную канатацыю.

2.3.13. Як фігура азначэння трактуецца **афарызм**. З самых старажытных часоў афарызмы, названыя раней выслоўямі, увесь час суправаджалі ўсе цывілізацыі свету, яны сінтэтычна абагульнялі мудрасць народа, адлюстроўвалі яго інтарэсы і спадзяванні, з'яўляючыся своеасаблівым увасабленнем грамадскага меркавання. Для стварэння афарызмаў патрабуюцца ясны розум мысляра і гарачы тэмперамент мастака, лагічная абсталяванасць вучонага і валоданне формай, уласцівыя пісьменніку, але перш за ўсё чалавечая перакананасць, духоўнае падзвіжніцтва і здольнасць да адкрыцця [167, с 133].

Тэматыка афарызмаў вельмі разнастайная, і на ёй ляжыць адбітак эпохі, якая іх спарадзіла, а таксама адлюстроўваецца характар гістарычных умоў, у якіх яны ўзніклі і развіваліся. Афарызм часта трактуе этычныя праблемы або тычыцца жыццёва бытавых сітуацый, ахоплівае ўсе сферы чалавечага быцця і

дзеінасці, яго тэматыка істотна ўплывае на іх, а нярэдка і на ход гістарычных падзей. Афарызм Шамфора: **Свет халупам! Вайна палацам!** – натхняў і накіроўваў на барацьбу шырокія народныя масы ў перыяд Французскай рэвалюцыі. Знакамітыя пачатковыя і канчатковыя словы “Маніфеста Камуністычнай партыі”: **Прывід блукае па Еўропе – прывід камунізму! і Пралетарыі ўсіх краін яднайцеся!** – уяўляюць сабой магутныя баявыя лозунгі, пад якімі шлі і ідуць заняволеныя народы на барацьбу супраць сваіх прыгнятальнікаў. На працягу тысячагоддзяў уздзейнічала на чалавечую мараль больш за ўсіх вучоных трактатаў старажытнейшае евангельскае выслоўе: **Хто не працуе, той не есць**, а зараз яно стала найважнейшым правілам сацыялістычнага грамадства.

Афарызмы заўсёды прыцягвалі ўвагу людзей, таму, што ў сілу сваёй універсальнасці афарызмы адпавядаюць духу эпохі, яны аднолькава блізкія як да навукі, так і да мастацтва, у іх арганічна ўзаемадзейнічаюць прынцыпы навуковай і мастацкай творчасці. Пафасна маркіраваныя прамовы звычайна афарыстычныя. Уласцівае афарыстычнасці прадугледжвае дакладнасць, сцісласць, лаканічнасць і лапідарнасць маўлення. У сучаснай беларускай мове сталі гістарызмамі шматлікія афарызмы сацыялістычнай рэальнасці: **Сацыялізм – не задача, а светлае будучае працоўнага народа і пралетарская фармацыя, да твайго ведама. І будаваць яго будзе рабочы клас у змыццы з бяднейшым сялянствам па сваіх законах, якія будуць пісацца ў ходзе самога будаўніцтва. Гэта буржуазія выдумвала розныя законы, каб трымаць народ у цемры і невуцтве. Мы свае задачы будзем рашаць проста: хто не з намі, той наш вораг, і мы вымецем нязгодных з намі пралетарскай мятлой** (А. Асіпенка); – **Запомні раз і назаўсёды, каб я больш ніколі не напамінаў табе: бога няма, – сярдзіта сказаў настаўнік. – Яго выдумалі папы і эксплуатаатарскія класы. Рэлігія – опіум народа. Запомні і паўтары: рэлігія – опіум народа** (А. Асіпенка); – **Вуй, вуй, ві пачувайце, пра што ён пітаецца! Нада! Хто пітае нада? Камсамол – верны сын партыі!** (А. Асіпенка); **І Ленін патрабаваў ад сваіх эмісараў жорсткасці, і каму як не яму належыць афарызм, што рэвалюцыю не робяць у белых пальчатках** (А. Асіпенка); – **У класаай барацьбе літасці няма, – хмурна сказаў Сцяпан Мікалаевіч. – А калі лес сякуць – трэскі ляцяць. – Якія трэскі? Людзі! – крыкнуў Серафім Іванавіч** (А. Асіпенка); – **А прыгадай кідкі лозунг: кадры рашаюць усё! А лепшыя кадры метадычна знішчаліся** (А. Асіпенка); **Кадры – аснова ўсяму. Башлыкоў заўсёды надаваў асаблівае значэнне кадрам** (І. Мележ).

Сіла падобных афарызмаў – у дасканаласці падабраных выразных слоў і ва ўмелым ўзвядзенні актуальных прыватных з’яў жыцця ў агульныя прынцыпы, у дамінуючыя ідэі.

2.3.14. Інстытуцыянальныя дыскурсы цяжка ўявіць без уласцівай ім **фразеалогіі**: *Потым глянуў на Апейку, наведаміў аптымістычна: – Сказаў: **голавы здымуць!*** (І. Мележ). *Перш за ўсё – вывады пра сябе, пра нашу дзейнасць. Трэба адкрыта паглядзець, **назваць рэчы сваімі імёнамі*** (І. Мележ); – *Цяпер шмат хто з тваіх прыстойных зняў маску, каб **раскачваць савецкую лодку**. Ды не выйдзе ў іх. Не выйдзе! У нас была і будзе адна партыя, **і ніякіх гваздзёў!** А хто супраць, хай саступіць з дарогі. Нас шмат...* (А. Асіпенка).

Пэўная колькасць фразеалагічных адзінак перайшла ў грамадска-палітычнае маўленне з мовы ваенных: *узяць на прыцэл, браць агонь на сябе, разведка боем, цяжкая артылерыя, вяртацца ў строй, біць адбой, адзіным фронтам, падстаўляць пад удар, трапіць у цэль, браць (узяць) на ўзбраенне, біць трывогу, перайсці ў наступленне, міна заповоленага дзеяння і пад.*

Пры фразеалагізацыі ваенных тэрмінаадзінак назіраецца двойная актуалізацыя – выкарыстанне словазлучэння як у прамым, так і ў пераносным значэнні. Такім чынам, у кантэксце рэалізуюцца абодва значэнні фраземы. Напрыклад, фразеалагізм *браць (узяць) на ўзбраенне* выкарыстоўваецца і з літаральна ваенным тэрміналагічным значэннем як ‘забеспячэнне арміі зброяй’, так і з *браць на ўзбраенне* ‘дамаўляцца аб аснашчэнні войска зброяй’ і *браць на ўзбраенне* ‘дзейсна выкарыстоўваць, прымяняць у сваёй практыцы, дзейнасці’ [122, т. 1, с. °404-405].

Вывады

Сфера праяўлення пафасу – інстытуцыянальная рэальнасць, якая ствараецца дзякуючы існуючым у грамадстве інстытутам і адпаведным інстытуцыянальным дыкурсам. Дыскурсіўнымі практыкамі выпрацаваны стратэгіі і прыёмы інстытуцыяналізацыі сацыяльных з’яў і іх дэінстытуцыяналізацыі. Усе пафасныя праяўленні так ці інакш звязаны з іменнай дыскурсіяй і асноўным інстытутам сацыяльнага жыцця – катэгорыяй імені.

Пафасная валентнасць уласнага імені звязана з яго функцыянальным прызначэннем – быць намінацыўным сродкам самаідэнтыфікацыі і сацыяльнай ідэнтыфікацыі асобы. У функцыі асабістага ідэнтыфікатара ўласнае імя эксплікуе ідэю быцця саматоеснай асобы, якая пазіцыяніруе сябе сярод такіх жа раўнапраўных асоб і сцвярджае ўласную вартасць у межах пэўнага соцыума.

Агентывае імя ўтрымлівае пафасны патэнцыял, які праяўляецца як дынамічныя прэскрыптыўныя стэрэатыпы і ствараецца комплексам правіл, што прад’яўляюцца грамадствам да носбіта імені. Наяўнасць у агентыва прагматычнага плана дазваляе яму быць сродкам уздзеяння і сацыяльнай рэгуляцыі паводзін асобы ў грамадстве. У грамадскай свядомасці існуе ўстаноўка, у адпаведнасці з якой асоба павінна паводзіць сябе адпаведна са

сваёй сацыяльнай роляй і сваім іменем. Свядомая свайго сацыяльнага статусу асоба бярэ на ўзбраенне грамадскія нарматыўныя стэрэатыпы і кіруецца імі ў сваіх адносінах з іншымі асобамі, патрабуючы ад іх зададзенага тыпу паводзін.

У інстытуцыянальных дыскурсах шырока прадстаўлена стратэгія дэінстытуцыяналізацыі – спекулятыўнае выкарыстанне семантычных механізмаў мовы, накіраванае на дыскрэдытацыю іншых асоб і калектываў. Названая стратэгія праяўляецца ў шэрагу прыёмаў. Да іх ліку адносяцца: генералізуючая сінгулярызацыя, зборная рэфэрэнцыя, неакрэсленая квантыфікацыя, сітуацыўнае дыстанцыяніраванне, плюралізацыя. Найбольш папулярны дыкурсійны прыём стратэгіі дэінстытуцыянальнай дыскрэдытацыі^о – плюралізацыя ўласных імён. Адзначанымі прыёмамі выражаецца пафас варожасці і сацыяльнага супрацьстаяння як асоб, так і грамадскіх інстытутаў.

Сродкі выразнасці і дзейснага праяўлення асобы як сацыяльнай адзінкі ствараюць стратэгічны арсенал катэгорыі пафасу. У яго склад уваходзяць прагматычна маркіраваныя фігуры маўлення, маўленчыя акты і фразеалогія. Размяжоўваюцца фігуры дыялагізму і фігуры выдзялення. Да ліку першых адносяцца заклікі, лозунгі, звароты, праклёны. Да фігур азначэння належаць ідэнтыфікацыйныя азначэнні, міёзіс, пафасна маркіраваная афарыстыка і фразеалогія. Гэтыя сродкі выразнасці пафасу у беларускай мове не проста ўпрыгожваюць і дапаўняюць яе, яны робяць мову жывой, мастацкай. Яны – быццам яркія фарбы, якімі мастак ажыўляе сваю карціну. Іх мэта – падкрэсліць і звярнуць увагу, узмацніць ўражанне.

3. ПАФАС САЦЫЯЛЬНАГА ПАЗІЦЫЯНІРАВАННЯ

3.1. Катэгорыя пазіцыяніравання і пафас маўлення

3.1.1. Інстытуцыянальнай стратэгіяй выражэння пафасу маўлення выступаюць акты ідэнтыфікацыйнага пазіцыяніравання, паколькі яно “з’яўляецца адным з найбольш эфектыўных варыянтаў вырашэння сацыяльных дылем” [15]. Пазіцыяніраванне выразна накіравана на грамадскі дыскурс, у структуры якога замацоўваецца пазіцыя сацыяльнага суб’екта ў адпаведнасці з яго сацыяльным статусам і сацыяльнай роляй. “Асоба людзей, якія ўдзельнічаюць у маўленчых трансакцыях, з’яўляецца асноўным фактарам, які вызначае яе інстытуцыянальную форму” [160].

Тэрмін *пазіцыяніраванне* выкарыстоўваецца ў розных сферах дзейнасці як форма праяўлення актыўнасці суб’екта. Перш за ўсё, катэгорыя пазіцыяніравання актуалізуецца ў прадпрымальніцтве – бізнесе. У 1972 г. у спецыялізаваным выданні “Advertising Age” з’явілася серыя артыкулаў пад агульным загалоўкам “Эра пазіцыяніравання”. Піянерамі і мэтрамі пазіцыяніравання лічацца Э. Райс і Дж. Траўт, чыя сумесная кніга “Пазіцыянаванне: бітва за пазнавальнасць” за апошнія 20 гадоў вытрымала 20 выданняў [105]. Пазіцыяніраванне разумеецца як *ўпісванне* прававога суб’екта ў сферу пэўнай дзейнасці.

Пазіцыяніраванне іграе вызначальную ролю ў маркетынгавай дзейнасці, калі пэўны юрыдычны суб’ект (напрыклад, кампанія) выбірае такую рыначную пазіцыю для сябе, якая будзе выгадна адрозніваць яе ад становішча канкурэнтаў. З пункту гледжання эканомікі, пазіцыяніраванне – працэс, якім забяспечваецца *канкурэнтнасць* складальнікаў рынку. Яна дазваляе супаставіць і ацаніць тавары, сегменты рынку і палажэнне фірмы ў параўнанні з канкурэнтамі. Гэтая працэдура ўключае параўнальны аналіз і ацэнку годнасці тавару сярод тавараў-канкурэнтаў. Тавару прыпісваюцца ўласцівасці, якія забяспечваюць яму *выйгрышнае* месца, якое выгадна адрозніваецца ад канкурэнтных [106], напр.: – *Варты! /раяль/ Добрай фірмы! Мюлераўскі! – тлумачыў Лісток* (К. Каліна).

Пазіцыя не лакалізацыя рэаліі, а дыслакацыя асобы (прадмета) у сацыяльным жыцці. У грамадстве з’яўляецца надзвычай істотным тое, як пэўная асоба пазіцыяніруе сябе сярод іншых асоб. Пазіцыя дыягнастуецца быццёвымі адносінамі, якія маркіруюцца прыназоўнікам *сярод*. “Быць” – для антычнасці значыць размяшчацца сярод іншых прадметаў. А яны існуюць, абапіраючыся адзін на аднаго, складаючыся ў грандыёзны будынак сусвету. Асоба толькі адзін з такіх прадметаў, якія пагружаны, паводле слоў Дантэ, у “вялікае мора быцця” [97, с. 216].

Пазіцыю асобы толькі ўмоўна можна назваць “месцам”. Месца як вобласць, дзе нешта лакалізуецца, знаходзіцца паміж, напрыклад: *Паміж пустака, балот беларускай зямлі, На ўзбярэжжы ракі шумнацечнай, Дрэпле памятка дзён, што ў нябыт уцяклі, – Ўдзірванелы курган векавечны.* (Я.°Купала). Калі, напрыклад, Я. Купала апелюе да Беларусі (*Занімай, Беларусь маладая мая, свой пачэсны пасад між народамі!*), то “пачэсны пасад між народамі” не з’яўляецца пазіцыяй у тым значэнні, якое мае гэтае паняцце ў актах пазіцыяніравання. Пазіцыя – гэта не пачэснае абрадавае месца, а годнае – рытуальна-культывае. Напрыклад, у вясельным абрадзе беларусаў, *пасад* – ‘месца (звычайна дзяжа, пакрытая кажухом), куды садзілі нявесту. *Узялі матчыну хлебную дзяжу, паклалі ў яе хлеба, солі, накрылі ..кажухом – вось ён і пасад* (У.°Дубоўка) [122, т. 4, с. 67].

Без паняцця “пазіцыя” не абыходзіцца, перш за ўсё, ідэалогія, напрыклад: *Марк рагатнуў... – А хоць бы і адзін шкiлет застаўся, усе адно мяне з пазіцыі не збіць. Я – як скала! А прыкончым зладзейскую контру – за месяц ад’емся* (А.°Асіпенка); – *Імя Леніна свяшчэнна і недатыкальна, і такое падазрэнне можа ўзнікнуць толькі ў чалавека з хісткімі ідэйнымі і маральнымі пазіцыямі* (А. Асіпенка).

Згодна з ідэалогіяй бальшавізму першае ў любой справе – ідэалагічная ідэнтыфікацыя асобы паводле яе перакананняў, а ўжо потым можна гаварыць пра “сваё” ці “не сваё” месца, якое нехта займае: ***Апартуніст. Форменны апартуніст***, – *з той жа яснасцю, перакананасцю даў азначэнне /Баілыкоў/ Апейку. – Яўна кульгае на правую. І відаць ужо – безнадзейна... З такім далёка не пойдзеш у адной упражцы. – Натуральна вынікала далейшае, практычнае: – ***Не на месцы. Яўна не на месцы*** (І. Мележ).*

Слова *пазіцыя* звычайна ўжываецца ў сацыяльным кантэксце з пастаянным азначэннем – *актыўная*. У грамадскім дыскурсе замацавалася стэрэатыпнае паняцце “актыўная жыццёвая пазіцыя”. Актыўнасць – катэгорыя дзейсная. У шырокім сэнсе дзейнасць і трактуецца як праяўленая (пазітыўная) актыўнасць. У працэсе пазіцыяніравання заўсёды істотна тое, як хтосьці сябе пазіцыяніруе, напр., *як бізнес партнёр, як калега, як жонка, як гаспадар і г. д.*

Пазіцыя адкрывае прававую перспектыву: *На правах гаспадара, дазвольце мне... ***Як твая жонка, я...*** і г. д. *Прышоў ён амаль па ўсім ужо да пажылой жанчыны, якая шчыруе з анучай і тазам: – ***А вы хто?*** (Я. Брыль). Калі нехта, напрыклад, робіць другому заўвагу, крычыць на каго-н., то заканамерна нараджаюцца пытанні тыпу “***А хто ты такі, каб мне ўказваць?***”; “***А чаму я павінен табе падпарадкоўвацца?***” і г. д. Дзякуючы пазіцыі чалавек набывае статус сацыяльнай адзінкі і адчуванне ўласнай годнасці. Пазіцыяніраванне як эмічная катэгорыя не ўласціва этычнай рэальнасці. Напрыклад, ніхто не пазіцыяніруе сябе “як чалавек” (Чаму “як”?). Чалавек не іграе ролю чалавека, а сапраўды ёсць ім.**

У сацыяльным жыцці аказваецца надзвычай істотным тое, як пэўная асоба пазіцыяніруецца грамадствам ці пазіцыяніруе сябе адносна іншых асоб. Напрыклад, у адным з літаратуразнаўчых артыкулаў пра У. Караткевіча сцвярджаецца: “**Уладзімір Караткевіч**, бадай, адна з найбольш яскравых фігур у беларускай літаратуры другой паловы ХХ ст. **Уладзімір Караткевіч** стаў адным з духоўных сімвалаў сучаснага беларускага адраджэння. Яго актыўная жыццёвая пазіцыя, сумленне патрыёта і грамадзяніна, якога больш за ўсё хваляваў лёс беларускага народа, выклікалі часам крытычнае стаўленне і незадавальненне ідэалагічных “ахоўнікаў парадку” [27, с. 3].

Дыскурсіўнымі іменнымі адзінкамі, не пазбаўленымі пафасу, у гэтым фрагменце з’яўляюцца выдзяляльныя канструкцыі: *адна з найбольш яскравых фігур у беларускай літаратуры другой паловы ХХ ст., адзін з духоўных сімвалаў сучаснага беларускага адраджэння; яго актыўная жыццёвая пазіцыя, сумленне патрыёта і грамадзяніна.* Намінацый фігура, духоўнасць, сімвал, пазіцыя, патрыёт, грамадзянін структурыруюць пафас прыведзенага дыскурсу, які праяўляецца ва ўзнёсласці (прыўзнятасці). Гэта не апелятыўныя назвы вядомага пісьменніка і паэта, а менавіта яго пафасна валентныя намінацыі. Калі, напрыклад, у другім выпадку рэферэнта назваць велічальнай перыфразай, чытачу становіцца даступны яе этас, напрыклад: *Зорка на небасхіле беларускай паэзіі* і да т. п. Паэтычнае слова (назва), калі яно ўжываецца па сваім назначэнні, пазбаўлена пафасу.

Пафас сацыяльнага пазіцыяніравання грунтуецца на семантычнай апазіцыі, якая мае месца ў катэгорыі асобы. У розных дыскурсах эмпфаза і фокус кантрасту прыходзяцца на першую асобу, існаванне якой непасрэдна залежыць ад яе адносін з іншымі ўдзельнікамі камунікацыі. Дыскурсіўнае праяўленне сацыяльнага пазіцыяніравання адбываецца, перш за ўсё, з дапамогай уласных займеннікаў. Функцыя іх ідэнтыфікуючая.

3.1.2. Паняцце пазіцыяніравання звязваецца з катэгорыяй **асобы як актыўнай экзистэнцыі**, г.зн. суб’екта. Пад суб’ектыўнасцю разумеецца “серыя або кангламерат пазіцый суб’екта” [166]. Будучы справай, маўленне абапіраецца на граматычныя пазіцыі (суб’ект, аб’ект) і на адпаведныя асабовыя катэгорыі, узятыя з сацыяльных адносін і арганізаваныя грамадскімі інстытутамі. Пазіцыяніраванне іграе вызначальную ролю ў дыскурсе, які практычна не магчымы без пазіцыі суб’ектаў маўлення. У дыялагічных трансакцыях асобы “я – ты” звязаны паміж сабой агульнай адказнасцю за зыход справы.

Як лічыць Э. Фром, акт самавылучэння з’яўляецца жыццёва неабходным актам. “Чалавек павінен успрымаць сябе як нешта больш значнае, важнае, чым усё яго акружэнне. Калі ён гэтага не будзе рабіць, адкуль ён возьме энергію і жаданне абараняцца ад іншых, працаваць для падтрымкі свайго існавання,

змагацца за сваё жыццё і дабівацца поспеху ў барацьбе з навакольным асяроддзем” [133]. Паводле Гегеля, “Я” з’яўляецца духоўнай субстанцыяй, “яно мае не адзінкавае, не прыватнае значэнне, якое адносіцца да аднаго-адзінага “Я”, а ўяўляе сабою ўсеагульную формулу, якая выражае структуру існых, што з’яўляюцца асобамі. Я – дух” [123].

З пазіцыі першай асобы “Я” зыходзіць прамоўца ў разгортванні камунікатыўнай прасторы маўлення наогул і асобных маўленчых трансакцый, у прыватнасці. Эгацэнтрычны пункт гледжання бярэ пачатак у поглядах на мову В. Гумбальта. Вучоны бачыў у мове, у першую чаргу, праяўленне духоўнага жыцця асобы, якая стаіць у “контрах” да таго, што стварае чалавечую сутнасць і ўвасабляецца ў рэфлексіі творчага слова. Менавіта В. Гумбальт пераканаўча даказаў, што “першым актам у развіцці мовы з’яўляецца свядомасць асобы, якая параджае маўленне і выражае сябе займеннікавымі індэксальнымі знакамі. Дыскурс як дзейснае праяўленне сацыяльнай адзінкі, уласна, і існуе, дзякуючы першай асобе, якая генерыруе энергію маўлення і, самае галоўнае, пазіцыяніруе сябе ў якасці суб’екта ў шэрагу такіх жа раўнапраўных суб’ектаў” [46].

“Я” – самы лаканічны маўленчы акт дэкларацыі ўласнай тоеснасці і пазіцыяніравання сябе як незалежнай асобы. Homo institutus (чалавек інстытуцыянальны) рэпрэзентуе сябе праз “я”: *Еўдакія Карпаўна, пачырваневышы ад гневу, як адрэзала: – Я – не ўсе. Панятна. У нас ураўнілаўкі няма* (Рудова). Вымаўленне “Я” з’яўляецца адначасова здзяйсненнем перфарматыўнага маўленчага акта ўласнага пазіцыяніравання. “Я” называе таго, хто гаворыць, і адначасова падразумявае выказванне пра “Я”. Вымаўляючы “Я”, нельга не гаварыць пра сябе: – *Я, Васіль Шырко, грамадзянін маёй рэспублікі, літаратар і журналіст, буду свядома ўдзельнічаць у выбарах* (“Наша ніва”).

Актам вымаўлення “Я” канструіруецца ўласная тоеснасць. “Той ёсць “ego”, – адзначае Э.Бенвеніст, – хто вымаўляе ego” [19, с. 294]. Мы знаходзім тут самую аснову суб’ектыўнасці, якая вызначаецца моўным статусам асобы; у пэўным сэнсе можна сцвярджаць: асоба – гэта і ёсць “я” або перш за ўсё “я” [19, с. 58]. Існаванне суб’екта не адзелена ад усведамлення ім сваёй сацыяльнай значнасці: “быць – гэта стан таго, хто сам нешта ёсць.” Такое ўсведамленне з’яўляецца прычынай эмпазы першай асобы, напр.: *Я лічыла, што магу прынесці больш карысці на перадавой. Я – снайпер і радыстка. Потым я канчала аэраклуб. Нарэшце, я добра ведаю нямецкую мову і магла б служыць у разведцы. Зрэшты, я – камсамолка* (Асіпенка); *Я – міжнародны аглядальнік і не пішу казачак* (Л. Прокша). *Што я – простая медсястра!* *Я – яго нявеста* (В.°Іпатава).

Займеннік я не толькі іграе ролю асабовага ідэнтыфікатара, але здольны выступаць таксама крыніцай пафасу і стварэння асобай уласнага культу: *Слова*

“Я” было найбільш ужывальным у інтэрв’ю. Я пабудоваў, я даў, я прадставіў, я прынёс... Яно вылятала літаральна з кожнага сантыметра плёнкі. Яно важна надувалася, голасна крычала, ад яго зыходзіў агромністы цень, у якім капашылася ўсё астатняе. Усё круцілася выключна вакол восі гэтага самага “Я” (“Народная воля”). У такім роду эгацэнтрычных прамовах пафас праяўляецца як амбіцыя ўласнага “я”.

Пазіцыйнае “Я” асобы кантрастуе з неінстытуцыялізаваным “кожным чалавекам”, які не вылучае сябе сярод іншых: *Зноў стрымаў /Васіль/сябе, як бы скардзячыся некаму, са здэклівай непашанай прамовіў: – Кажны прыходзіць, кажны камандуе, каму ахвота! Кажны – уласць над табою!.. <...> У ім /Міканоры/ жыло, шчымеда: “Кожны камандуе, каму ахвота”, “Ты – шчэ не ўлада”, “Закону не маеш!” Думаў помсліва, люта: “Я пакажу табе – “кажны”, я ці – не “кажны”. Араб які ці – уладай пастаўлены за сяло адказуваць! Няма ў мяне закону ці – е закон! (І. Мележ).*

Займеннік першай асобы “я” апазіцыяніруе з займеннікам трэцяй асобы “ён”. Гэтым займеннікам асоба выводзіцца з адносін “Я-ТЫ”. “Калі ж у абставінах зносін займеннікі трэцяй асобы ўсё ж ужываюцца, яны ўспрымаюцца як паказчыкі негатыўных, варожых ці агрэсіўных адносін да дэнатата трэцяй асобы, выключаючы яе з прамога маўленчага акта і да т.п.” [67, с. 178]. *“Я не разумею вашага пытання, пан камандуючы...” – “Ён не разумее! Ён разыгрывае перада мною цнатлівую дзяўчыну!” (М. Лынькоў); – Я яшчэ помню яго. Паша... “Ён” – гэта яе муж, які застрэліўся год таму (Г. Далідовіч).*

Элімінацыя асобы з суб’ектыўнай сферы суправаджаецца, як правіла, выказаннем непавагі і пагарды да яе, напрыклад: *Але Марыя Міхайлаўна драмаць не дае: ёй трэба абавязкова выгаварыцца. Скардзіцца на зяця, якога вельмі не паважае і называе “воно”, што азначае “яно”. – Я прыеду, а воно ўткнецца ў кнігу і чытае. А бачыць там фігу. Воно ж дзесяць класаў не скончыла (С. Новік); “Прабачце, у мяне нітка з іголкаю ёсць. Я магу прышыць вам гузік, калі хочаце”. – “Адстане ён ад мяне ці не?! Я міліцыю паклічу. Міліцыя! Ён – хуліган, да мяне прыстае! Ратуйце-е!” (П. Місько); “Скажы, Таццянка, хоць ты добрае слова пра мяне”. – “Дачакаецца ён ад мяне добра, як я дачакалася. Разлажыў брыгаду ўшчэнт” (П. Місько); “Мы, высокая рада, яе прэзідэнт Мікола Абрамчык, пастанавілі забараніць ужываць камуністычны назоў “Бязрозка”. – “А гэта ты нюхаў? Яму захацелася гуляць ва ўрады і прэзідэнты. Давайце адлупцуем гэтага камедыянта (Л. Прокша).*

3.1.3. Пазіцыя – не толькі галоўны код сацыяльнага жыцця, але, разам з тым, і дамінуючы код культуры. Пазіцыяніраванне не абыходзіцца без стварэння культу адзінкавага суб’екта сацыяльных зносін – “Я” – і калектыўнага суб’екта –

“мы”. Пры гэтым у ідэалагізаваным маўленні ўтвараецца не толькі культ асобы, але і культ яе сацыяльных абставін.

Дэйктычная рэфэрэнцыя сацыяльных інстытутаў ажыццяўляецца з дапамогай займеннікаў *мы, вы, яны*. Акты ідэнтыфікацыі асобы паводле яе прыналежнасці да пэўнай сацыяльнай структуры адбываюцца пры ўзаемадзеянні з прагматычным фактарам, у выніку чаго сродкі ідэнтыфікацыі набываюць у маўленні пафаснае гучанне. Аснову пафасу складаюць супярэчнасці, якія вынікаюць, у першую чаргу, з ідэалагічнага пазіцыяніравання. Найбольшую прадстаўленасць у маўленні мае апазіцыя: *мы – вы, мы – яны*.

Акт ідэнтыфікацыі асобы паводле яе прыналежнасці да пэўнага калектыву адбываецца пры дапамозе займенніка *мы*. Займеннік *мы* не з’яўляецца формай множнага ліку ад *я* – унікальнасць *я*, супярэчыць магчымасці іх плюралізацыі. *Мы* – гэта *я*, якое гаворыць ад імя калектыву. Асоба, якая ўключаецца ў *мы*, з’яўляецца ўнікальнай. На думку Э. Бенвеніста, “у асабовых займенніках лік уяўляе сабой фактар не множнасці, а неабмежаванасці” [19, с. 269]. Свядомы член грамадства згодна са сваімі перакананнямі адваёўвае сабе акрэсленую пазіцыю. Адказ на пытанні “*Хто я?*”, “*Хто мы?* – вызначаецца ў барацьбе за становішча сярод іншых, напр.: *Мы – дзеці рэвалюцыі, Кастрычніка сыны! У дзень радасці кіпучае на свет з’явілісь мы* (А. Дудар); *Загудзі паўстаннем вецер, Звонам, крыгамі вясны, Што не панишчыны мы дзеці, – Рэвалюцыі сыны; Мы – дзеці краіны, Дзе бура бушуе... Мы на прадвечных руінах Працы палац пабудуем, Не любяць нас – босых..* (М.°Чарот).

Займеннікі *мы* і *вы* ўказваюць на групу, у склад якой уваходзяць першая і другая асобы. Праз *мы* асоба выражае сваю далучанасць да пэўнай інстытуцыянальнай структуры, напрыклад: – *Альхімовічы мы... Здалёку-здалёку, з-пад Баранавіч, можа чулі?* (С. Грахоўскі).

Мы – гэта калектыўны суб’ект, дзейнасць якога звязана з праяўленнем калектыўнай волі і ўсведамленнем сябе ў якасці аўтаномнай адзінкі: – *Гэта зрабілі мы, тыя, што знайшлі ў сабе сілу і адвагу давесці цяжкую гістарычную місію да канца* (В. Гігевіч); *У цяжкія гады панства і царызму мы, беларусы, на свет цэлы неслі сваю крыўду* (Я. Купала); *Мы з пароды мужнай, працавітай, Гартавалі нас цяжкія бітвы* (П. Панчанка); *Незалежна ад таго, калі ён [народ] працнеца ў сваёй масе і ці працнеца наогул, – мы ёсць. Мы маем сваю думку пра ўсё, што дзееца ў свеце. І не хочам удзельнічаць у афіцыйных мерапрыемствах, дзе пахне мерцвячынай* (Г. Каржанеўская).

Інстытуцыянальнае “*мы*” існуе ў маўленні не інакш, як на аснове “*я*”. Займеннік *мы* робіць выяўленне першай асобы больш масіўным, урачыста-пафасным, але менш акрэсленым, расплывістым, напрыклад: – *Што, мы не маем права тут кіраваць, добра пажыць? – акрыліўся Кураглядаў. – Мы ж вы-*

звалілі іх [заходнікаў] ад буржуяў, **мы** нясём ім святло, новае жыццё! (Г. Далідовіч). “У **мы**, – адзначае В. Вінаградаў, – многа фальшу, з-за **мы** я тырчыць часам яшчэ больш” [29, с. 275].

Калектыўны суб’ект, на які ўказвае займеннік **вы**, трапляе, як і суб’ект **мы**, у мадальнае поле неабходнасці: “Вам трэба...”, “Вам неабходна...”, “Гэта ваш доўг...” і інш. “**Вы** – гэта суб’яседнік, гэта **ты**, але з адценнем афіцыйнай ветлівасці...” [29, с. 275]. На **вы** можа быць накіраваны не толькі маральны імператыў, але і прамое абвінавачванне, напрыклад: *І **вы**, што іменем класа Семдзесят год разбазарылі і на п’едэстал пачварамі Узабраліся самапасам...* (В. Зуёнак).

Незалежныя інстытуты, якія ідэнтыфікуюць сябе як **мы**, знаходзяцца ў апазіцыі да безасабовых дэнататаў, на якія ўказвае займеннік **яны**. Форма, якая называецца трэцяй асобай, змяшчае ўказанне на выказванне пра каго-небудзь ці пра што-небудзь, але гэта не суадносіцца з пэўнай асобай. “Трэцяя асоба не з’яўляецца асобай, функцыя яе заключаецца ў тым, каб выражаць не-асобу” [19, с. 262]. Займеннік трэцяй асобы выводзіць асобу са сферы суб’ектнага ўзаемадзеяння, прадстаўляе яе ў якасці аб’екта, г.зн. прадметна-рэчыўна. “Трэцяя асоба, – заўважае Э. Бенвеніст, – з’яўляецца адзінай асобай, пры дапамозе якой рэч атрымлівае слоўны прэдыкат” [19, с. 264]. “Прырода мае сваё агульнае імя. Гэта імя *ён* (*яна*, *яно*), усё тое, што існуе па-за *я*, па-за *ты*” [29, с. 267].

У актах самаідэнтыфікацыі асоб, якія адносяць сябе да інстытуцыйнальных структур, выяўляюцца дзве супрацьлеглыя сацыяльна-псіхалагічныя з’явы – сублімацыя ўласнага “**мы**” і прыніжэнне іншых супольнасцей. Ва ўсіх выпадках сцвярджаецца ідэя нятоеснасці – “**мы** ж не **яны**”, напрыклад: ***Мы** [мужчыны] палітыку робім. А **яны** [жанчыны] хай на гаспадарцы таўкуцца. **Іх** справа не ўмешвацца* (Чарнецкі); ***Мы** змагаліся, аддавалі свае жыцці, а **яны** [зраднікі] грэлі свае брудныя рукі на чужым няшчасці, атрымлівалі грошы ад Гебельса, благаслаўлялі катаў на ліквідацыю яўрэйскага гэта ў Барысаве* (Л. Прокша); *У **іх** [беларусаў], мне казалі, нічога нельга гаварыць, а вось у **нас** [амерыканцаў] усё можна і нават смяцца з прэзідэнта* (Л. Прокша); *І **яны** [імперыялісты] кінуліся б на ўсё прагрэсіўнае, як гэты аслеплены злосцю і страхам бык, калі б **мы** не стрымлівалі іх шаленства* (Л. Прокша).

У выніку гіпертрафіраванага ўсведамлення свайго “**мы**” калектыўныя суб’екты пачынаюць лічыць сябе абранымі і прадузятая адносіцца да іншых соцыумаў (“іншародцаў”, “іншадумцаў”), напрыклад: – ***Мы** пралівалі сваю кроў... Ён [Кураглядаў] асабліва значна вымаўляў гэтае “**мы**”: з аднаго боку, сюды, да гэтага “**мы**”, прымешваўся і Сяргею, але, з другога боку, не, да гэтых “**мы**” адносіліся найперш ён, Кураглядаў, і іншыя, вышэйшыя, са становішчам*

людзі, да якіх Сяргееву, зразумела, было далёка (Г. Далідовіч); Гітлер адурманіў іх [немцаў] фашысцкай ідэалогіяй: **“Мы – выбраная нацыя!..”** (А. Капусцін);

Не прымаючы іншыя культуры і ідэалогіі, пэўныя соцыумы прапагандуюць сваю культуру і ідэалогію як адзіна правільную; іх прадстаўнікі выражаюць уласную годнасць і перавагу над астатнімі. Для абазначэння фактаў гіпертрафіраванага ўсведамлення суб’ектамі сваёй надвычайнай значнасці і абранасці ў сацыялогіі ўжываецца тэрмін *нарцысізм* [133, с. 47–68]. “Калі хто-небудзь, – адзначае Э.Фром, – гаворыць іншым людзям: “Я і мая сям’я” – самыя цудоўныя людзі на зямлі, толькі мы адны чыстыя, інтэлігентныя, добрыя, а ўсе астатнія – брыдкія, неразумныя і безадказныя”, то большасць людзей успрыме такога чалавека як грубіяна або нават вар’ята. Калі ж фанатычны прамоўца, выступаючы на мітынг, паставіць на месца слоў “я” і “мая сям’я” такое слова, як *народ* (*раса, рэлігія, палітычная партыя* і г.д.), то многія будуць славіць яго, захапляцца ім за яго патрыятычнасць, прававернасць і г.д.” [133, с. 58].

З перажыткамі сацыяльнага нарцысізму прыходзіцца сустракацца, калі іншыя супольнасці ўсведамляюцца безасабова – як не-мы (*яны*). Пафас не выказваецца рэфлексіўным пачуццём чужасці, а праяўляецца як адкрытая варожасць да таго, хто “не-мы”: **Мы і яны... Адчужанасць – усяго толькі вартая жалю спроба вызначыць гэтым словам тое пачуццё, якое пераважае ў грамадстве да тых, хто на гады зачынены ў гэтай клініцы. Пагарда. Нянавісць...** (Р. Няхай). *Помніца, перад самым рэфэрэндумам пазваніла ў рэдакцыю незнаёмая жанчына і ўсё пыталася, плачучы ў трубку: “Што яны з намі робяць?” Так свет падзяліўся на “мы” і “яны”, і трэшчына пайшла па калектывах і пакаленнях, па сем’ях, па сацыяльных слях (“ЛіМ”).*

Апазіцыя “мы – яны” мае гістарычныя карані. Аснову яе складае сацыяльная ксенафобія – варожасць да іншага (ладу жыцця, ідэй, светапоглядаў і г. д.). Такая апазіцыя мае, як правіла, антаганістычную ўстаноўку і напаўняецца кантрастыўным зместам: “мы – людзі, яны – не людзі (ворагі, біялагічныя істоты, рэчы)”.

Сацыяльны нарцысізм праяўляецца ў тым, што ўласная культура ўсведамляецца як адзіная. Ёй супрацьпастаўляецца “некультура” іншых калектываў. Такімі будуць адносіны грэка да варвара, як і ўсе віды супрацьпастаўлення “абранага калектыву прафанічнаму.” [80, с. 114–123].

У адпаведнасці з гэтым прынцыпам “не мы” – “несвядомыя”, “немцы”, “нямыя” і да т. п. Продкі славян сапраўды разумелі ўсіх іншапляменнікаў пад агульнай назвай “немцы”. Варожасць супраць пэўнай сацыяльнай групы праяўляецца ў тым, што ёй адмаўляецца ў праве “людзмі звацца”: – **Мы – людзі. І мы ніколі не пагодзімся з імі [гітлераўцамі], нават калі яны перамогуць** (М. Лынькоў). “Ім” адмаўляецца ў праве на ўласнае этнічнае ці прафесійнае імя (замест яго – пагардлівая намінацыя – тыпу *маскаль, бульбаш* і

т.д.); “іх можна забіваць, занявольваць, прыгнятаць, прадаваць, абменьваць, грабіць, разбураць іх палацы, разбіваць іх ідалаў, аплёўваць іх святыні, высмейваць іх норавы і традыцыі, таму што яны не людзі і ні пры якіх абставінах не дапускаюцца да зносін” [58, с. 83].

Такім чынам, у экстэнсіянальных (іменных) кантэкстах ідэя пазіцыяніравання набывае сацыяльна-пафасную валентнасць. Пафасу па азначэнні ўласцівы момант тэатралізацыі – ігранне асабовых роляў. Суб’ект маўлення ідэнтыфікуе сябе з пэўнымі сацыяльнымі інстытутамі і ў выніку атаясамлення сябе з імі сцвярджае ўласную годнасць і грамадскую. Роля першай асобы з’яўляецца дыскурсіўна дамінуючай і камітатыўнай. Асоба прамаўляе ад імя той інстытуцыі, да якой належыць. Рэпрэзентатыўнае *мы* становіцца носьбітам ідэі і, адпаведна, пафасу, звязанага з яе рэалізацыяй. Найбольш яркая пафасная валентнасць дэйктычных асабовых адзінак праяўляецца ў сацыяльным нарцызізме.

3.2. Сацыяльныя супярэчнасці і пафас маўлення

3.2.1. Пад сацыяльнымі супярэчнасцямі разумеецца ўзаемадзеянне супрацьлеглых сацыяльных сфер, сацыяльных адносін, звязаных з несупадзеннем інтарэсаў і мэтаў розных сацыяльных груп і сацыяльнаў слаёў. З абвастрэннем сацыяльных супярэчнасцей узмацняецца асобасны план існуючых у грамадстве дыскурсаў, у якіх пазіцыяніруюць сябе розныя грамадскія інстытуты і інстытуцыі. Працэсы, што адбываюцца ў грамадстве, не абыходзяцца без рэпрэзентатыўна-дзейснага складальніка дыскурсу – пафасу.

Прычынай супярэчнасцей, якія ў пэўныя перыяды часу праявіліся ў беларускай мове, сталі светапоглядныя пазіцыі існаваўшых сацыяльных суб’ектаў, імкненне іх да грамадскага і сусветнага прызнання, а таксама ўмовы і абставіны іх самасцвярджэння.

У гістарычным плане ў беларускай мове найбольш выразна праявіліся наступныя віды сацыяльных супярэчнасцей – этнічныя, саслоўныя, супярэчнасці прадстаўнікоў горада і вёскі, разумовай і фізічнай працы.

3.2.2. Нацыянальна-этнічныя супярэчнасці. Этнас як сацыяльны інстытут этнічнасці з’яўляецца формай грамадскай арганізацыі культурных адрозненняў, якіх самі члены этнічных супольнасцей лічаць для сябе значнымі і якія ляжаць у аснове іх уласнай ідэнтыфікацыі. Этнасу ўласціва адчуванне еднасці і групавой салідарнасці. Сацыяльная еднасць пэўнага этнасу не ствараецца яго этнаграфічнымі (апісальнымі) прыметамі, але фарміруецца праз унутранае суб’ектыўнае адчуванне ўласнай тоеснасці і каштоўнасці. “Калі этнічная маса адчувае сябе асобнай ад таго, што яе акружае, калі яна ўнутрана свядомая, што яна не тое, што, напрыклад, палякі, немцы, літоўцы, то такая

маса фарміруецца ў самастойную адзінку і існуе ў якасці асобнага народа” [137, с.11–13].

Праз усведамленне сваёй прыналежнасці да той ці іншай нацыянальнасці фарміруецца калектыўнае “мы”, якое з’яўляецца падставай таго, каб прадстаўніку пэўнага этнасу годна прамаўляць ад імя свайго народа, напрыклад: **Беларусы!** *Мы – вялікі народ. Широка раскінуліся мы і спрадвеку жывём тут. Гэта наш край, наша родная старонка* (М. Багдановіч); *Мы, беларусы, маем сваю асобную пісьменнасць* (В. Ластоўскі); *Мы-дзеці краіны, Дзе бура бушуе, Мы на прадвечных руінах Працы палац набудуем, Не любяць нас – босых, Хто век быў абуты* (М. Чарот); – *Аднаго ж племя мы, – сказаў селянін. – Славяне. Звычаі ў нас іншыя, гасцінныя. Ды і доўгі час жылі мы ў адной дзяржаве...* (Л. Прокша).

У аснове этнічнага самавызначэння і сцвярджэння этнасам яго ідэнтычнасці ляжыць усведамленне адрознення і ўласнай годнасці, напрыклад: **Маскалі, лабусы, хахлы, мы, бульбашы**, – *усе мы ведаем, што такое нацыянальная годнасць і “базарым”, дарэчы, на выезде кожны на сваёй мове* (Маладосць). Катэгорыя годнасці з’яўляецца найбольш істотнай катэгорыяй, на падставе якой фарміруецца карпаратыўна-культурнае “мы” і якая стварае ментальныя структуры грамадскай свядомасці.

Новай гісторыяй сведчацца шматлікія факты, калі той ці іншы этнас упэўнена прэтэндуе на ролю абранага. У такім становішчы іншыя лічацца ім “ніжэйшымі”, “другасортнымі”. Напрыклад, аб пастаянным высмейванні азербайджанцаў як прымітыўных “гандляроў” і “пастухоў авечак” піша Карэн Агекян. “Уяўленне аб некаторай быццам бы іманентнай і наперад акрэсленай перавазе “цывілізаванасці” армян параўнальна з азербайджанцамі настолькі ўкаранілася, што яго можна сустрэць нават сярод людзей цалкам разумных і адэкватных, што перашкаджае аб’ектыўнаму аналізу сучасных працэсаў, якія адбываюцца ў Азербайджане” [2].

Адчування ўласнай годнасці не пазбаўлены этнічныя меншасці. Механізм іх ідэнтыфікацыі іншы раз характарызуецца парадаксальнасцю. Так, палешукам прыпісваецца выказванне: “*Палешукі мы, а не чалавекі*”: *Праз леты і зімы Паданне йшло ў векі: – Палешукі мы, А не чалавекі!* (Я. Купала); “*Самі кажучь: “Палешукі мы, а не чалавекі”. Чаму гэта пайшло так шырока? Чаму ў гэта вераць? <..>. І газеты нават пішучь часам: раней палешукі самі гаварылі: “Палешукі мы – не чалавекі”* (І. Мележ). Прыведзенае выказванне не абражае этнічнай годнасці палешукоў. У ім праяўляецца інстытуцыянальная прэтэнзія этнасу, у якой чалавечае стварае антытэзу людскаму. *Палешукі*, у такім кантэксце, – не рэфлексійная назва народа, а ідэнтыфікуючая намінацыя этнічнай супольнасці: “мы – людзі, якія ідэнтыфікуюць сябе як палешукі”.

Непраяўленасць уласнай годнасці не ўласціва людзям Палесся: *Была цёмнасць, наўнасць, дзікасць нават. Што было, тое было. Але здзеку з сябе*

такого – не. Не было. <..> у многіх з гэтых «нечалавекаў» век жыло перакананне, што яны вышэй за другіх. Што ў іх і «законы», і парадкі лепшыя, і яны самі – разумнейшыя. Што ёсць, тое ёсць... Ён /Апейка/ успомніў палескі жарт, не раз чуты дома: “А за Гомелем людзі е? – Е. Толькі – дробненькія” (І. Мележ). Этнічная ідэнтыфікацыя праяўляецца ў імкненні паказаць сябе з больш выгаднага боку. Такое немагчыма без пераканання ў сваёй лепшасці: *Апейка падумаў, дзе-дзе, а ў іх старане дык аж лішне гэтага непахіснага пераканання ў сваёй дасканаласці. Дзе-дзе, а тут лішне ўжо любілі іншыя пахваліцца, пакасавацца, паказаць сваю хітрасць, свой розум* (І. Мележ).

Усведамленне пэўным этнасам сваёй абранасці нярэдка суправаджаецца адмаўленнем інстытуцыянальнага статусу іншых супольнасцей – іх арганізаванасці, дысцыпліны, наяўнасці правілаў і ўстаноўленай іерархіі. Працэс інстытуцыяналізацыі суправаджаецца заменай спантаных паводзін на рэгламентаваныя і прадказальныя дзеянні. У найбольш агульным выглядзе прыкмету інстытуцыянальнасці выражае катэгорыя закону. Без інстытута закона народы (“языці”) выяўляюць рысы паганства. Так, у “Аповесці мінулых гадоў” паляне, якія маюць закон, супрацьпастаўляюцца іншым славянскім плямёнам, жыццё якіх характарызуецца неарганізаванасцю і прыраўноўваецца да стыхійнага жывёльнага стану: *Поляне живут по закону... Вятичи <...> кривичи и прочие погании не ведающие закона Божия, но творяще сами себе закон <...>. Древляне живяху звериньским образом, жиоуще скотьски, оубиваху другь друга. Ядяху вся нечисто и брака о нихь не бываше <...>. Один обычай имяху – живяху все якоже и всякие звери* [80, с. 114–123].

Пафас этнічнай ідэнтыфікацыі адрозніваецца ад звычайнага феномена, які называюць *аўтаркіяй* (ад стар.-грэч. αὐτάρκεια – самадастатковасць). Феномен аўтаркіі стасуецца з пачуццём індывідуальнай *аўтэнтычнасці* народа і не мае дачынення да працэсу яго інстытуцыяналізацыі. Аўтаркія не звязана з выражэннем катэгорыі годнасці. У ёй увасабляецца гонар за *сваё* і непараўнальная міласць да яго (“*Кожная балотная купіна – але ж **свая**, – больш любая, чым усе вяршыні сусветнай культуры і духоўнасці*” (“Нар. газ.”).

Сатырычны пафас праяўляецца ў ваяўнічым непрыняцці іншароднасці – экзатычнай інакшасці этнічных інстытутаў. Такому непрыняццю ўласціва эмацыянальнасць і высакамерна-пагардлівае стаўленне. “Пагарда, – адзначае К. Ізард, – цэнтральная эмоцыя, якая суправаджае ўсе віды нацыянальна-расавых супярэчнасцей” [56].

З ідэяй этнічнай ідэнтыфікацыі звязана актуальная сацыяльная праблема^о – права на імя. Легітымнасць этнасу вызначаецца прызнаннем яго незалежнага статусу іншымі этнічнымі інстытутамі. *Быць* для этнічнай адзінкі – значыць быць прызнаным у свеце. Этнічная нелігітымнасць мае выхад у намінацыю. У мовах свету супрацьпастаўляюцца афіцыйныя этнонімы і этніч-

ныя неафіцыйныя назвы, якія характарызуюць той ці іншы народ. Існаванне неафіцыйных этнічных назваў засведчана ў многіх мовах і, відавочна, з’яўляецца моўнай універсальіяй, напрыклад: “*татарин – свиное ухо, француз – кургуз, литвины – земляники, лапотники, грек соленый*” [48, т. 2. с. 258–273]. Такія намінацыі ўспрымаюцца прадстаўнікамі адпаведных этнасаў як крыўдныя.

Неафіцыйныя этнічныя назвы – феномен этычны. Па сутнасці, яны жартаўлівыя. З дапамогай такіх назваў паджартоўваюць са штодзённых звычак і характэрных рысаў тых ці іншых супольнасцей, напрыклад.: *Пашкадавалі нас суседзі, далі хлеба, мы наеліся і пачалі ўжо пазіраць на румын звысоку, як каланізатары, абзываць іх мамалыжнікамі* (А. Карпюк); *Спярга не прызнаваўся, адкуль ён: сяды-тады беларусаў жартам называлі “картапляннікамі”* (В. Воранаў).

Аднак у ідэалагізаваных кантэкстах адзначаныя назвы губляюць этычную характарыстычнасць. Яны пачынаюць іграць ідэнтыфікуючую ролю і становяцца выразнікамі сатырычнага пафасу. У статусе абразлівых намінацый прадстаўнікі іншых этнасаў рэпрэзентуюцца імі як ворагі, напрыклад: *Юзеф з’едліва ўсміхнуўся:– Ці не закахаўся ты ў гэтую маскальку?; Вера Ягораўна працягвала размову з Владэкам: “Твой вораг – маскаль... Твой вораг – лях... Усадзі яму ў жывот трызубец!”; Чую, ён [Грыцко] гаворыць сябру: “Лях чортаў! Бачыш, камандуе... Пачакайце, будзем мы яшчэ вас рэзаць* (Л.°Прокша); *Стандартны набор ворагаў – КПСС, бюракраты ўсіх часоў, сепаратысты, “расейскі імперыялізм”, “маскалі”, “нілсудчыкі” і г.д. (“Нар. газ.”); кацап* (уст.) – пагардлівая назва рускага (у адрозненне ад украінца і паляка) [122, т. 2, с. 668].

З грэчаскай мовы запазычана абразлівая намінацыя *варвар*, якой старажытныя грэкі і рымляне пагардліва называлі суседнія з імі народы, што стаялі ніжэй па ступені культурнага развіцця. Патэтыка выбранасці і ўяўленне пра тое, што разуменне свабоды даступна толькі элітам, была ўласціва антычнай Грэцыі. Для рымлян прадстаўнікі іншых этнасаў ніколі не былі асобамі [152, с. 48]. Аднак сама антычная грэчаская культура заставалася сапраўды ўнікальнай і якасна адрознівалася ад усіх сучасных ёй культур. Пафас рымскага грамадзяніна на самай справе меў пад сабой дастатковую падставу. У сучаснай беларускай мове слова *варвар* і вытворныя ад яго выражаюць антыгуманістычны пафас (*фашысцкія варвары, варварскае пакаранне*). Аналагічная ацэначная канатацыя сфарміравалася таксама і ў слова *вандал* (ад назвы старажытнагерманскага племені, якое разграбіла Рым).

Пагарда і нянавісць да прадстаўнікоў іншых народаў з’яўляецца, як правіла, гістарычна абумоўленай. Яна тлумачыцца падзеямі, у якіх удзельнічалі і супрацьстаялі адна адной розныя нацыі. Так, у час Вялікай Айчыннай вайны ўзніклі зняважлівыя назвы немцаў: *Загадалі аднаму салдату весці палоннага ў*

штаб. Весці “**фрыца**”, як мы тады называлі *фашыстаў*. Вядзе салдат ненавіснага **фрыца** (Л. Прокша); – *Усё ціха, – сказаў разведчык, вярнуўшыся. Баяца гансікі* (І. Навуменка). Прычынай замацавання імён *Фрыц* і *Ганс* у якасці абражальных тыпізуючых назваў з’явілася і шырокая распаўсюджанасць гэтых імён у Германіі [71].

З гістарычнымі падзеямі звязана таксама ўзнікненне абражальных назваў *вараг* і *шарамыжнік*. Першая ўжываецца як знявага людзей, якія запрошаны аднекуль збоку для дапамогі (*варагі* – назва жыхароў Скандынавіі), другая – выражае пафас пагарды да тых, хто любіць пажывіцца за чужы кошт (перакрыўлены французскі зварот *cher ami*, пры дапамозе якога напалеонаўскія салдаты звярталіся да сялян за дапамогай). Названым намінацыям уласціва ўніверсальнасць – яны прыкладваюцца не да прадстаўнікоў канкрэтнага этнасу, а наогул да чужаземца-прышэльца, які не ўпісваецца ва ўстаноўлены існуючы сацыяльна-нарматыўны парадак. “Чужак, не звязаны з намі ні вузамі крыві, ні звычаямі, ні ежай, ні мовай, выклікае падазрэнне: ці не небяспечны ён?” [19].

Слова *чужынец* само па сабе не валодае эмацыянальным зарадам. Гэта толькі этычная назва чужога чалавека. Ёй можа спадарожнічаць пачуццё адчуваннясці, якое ўзнікае да ўсяго, што не адносіцца да свайго і не звязана з месцам “тут”, дзе “чужыя не ходзяць”. Эмацыянальны эпітэт ператварае слова *чужынец* у пафасную дэскрыптыўную намінацыю, напрыклад: ...*Таму чужынец азвярэлы* *Снарады ўвінчвае ў пласты* (Л. Пысін). Слову *чужынец* супрацьпастаўляецца іменны пафасна рэлевантны выраз – *вораг*: *Усё, што вораг знішчыў, знёс, Усё вярнуць назад прымусім, Усё, Нават дым ад папярос* (А. Куляшоў). *Гіне вораг, Яснеюць абрысы наступных гадоў* (А. Куляшоў).

Ад этычных назваў “сваіх” і “чужых” неабходна адрозніваць прагматычна-значныя адзінкі, якія, на першы погляд, нагадваюць перыфразы, аднак на справе не маюць аплікацыйнага характару (не “клеяцца”, а “вешаюцца”). Яны змяшчаюць дзейсны энергетычны зарад і актыўна выкарыстоўваюцца найперш у палітычных дыскурсах.

У адрозненне ад феномена перыфразы, такія адзінкі не з’яўляюцца мастацкімі і належаць да рытарычнага арсенала мовы: *Ганялі іх нават і сюды ...на плане і ў ахвоту шаломячы першых ворагаў трэцяга рэйха і фюрэра* (Я.°Брыль); *Перад самым ужо мостам праскакаў насустрач натоўпу эскадрон “гусараў смерці”, апошні раз бліснуў сваімі бліскучымі, аздобленымі эмблемамі смерці каскамі* (М. Зарэцкі); *З захаду цяжкай жалезнай хадоя сунулася нямецкая армія. Адна банда чорных драпежнікаў павінна была саступіць з дарогі перад другой.* (М.°Зарэцкі); *Як пакінулі чорныя госці сяло, У якім пагулялі нямала* (А.°Куляшоў).

У выніку гістарычных абставін працэс нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларускага народа адбываўся даволі складана і супярэчліва. Беларус хутчэй

усведамляў сябе паводле веравызнання, а не па нацыянальнай прыналежнасці, напр.: *Вакол усе кажучь: я – паляк, я – літвін, я – жыд. А мы нават імя свайго народа забыліся. Вось і адмаўляем: я – **праваслаўны**, я – **католік*** [153, с. 57], [156] – *Ты Янкоўскі? – Дык **паляк** ці **беларус**? – Які ж беларус, калі такі **чарнявы**? Пасля адказу, што я з **праваслаўных**, **не засцянкевец** і **не з парабкаў**, вусаты махнуў рукою: – Разбярэшся з вамі.* (А. Янкоўскі).

Ад прыслоўя *тут* утворана безыменная этычная назва беларусаў – *тутэйшыя*. Яна стала вядомай дзякуючы Янку Купалу і была сімвалам для азначэння народа, незалежнасць якога доўгі час ігнаравалася ў свеце, напр.: – *Хто ты гэтакі? – Свой, **тутэйшы**.* – *Чаго хочаш? – Долі лепшай* (“Полымя”); – *Хто ж мы? Расейцы? – **Тутэйшыя. Беларусы.** І не трэба саромецца гэтага, лічыць: раз ты беларус – дык мужык... мы – такія, як і ўсе людзі. – Але мала дзе, сыноч, прызнаюць такую нацыю. Ні ў Нямеччыне, ні ў Польшчы* (Г.°Далідовіч).

3.2.3. Культурна-саслоўныя супярэчнасці. Прадстаўнікі пэўных саслоўяў могуць лічыць сябе “вышэйшымі” – прэтэндаваць на вытанчаны густ, адметныя манеры, выключную інтэлектуальнасць (параўн. грэч. *aristokratia* “панаванне лепшых”). Вышэйшы слой пануючага класа, значь, заўсёды ўсведамляла сябе людзьмі “лепшымі”, а сваю культуру самабытнай і асаблівай.

На сувязь каштоўнасных уяўленняў з саслоўнай прыналежнасцю звярнуў увагу Ф. Ніцшэ. Вучоны адзначае, што ў этымалагічным сэнсе выразы добра ў розных мовах указваюць на аднолькавую метамарфозу паняццяў: “Усюды асноўным паняццем з’яўляецца “знатны”, “высакародны ў саслоўным сэнсе, з якога развіваецца пры неабходнасці паняцце “добрага” ў сэнсе “духоўна знатнага”, ”духоўна высокапастаўленага”, “духоўна прывілеяванага”. Развіццё гэтае ідзе паралельна з другім, якое ўяўляецца “пошлым”, “плябейскім”, “нізкім” і ў рэшце рэшт ператвараецца ў паняцце “дурное”. Яскравым прыкладам апошняга з’яўляецца нямецкае слова *schlecht* (дрэнны), тоеснае са словам *schlicht* (просты), якое першапачаткова абазначала без усякага абразлівага сэнсу простага чалавека” [95, с. 212; 95]. Аналагічную канатацыю маюць бел.: *прастак, прасцяк, прастачок*; параўн. рус.: *простофиля, простолудин*, пол. *falek*.

У гісторыі беларускай мовы найбольш праяўлены супярэчнасці мужыкоў і панства (шляхта). Слова *мужык* ужывалася прадстаўнікамі прывілеяваных саслоўяў як лайнкавае, напр.: *Саша з дзяцінства чуў: “**мужык**”, “**быдла**”* (І.°Новікаў); – *Пусці. Сам ты злодзей! – **Мужык! Лапаць!*** (Лім). *Жылі-жылі, змагаліся, перамаглі і нават з поспехам, як пісалася ў рапартах і гаварылася з высокіх трыбун, а цяпер выходзіць: нібы мы не ў той бок ішлі і не тое, што трэба, будавалі. Не светлыя палацы сацыялізму, а трысняговы хлеў для **быдла*** (А. Асіпенка).

Кантрастыўны прынцып падзелу сацыяльнай рэчаіснасці паводле саслоўнай прыметы адлюстроўваецца ў творах беларускай літаратуры дарэвалюцыйнага і савецкага часу.

Кантрастыўны прынцып становіцца, напрыклад, таксама галоўнай рухачай сілай драматычнай дзеі ў класічным творы беларускай літаратуры – камедыі Янкі Купалы “Паўлінка”. Супрацьпастаўленне дзвюх няроднасных культур – мужыцкай і панскай – дае магчымасць аўтару камедыі не толькі стварыць шэраг камічных сітуацый, але і разам з гледачом пасмяяцца з ілжывага пафасу і дарэмных патуг адмоўных герояў, падняцца над культурай свайго асяроддзя шляхам яе адмаўлення.

Панскую культуру ў названай камедыі прадстаўляе пан Адольф Быкоўскі. Яго выкрутасістае імя і прозвішча ўспрымаюцца адметна на фоне простых сялянскіх імён: *Сцяпан Крыніцкі, Якім Сарока, Паўлінка*. Выказванні пана Адольфа на працягу ўсёй камедыі прасякнуты адкрытай пагардай і сатырычным пафасам да ўсяго мужыцкага: да танцаў (Адольф. *Фі! Я такіх мужыцкіх танцаў не гуляю*); да мовы (Паўлінка. *Дык будзем іграць... А ў што?* Адольф. *У гаспадара*. Паўлінка. *Гэта значыць, у дурня?* Адольф. *Ну, гэта толькі мужыкі так гавораць*); да песень (Пранцісь. *А цяпер... “Як жа мне не пець”, пане дабрадзею*. Адольф. *Ізноў мужыцкую*).

З мужыцкага асяроддзя імкнецца выдзеліцца бацька Паўлінкі – засцяпковы шляхціц Сцяпан Крыніцкі. Ён хоча займаць шляхетнага зяця (*Адным словам, хлопец шляхецкага заводу, з рызыкай, з усялякай далікатнасцяй і ўсё такое...*), пагардліва ставіцца да мужыцкага роду (– *Хе-хе-хе! ужо гэтае мужыцкае насенне не будзе больш нашых сцежак паганіць*). Прычыну нянавісці бацькі да Якіма Сарокі тлумачыць Паўлінка: – *Бо... бо з мужыкоў*.

Носьбітам народнай культуры з’яўляецца ў камедыі Паўлінка. Яна іранічна ўспрымае “модныя” танцы пана Быкоўскага, высмейвае яго дарэмныя намаганні падмяніць аўтэнтчную народную культуру “панскай”, напрыклад: Адольф. *Фі, мужыцкая*. Паўлінка. *А пан Адольф можа б хацеў, каб завялі якога манчыза?* Народную культуру абараняе таксама сваяк Крыніцкіх Пранцісь Пустарэвіч: – *Але, мужыцкую? А васпан, сабственно, сваю панскую схавай свіням на снаданне*.

Ідэалагізацыя розных сфер жыцця актывізуе працэс семантызацыі адзінак, якія намінуюць людзей паводле іх саслоўнай прыналежнасці. Узнікненне абразлівых семантычных неалагізмаў найбольш актыўна адбываецца ў перыяды карэнных сацыяльных пераўтварэнняў. Так, пасля рэвалюцыі 1917 года канатацыйны змест і другасную прагматычную функцыю набылі намінацыі прадстаўнікоў пануючых саслоўяў: *пан* ‘пра чалавека, які ўхіляецца ад працы, імкнецца набыць звычкі, уласцівыя пану’; *паніч* ‘спешчаны чалавек, беларучка’ [122, т. 2, с. 658]; – *Барыня, ліхо на цябе, учарашні хлеб у вядро штурляеш!*

(А.°Карпюк); *Вам бы, барышня, лепей не сунуць носа сюды!* (І. Мележ); – **Барын**, – цягнуў адно і тое ж Сяргееў. – *А мы там – галота і цямнота. Ядзім тое, што ядуць свіні* (Г. Далідовіч); **Багачы і панства**, *Нашы “дабрадзеі”! Мы на суд вас клічам, каты вы, зладзеі!* (Я. Колас).

У выніку ідэалагічнага падзелу свету на багатых і бедных, назвы прадстаўнікоў адпаведных груп набылі пафасна-здзеклівае гучанне, напрыклад: – **Багацейкаю, паняю зрабілі!** *Цешся адно!.. Зазлаваў, загадаў мачысе: – Бяры зELLE, свінням давай, багачка!..* (І. Мележ); **Багацеі** *абурывліся... Залямантавалі на ўсе лады, абступілі Міхалку. Косы пагрозна заблішчэлі ў наветры.* (А.°Янкоўскі); *А цяпер – з Карчамі разам – і яна кулачка, лішэнка! Як бы багацейка якая праўдзівая, як бы не парабчанка ў чалавека свайго!* (І. Мележ); *... Вялікі то гонар – мець голас разам з якім галадранцам, які ўчора жмені тваёй мукі быў рад!.. Выжыльвайся ды маўчы – бо не маеш права голасу, бо – лішэнец!* (І. Мележ); *З Чарнушкамі набліжэй, падабрэй трэба – трудзяшчыя сваякі, заступка, якая ні ёсць! Маўляў, самі галадранцаў не цураемся, як адна косць з імі!* (І. Мележ); – *Гаспадары! – прахрыпеў нядобра, з пагардай бацька. – Сышліся!.. Галота!* (І. Мележ).

Дэскрыптыўныя намінацыі з прыметнікамі *белы і чорны* выкарыстоўваюцца ў якасці ацэначных у дачыненні да прадстаўнікоў высакародных саслоўяў; напрыклад: *белая косць, белая костка* (уст.) – пра людзей знатнага, дваранскага паходжання; *чорная костка* (уст.) – пра людзей простага, недваранскага паходжання [122, т. 2, с. 716–717], параўн.: – *Ты, Маруся, Дрэлем мяне не тыкай. Смерць не люблю такіх, што белыя ручкі баяцца запэкаць у чорнай варожай крыві... Нехта ж павінен ягонья прысуды на распыл выконваць, іначай карысці ад іх рэвалюцыі нуль цэлых і нуль дзесятых* (А. Асіпенка); *Работа старшыні райвыканкома – не для беленькіх рук. З дня ў дзень прыходзіца лезці ў гразь, браць яе сваімі рукамі – ачышчаць зямлю ад гразі* (І. Мележ). “Вышэйшая каста, – адзначае Ф. Ніцшэ, – з’яўляецца ў той жа час жрэцкай і для свайго агульнага абазначэння аддае перавагу эпітэту, які ўказвае на жрэцкія функцыі. Тут першы раз паяўляюцца паняцці “чысты” і “нячысты”, і з гэтых паняццяў таксама развіваюцца паняцці “добры” і “дрэнны” ўжо ў класавым сэнсе” [95].

Ацэначнае значэнне ўласціва шэрагу прыметнікаў, якія ўказваюць на саслоўную прыналежнасць: *шляхетны, арыстакратычны, панскі, дваранскі, інтэлігентны*: – **Інцелегентных крывей ён**, *во што я табе скажу, – незадаволена зазначыў Марк* (А. Асіпенка); *І хто б мог падумаць – прыйшло недарэчнае: звычайная прыбіральшчыца. Ён, праўда, тут жа спыніўся, цвяроза папракнуў сябе, што разважае, як арыстакрат, як законны дваранін. Дваранін з залінейных гомельскіх баракаў* (І. Мележ).

Такім чынам, пафас саслоўных назваў абумоўлены працэсамі ідэалагізацыі жыцця. У выніку так званага “класавага падыходу” да ўсяго, што мае жыццёва-этычны характар, назвы пэўных саслоўяў набываюць ідэалагічны кампанент, радыкальна змяняюць свой першапачатковы змест і трапляюць у арсенал сродкаў класавай барацьбы.

3.2.4. Супярэчнасці паміж горадам і вёскай. Пафасна-інстытуцыянальны змест пераважае ва ўжыванні намінацыі *грамадзянін*, Вясковыя жыхары заўважаюць і не прымаюць “нясвойны” характар гарадскога люду. У сваю чаргу жыхар горада выдзяляе і пазіцыяніруе ўласную асобнасць, і аказваецца, што ў “гарадскі пейзаж” вясковец не ўпісваецца. Па сутнасці, з адзначанай супярэчнасцю звязваецца антытэза паэтыкі і рыторыкі (паэта і грамадзяніна), а шырэй – логасу і іменнай дыскурсіі.

Інстытуцыяналізаванае (гарадское) супрацьпастаўляецца свойскаму – вясковаму. Этычная назва замяняецца інстытутам уласнага імені: напрыклад: – *А гэта Сімка, мой брат, па-гарадскому – Серафім* (А. Асіпенка). Вясковае, “сваё” не мае параўнальнай ацэнкі; свае – усе роўныя (аднолькавыя). Вартасцю свайго ганарацца, але ў ім не актуалізаваны каштоўнасна-маніторынжавы момант: *Не горшы і не лепшы; свой сярод сваіх. Дзіця балотнай беднасці і дзікасці* (І. Мележ).

Гарадское ўспрымаецца праз *негацыю* (тэрмін Гегеля): вясковец – “не роўня” гараджаніну. У шырокім сэнсе антытэзу вясковага гарадскому складаюць семантычныя адносіны *поля* (“сузор’я”), якое ўтварае мноства індывідуалізаваных “несвядомых” элементаў, і *класа* дыферэнцыяльных сістэмна звязаных адзінак.

У якасці прыкладу ўсведамлення інакшасці прадстаўніка горада можа служыць наступны ўнутраны маналог Ганны Чарнушкі ў аповесці І. Мележа “Завеі. Снежань”: *Гарадскі. Не з нашых балот. Можна і не пытацца. Прысланы, пэўна, калектывы рабіць. Вучыць цёмных нас розуму... Граматны вельмі, не інакш. Граматны. Канешне. Не нашага поля ягада... Штосьці і далёкае, адасоблівае, і разам – цікаўнае, прывабнае было ў гэтым – гарадскім, невядомым. І цікаўнае, і – дзіўна раўнівае: што от ён такі, граматны, гарадскі. Не іх поля ягада... Апейку столькі давялося паспытаць усяго-ўсякага, пакуль падняўся, займеў такое права, а гэтаму – усё адразу. Гарадскі, адукаваны... Далёкі, незразумелы... (І. Мележ).*

Сам факт прыналежнасці да гарадскога насельніцтва асэнсоўваецца хвалебна, напр.: – *А мой не абы-якую бярэ... Яна гарадская, – адзвалася Варавуліха* (К. Каліна). Станоўчая канатацыя прыметніка *гарадскі* можа мяняцца на адмоўную ў сітуацыі, калі ў жыхара вёскі ўзнікае пачуццё гонару за сваё: *Я, канешне, ведаў, што “Бурлакоў” намалываў Рэпін, але мне цвічыла сказаць такое, каб гэтая, гарадская, адразу адчула, што мы не ў балоце жывём і таксама*

тое-сёе чулі (У. Ягоўдзік); – *Наслухаўся ты гарадскіх разумнікаў. А сэнсу не дабраў* (А. Асіпенка).

Супярэчнасць горада і вёскі можа стаць ваяўніча-антаганістычнай і бывае агрэсіўнай (тыпу: “Пагналі нашы гарадскіх”), параўн.: – *Ага, чакайце, пад’едзе, °– у момант спахмурнеў, шмаргануў носам Аляксей, – так ён адразу і кіне сваё гарадское кубло, заспяшаецца, прыляціць!* (М. Вышыньскі).

Гарадскі жыхар можа выяўляць пафаснае высакамер’е і пагарду да жыхара вёскі, напрыклад: *Студэнт размаўляў са мной манерай чалавека, перад якім хоць і добры вясковы хлопец, але вялікі недарэка ў параўнанні з ім, гарадскім воўкам* (А. Карпюк); *Са мной Ігар нават гаварыць не хацеў – лічыў мяне проста вясковым хамутом* (Б. °Сачанка); – *Куды? У брудных чаравіках? – Сюды. – Ну, дзярэўня! Прывыклі, дзе хочаш і ў чым хочаш, хадзіць. Тут – горад, чысціня, парадак* (Г. Далідовіч); – *Папаня кажа: горад не наша занюханая вёска. Там усё па-культурнаму: звініце, пажалуйце і іншая культура* (А. °Асіпенка).

Субстантыўныя ацэначныя вытворныя, пры дапамозе якіх перадаецца адчуванне пагарды, узнікаюць, як правіла, па метанімічнай мадэлі, напрыклад: – *Ласкавенькі ты, Сімачка, і спачувальны, не тое, што наша дзеравеншчына, у якой няма ніякай сазнацельнасці, адна бязлітасная грубасць* (А. Асіпенка); *На той час я не быў ужо вясковы лапаць (да слова, ішоў туды не ў замазаных дзёгцем ботах і прапахлым авечым потам кажуху, а быў у наваксаваных чаравіках, у паношаным, але ладным яшчэ паліто гарадскога крою...)* (Г. °Далідовіч); *За ім паціснуў руку з зухаватым выглядам Алёша Губаты, пакпіў у тон Хоню: – Задаецца! Куранёўскія лапці, думае!* (І. Мележ); *Уздумаў такое, што век не прыйшло б у галаву яму, дурному куранёўскаму лапцю!* (І. °Мележ).

Неалагізмам савецкага часу стала намінацыя “калхознік” – ледзь не самая распаўсюджаная і пагардлівая ў справе выражэння сатырычнага пафасу. Прычынай таму быў не толькі нізкі культурны ўзровень савецкага сялянства, але і яго павальная алкагалізацыя, духоўная і фізічная дэградацыя, яго бяспраўе як класа. Жыхары горада могуць карыстацца адзначанай абражальнай намінацыяй у адносінах да выхадцаў з вёскі, напрыклад: *Паколькі пераехаў у горад з сяла, яго [Мацвяёнка] узнагародзілі клічкай “калхознік”, якая яму вельмі не падабалася* (“Нар. газ.”).

Экстралінгвістычныя фактары з’яўляюцца прычынай таго, што слова “калхознік” і іншыя словы, звязаныя з калгасным ладам, набываюць адмоўную палітычную з’едліва-пафасную канатацыю; напрыклад: *І вось чарговы парадокс: “калхознікі” сёння вырашаюць лёс грамадства. Гэта нешта накшталт помсты ўсім гарадскім “вумнікам” ды “вучоным” за знявагу і занядбанне мінулых часоў* (“ЛіМ”). У сітуацыі маўлення пафас варожасці можа распаўсюджвацца на ўсё сялянскае – у першую чаргу на мову, напрыклад: – *Не уважасьць свой язык?! Не понимаю. – Что мне этот колхозный язык. Главное, нет*

жрачки. *Ненавижу этих демократов* (“Падслуханая спрэчка” – ЛіМ). У значнай ступені сатырычнаму пафасу спрыяе наўмысна ўжытая русіфікаваная форма намінацыі – *калхознік* (бел. *калгаснік*).

3.2.5. Супярэчнасці людзей разумовай і фізічнай працы. Дыферэнцыяцыя членаў грамадства паводле іх роду дзейнасці стварае супярэчнасці паміж людзьмі фізічнай і разумовай працы. Канатацыйнае значэнне атрымліваюць у беларускай мове імёны, якія ідэнтыфікуюць людзей паводле іх прыналежнасці да пэўных прафесійных соцыумаў.

У камедыі Янкі Купалы “Паўлінка” бацька Паўлінкі і яго сват не любяць Якіма Сароку не толькі за тое, што “з мужыкоў”, але яшчэ і за тое, што разумны. Ім далёка да яго вучонасці, а таму нічога больш не застаецца, як абражаць і здэкавацца з яе: Сцяпан. *На, глядзі, сваток! Павінууй мяне з такой дачушкай і з гэтым герэтыкам!* Пранцісь. *Эге! Гэта гэты разуменькі, вучоны, грамацей... Собственно, Сарока...* (Я.°Купала).

У вуснах людзей простых (“невучоных”) словы: *вучоны, прафесар інтэлігент, інтэлігенцыя* і пад. гучаць грэбліва, напрыклад: – *Калі ты там пабудуешся, жэнішся, інтэлігенцыя бяздомная!* – *перакуліўшы новую чарку, з нечаканай злосцю, грэблівасцю зірнуў на яго [брата] Віктар* (М. Вышыньскі); *На блакітным экране ішла дыскусія аб лёсе зямлі, нашпігаванай выбуховымі рэчывамі...Адзін з удзельнікаў дыскусіі быў асабліва яму знаёмы, і Алег Раманавіч захацеў паслухаць, што скажа яму гэты вучоны флюгер* (А.°Асіпенка).

Нярэдка ў адносінах да інтэлігенцыі выяўляецца іронія. Гэты мастацкі прыём не належыць да сродкаў выражэння пафасу. Названы недыскурсіўны феномен уключаецца ў этычны інструментарый мовы. Непраўдлена-этычная сутнасць іроніі вынікае з таго, што яна выступае скрытай сэнсавай характарыстыкай і арыентавана на выяўленне праз рэцыпіента адметнага сэнсу выслоўя. Характэрны выпадкі іранічнага ўжывання перыфраз, напрыклад: – *Ну, і дурань, так-ператак-перагэтак, – вылаяўся Марк, – ах, які дурань! Да чаго дадумаўся, маць тваю. А яшчэ інжынер чалавечых душ!* (А. Асіпенка); *Дазвольце пазнаёміць, хто незнаёмы, з маёй старэйшай дачкой Святланай Серафімаўнай і яе мужам Ігнатам Васільевічам Сладкевічамі – савецкімі эскулапамі з высокай кваліфікацыяй і з дужа нізкай зарплатай* (А. Асіпенка). Аднак прадстаўнікі фізічнай працы могуць высакамерна ставіцца да “вучоных разумнікаў” і прыпісваюць сабе як заслугу факт сваёй неадукаванасці (“*Мы інстытутаў не канчалі*”).

Этычна негатыўны сэнс набывае вучонае званне “прафесар” у выпадку, калі яно ўжываецца перыфрастычна. Так, у аповесці В.°Гігевіча “Калі пойдзе снег” рабочы Сцёпа разважае пра свайго брата – навуковага супрацоўніка: – *Можна, во, малодшы прыедзе. Той, Прафесар, няхай парабляе трохі, – малод-*

шага брата Сцёпа называў **Прафесарам**. І далей: – *А я вот тебе і скажу: ні храна ты, **Прафесар**, не ведаеш, ні жызнi, ні навукi! У другiх жа кантэкстах званне “прафесар” гучыць ганарова, як хвала, напр.: Дык вось, да Берзеня часам прыходзіў загадкавы і дзіўнаваты чалавек, захутаны ў башлык, якога называлі **Прафесарам**. Ні імя, ні прозвішча яго ніхто не ведаў і не спрабаваў даведацца* (А. Асіпенка).

Як этычны феномен трэба таксама адзначыць пачуццё грэблівасці, якім прасякнута, напрыклад, слова *беларучка*. Ім абзываюць тых, хто грэбуе фізічнай працай, напрыклад: *Рука ў хлопца мазолістая, працавітая – сціснуў ён бацькаву руку так, што Іван Васільевіч, сам чалавек дужы, **не беларучка**, парадаваўся яго сіле* (І. Шамякін); – *Ну во! Вяскovy з такога бездапаможнага **гараджанiна-беларучкi**, напэўна, парагоча* (А. Карпюк).

Наадварот, слова *чыстаплюй*, як і яго дэрыват *чыстаплюйчык*, з’яўляецца эмацыянальна-пафасным: *Я не скажу, што законы нашы справядлівыя на ўсе сто ці гуманныя, як вы, **чыстаплюі**, любіце пахваляцца* (Маладосць); *У-ух, сколькі гэтых **чыстаплюйчыкаў** развялося ўсюды* (А. Карпюк).

Ідэалагізацыя этычнай сферы суправаджаецца нараджэннем пафасу ў тых жыццёвых варунках, для якіх ён па азначэнні не павiнен быць уласцівы. Як сведчаць гістарычныя факты, супярэчнасці прадстаўнікоў разумовай і фізічнай працы набываюць ідэалагічны змест. Так, у лексіконе большавікоў намінацыі людзей разумовай працы маюць выразны пафасны змест і выкарыстоўваюцца як абразы, напрыклад: – *Гнілая **iнтэлігенцыя** і варожая нацдэмаўшчына – во што такое твае Тамiліны* (А. Асіпенка); – *Анцiлігент пракляты, буржуі недарэзаны! Я гэтую катрынку тебе на шчэпкі пащчыпаю...* (А. Асіпенка).

Адценне класавай пагарды перадаецца пры дапамозе прыметніка *iнтэлігентны*, напрыклад: – *Я, можна сказаць, з саплівага ўзросту выняньчыў цябе з **iнтэлігентнага хлюпiка** ў пралетарскага пацана...; – **Инцилігентных кривей** ён, – во што я тебе скажу, – незадаволена сказаў Марк* (А. Асіпенка). Дэмінутыўны суфікс, ужываючыся ў экстрэмаўнальным кантэксте, прыўносіць у вытворнае не характэрны для памяншальных элементаў пагардлівы змест, напрыклад: *...У мiнскiх iнстытутах знайшліся аслепленыя, страціўшыя класавае чуццё **iнтэлігенцiкi**, якія не толькі не далучыліся да суцэльнай масы студэнцтва, а фактычна сталі на бок выкрытых і асуджаных усёй масаю нацдэмаўскіх багоў* (І. Мележ).

Такім чынам, саслоўе як сацыяльная група не з’яўляецца грамадскім iнстытутам – не мае iнстытуцыянальных прыкмет і ўласцівасцей класа. Адносіны памiж рознымі саслоўямi выяўляюцца ў этычным феномене чужасці (“сваё-чужое”). Мiж тым, ідэалагізацыя жыццёвых стасункаў прыводзіць да нехарактэрных для этычна-рэфлексійных элементаў мовы семантычных зрухаў. Яны набываюць неўласцівы ім дыскурсіўны змест і становяцца выразнікамі

пафасу. Назвы людзей паводле саслоўнай прыналежнасці часцей становяцца выразнікамі сатырычнага пафасу. Палітызацыя жыцця прыўносіць у этычныя назвы рэвалюцыйны пафас, якім суправаджаецца стан сацыяльнага напружання, міжнацыянальныя канфлікты і крызісныя з’явы. Як вынік, неантаганістычныя па сутнасці супярэчнасці становяцца антаганістычнымі і маюць адкрыты выхад у практыку вуснага і пісьмовага маўлення.

3.3. Палітычны пафас у гістарычнай рэтраспекцыі

3.3.1. У шырокім сэнсе слова “палітыка” выкарыстоўваецца для абазначэння праграмы дзеянняў, розных відаў дзейнасці людзей, грамадскага інстытута па кіраўніцтву кім- або чым-небудзь. У такім выпадку можна гаварыць пра палітыку арганізацыі, адукацыйную палітыку, сямейную палітыку і г.д. Слова *палітыка* можа ўжывацца таксама для абазначэння сукупнасці дзеянняў, накіраваных на дасягненне пэўных мэтаў, ужывацца ў значэнні “ўстаноўка”, “стратэгія”, “перакананні”, “палітычны курс” [120].

Маўленне па сваёй прыродзе не можа не быць палітычна нагружаным, калі пад палітыкай разумець міжлюдскія адносіны, праяўленне салідарнасці з іншымі членамі грамадства, а таксама спосаб не толькі асабістага, але і сацыяльнага пазіцыяніравання. Палітыка як асаблівая форма сацыяльнай дзейнасці ў галіне інстытуцыянальнага грамадскага жыцця не абыходзіцца без уласцівага ёй дыскурсу. Больш таго, можна сцвярджаць, што спецыфіка палітыкі і заключаецца ў яе пераважна дыскурсіўнай накіраванасці.

Дыскурсіўная ідэалагічнасць палітычных прамоў з’яўляецца падставай для праяўлення ў іх пафасу. Палітычны дыкурс не апісвае пэўныя падзеі. Ён дзейсны па азначэнні: абуджае свядомасць, заклікае да пэўных дзеянняў, пафасна аргументуе тую ці іншую сацыяльную пазіцыю ці палітычную платформу. Прамовы палітыка павінны ўпісвацца ў сістэму меркаванняў і ацэнак адрасатаў – “спажыўцоў” палітычнага дыскурсу. Ад рытарычнай перакананасці маўлення палітычнага дзеяча залежаць канструктыўныя наступствы прамовы.

Палітычнаму дыскурсу прысвечана значная колькасць даследаванняў [118; 52; 49], аднак нягледзячы на гэта, агульпрынятага азначэння гэтага віду дыскурсу не існуе ні ў замежнай, ні ў айчыннай лінгвістыцы. Спецыяльна не даследаваўся пафасны складнік палітычнага дыскурсу. Між тым, на нашу думку, палітыка – адзіная сфера чалавечай дзейнасці, якая ўвогуле немагчыма без эмацыянальнай энергіі пафасу і ў якой нярэдка ён дамінуе, і падпарадкоўвае сабе логас і этас. Імкненне заявіць пра сябе ў поўны голас, палыміяны энтузіязм, упэўненасць ў дальнавіднасці і адзінай правільнасці думкі – гэтыя і многія іншыя прыметы палітычнага дыскурсу не абыходзяцца без адпаведнай

патэтыкі. Менавіта са сферай палітыкі звязаны такія вядомыя варыянты пафасу, як: *рэвалюцыйны пафас, пафас сацыяльных пераўтварэнняў, пафас марксізму* і да т. п.

Сацыяльна-палітычны пафас перабудовы грамадства дапамагае мабілізаваць і матываваць калектыўнае дзеянне, натхняе і “паднімае дух”. Ні адна грамадская ідэалогія не абыходзіцца без патэтыкі і зацятай мілітарысцкай рыторыкі, якая ёй звычайна спадарожнічае.

3.3.2. Пафас сучаснай палітыкі не можа існаваць у адрыве ад гістарычнай перспектывы. У такой перспектыве пафасны складальнік маўлення паўстае як постпамяць і дае ўяўленне пра тое, якія адносіны маюць наступныя пакаленні да асабістых і калектыўных траўмаў, якім падвергліся папярэднія пакаленні. У гэтым сэнсе пафас мае на мэце не даць эмоцыям і памяці загінуць, ператварыць іх у сродак уздзеяння, у “попел Клааса”, які “стукае ў сэрцы” сучаснікаў. Сучасны апазіцыйны палітычны дыскурс захоўвае ўласцівасці публічнай маўленчай дзейнасці таго тыпу, які склаўся на постсавецкай прасторы: актыўнасць адмоўных ацэначных намінацый, загадзя зададзены характар ацэнак, перавага інтэрпрэтацый над фактам і г. д [62].

Сацыяльна-палітычны пафас, праяўлены ў гістарычнай перспектыве, у беларускай мове звязаны з ідэямі бальшавізму. Несумненна, яго водгукі, уласцівыя яму прыметы і ўкаранённыя патэтычныя інтэрпрэтацыі маюць месца і ў сучасных жанрах палітычнага маўлення. Адносна беларускай мовы савецкага перыяду можна гаварыць пра ўласцівы ёй *савецкі пафас*, які быў разбаўлены нацыянальнымі сюжэтамі і быў убудаваны ў агульны савецкі кантэкст са спецыфічнай нацыянальнай прыкметай. Прымацаваны да савецкай, марксісцка-ленінскай ідэалогіі (“нацыянальнай па форме і сацыялістычнай па змесце”) пафас марксізму значна паўплываў на фарміраванне ідэалагізаванага слоўніка беларускай мовы.

Падзел свету на дзве антаганістычныя сістэмы выразна праявіўся ў дыхатаміі паняццяў савецкага і несавецкага. Камунікатыўныя мадэлі палітычнага дыскурсу могуць быць апісаны перш за ўсё па прыкмеце ацэнкі, якая перадаецца з дапамогай спецыфічных моўных сродкаў і рытарычных прыёмаў. Само слова “ацэнка” атрымлівае мадыфікацыйныя варыянты: *партыйная ацэнка, класавая ацэнка, пралетарская ацэнка, бальшавіцкая ацэнка, наша ацэнка* і да т. п. *Мы свае задачы будзем рашаць проста: Хто не з намі, той наш вораг, і мы вымецём нязгодных з намі пралетарскай мятлой* (А.° Асіпенка).

Дэклараванне ўтварэння новай гістарычнай супольнасці “савецкага народа” парадзіла пафаснае ўяўленне аб надзвычайнай каштоўнасці “савецкага чалавека”: – *Да дэзерціраў-самастрэлаў, сацыяльна-небяспечных элементаў і таму падобных, да гэтых адкідаў у сапраўднага савецкага чалавека не можа*

быць жалю (Г. Марчук). А.°Адамовіч у сувязі з гэтым успамінае: “Але ж выклікалі мяне ў ЦК кампартыі Беларусі, дзе паведамлілі “формулу палітыкі”, вышэйшай, магчыма: Калі з усяго нашага народа ацалее 10 чалавек, важна, каб яны заставаліся **Савецкімі**. Вось, што аказваецца важнейшае за сам чалавечы род” (“Век XX и мир”).

Не будзе перабольшаннем сказаць, што сучасная і гістарычная рыторыка палітычнага пафасу пачынаецца з грамадскага інтарэсу. Рытарычны доказ і перакананне, а таксама пафас, які спадарожнічае, запатрабаваны там, дзе прысутнічае маёмасны інтарэс, эканамічны інтарэс, нацыянальныя інтарэсы і г.д. Тэрмін *інтарэс* мае сацыяльнае гучанне (*класавыя інтарэсы, інтарэсы грамадства*); у грамадстве выкрываецца *шкурны інтарэс*. Вядома, ёсць **шкурны інтарэс** – *знайсці працу з большым заробкам* (“Полымя”). Паняцце *інтарэс* фігуруе ў палітычных прамовах, напр.: *Эканамічна, сацыяльна і духоўна разняволены сучасны селянін жыве тымі ж ідэаламі, тымі ж інтарэсамі, што і ўвесь савецкі народ* (П. Машэраў).

Этымалогія слова *інтарэс* сведчыць пра яго сувязь з ідэяй пазіцыяніравання: *inter-esse* – літаральна ‘быць сярод’. Рытар звычайна выступае і прамаўляе “ад імя”, г.зн. атаясамлівае сябе з пэўнай сацыяльнай групай (“мы”), прадстаўляе яе, лабіруе яе інтарэсы. Маўленне як рытарычная катэгорыя непазбежна адбываецца не проста так, а “па інтарэсах”. Ідэя зацікаўленага маўлення кантрастуе са словам, якое мае ўнутраную інтэнцыю, аднак часцей гаворыцца без асаблівых прычын і без камунікатыўнай мэты.

Пафас барацьбы – асноўны пафас палітычнага дыскурсу, у якім непазбежна адстойваюцца чые-небудзь інтарэсы. Праціўнікі *“нападаюць адзін на аднаго”, “трымаюць абарону”, “адбіваюць удары”, “пераходзяць у наступленне”* і да т. п. Семантыка барацьбы актыўна эксплуатаецца ў палітычным дыскурсе, аснову якога складае супрацьстаянне партыі ўлады і апазіцыі. Структуры і прыёмы палітычнай барацьбы прадугледжваюць палітычнага апанента – абагуленага суб’екта, які стаіць на іншай пазіцыі. Так было ў гісторыі і застаецца цяпер, напрыклад: *Унутры СССР бальшавіцкае наступленне ідзе ў няспынай барацьбе з самымі рознымі варожымі сіламі, якія ўсімі спосабамі імкнуцца падарваць нашу краіну знутры.. Не зважаючы на тое, што бальшавіцкая партыя вядзе бой з **ворагамі ўсіх масцей**, гэтае супраціўленне не толькі не заціхае, а ўсё абвастраецца і стварае яшчэ большыя цяжкасці на нашым шляху. І калі мы ўсё ж дабіліся вялізных поспехаў у будаўніцтве сацыялізму, то гэта толькі гаворыць пра непераможную сілу Савецкага Саюза...* (І. Мележ).

Мэта палітычнага дыскурсу – уздзеянне, перакананне, кампраметацыя накіраваны на фарміраванне пэўных сацыяльных каштоўнасцей, якія падтрымліваюць тую ці іншую ідэалогію і апраўданне “правіл гульні” палітычнай эліты, якая раздзяляе гэтую ідэалогію.

Дасягненне адзначаных мэт не магчыма без пазіцыйнага “Мы”. Катэгорыя “Мы” адносіцца да ліку складаных і надзвычай выразных па сваім семантычным змесце катэгорый палітычнага пафасу. Прычым, у палітычнай барацьбе пазіцыйнае “мы” арганізуецца паводле жорсткай аксіялагічна-артадаксальнай схемы: “наша” – правільнае, “не наша” – шкоднае і варожае.

Аснову пафасу складае супярэчнасць, якая вынікае з ідэалагічнага пазіцыяніравання: *мы – яны, наша – не наша, пралетарскае – буржуазнае і г. д. Варожыя сілы ўсіх масцей, – загаварыў ён /Башлыкоў/ выразна, дужа, – дзейнічаюць шырокім фронтам. Яны дзейнічаюць у міжнародным маштабе і на ўнутраным фронце. Яны не грэбуюць нічым, каб падарваць нас. Яны шкодзяць нам і ў вялікіх, дзяржаўных справах, і ў малых. У любым сяле, у любым калгасе...Класавы вораг дзейнічае. І мы таксама, – голас Башлыкова ўсё цвярдзеў, – будзем дзейнічаць! Мы будзем бязлітасна біць па ворагу і яго паабніках! Дзе б яны не вылезлі!* (І. Мележ).

Займеннік *мы* ў мове палітыкаў становіцца ўніверсальнай псіхалагічнай формай калектыўнай самасвядомасці. Ім, напрыклад, пацвярджаецца матывацыя ўжо зробленага палітычнага выбару: – *Мы павінны ўзмацніць тэмпы калектывізацыі. У гэтым – галоўная задача, якую паставіла партыя перад нашым раёнам у цяперашні момант. Мы ўзялі ўдарную, бальшавіцкую задачу: да вясны наступнага, 1930 года, калектывізаваць раён на ўсе сто працэнтаў!.. Мы паставілі гэтую задачу – загаварыў Башлыкоў моцна, нібы вылучыў, – і мы яе выканаем! Нягледзячы ні на што!* (І. Мележ).

У палітычных дыскурсах займеннік *мы* набывае пафаснае гучанне, увасабляючы ідэю маналітнага адзінства. Узровень пафасу падымаецца ў сувязі з ідэалагічным напружаннем маўлення: *Класавы вораг дзейнічае. І мы таксама, – голас Башлыкова ўсё цвярдзеў, – будзем дзейнічаць! Мы будзем бязлітасна біць па ворагу і яго пасабніках!* (І. Мележ). Яны – класавыя ворагі, якіх неабходна знішчаць: *Варожыя сілы ўсіх масцей, – загаварыў ён /Башлыкоў/ выразна, дужа, – дзейнічаюць шырокім фронтам. Яны дзейнічаюць у міжнародным маштабе і на ўнутраным фронце. Яны не грэбуюць нічым, каб падарваць нас. Яны шкодзяць нам і ў вялікіх, дзяржаўных справах, і ў малых. У любым сяле, у любым калгасе...* (І. Мележ).

Шырока распаўсюджаным варыянтам базавага супрацьпастаўлення “мы – яны” з’яўляецца апазіцыя “наш – не наш” (“наша – не наша”). Патэтычна-сублімацыйны змест займенніка *наш* (-а,-ы) мае выразную рытарычную накіраванасць, напрыклад: – *Хто думае толькі пра сваю выгаду і каму напляваць на тое, што робіцца ў перадавым нашым раёне і нашай акрузе, а такжа ў нашым Савецкім Саюзе, які ў даны момант акружаны з усіх бакоў рознай буржуазіяй, якая з усіх сіл стараецца задушыць наш Савецкі Саюз, а іменна стареца, штоб сарваць нашу пяцілетку, нашу індустрыялізацыю і нашу ка-*

лектывізацыю (І. Мележ); – *Ненажэрныя акулы імперыялізму і ўнутраныя ворагі савецкага ладу зацята точаць зубы на заваёвы **нашай** пралетарскай рэвалюцыі* (А. Асіпенка); ***Нашы** у Казахстане. І ім там вельмі рады* (“Нар. газ.”). *Хлопец быў **наш**, – як бы білі Апейку словы шкадавання. **Мы** верылі яму. Спадзяваліся на яго як на камсамольца, таварышча!.. Ён не можа быць не **нашым**. Усё, што ў ім есць добрае, усё гэта **наша**. Ад савецкай улады...* (І.°Мележ).

Пазітыўна-пафасным адносінам да “нашага”, як правіла, супрацьпастаўляецца адмоўнае суб’ектыўнае стаўленне да “не нашага” (“вашага”, “іхняга”), напрыклад: – *Гэта пры **вашым** капіталізме было абы што, а пры **нашым** сацыялізме ўсё будзе добра, – запэўніў Кураглядаў* (Г.°Далідовіч); – *Паехалі, ну іх з **іхнім** “кабернэ”. Знойдзем што-небудзь **наша**, больш прыстойнае, – прапанаваў ён [Серафім] Максімаву* (А. Асіпенка); *Ідэалогія балота вельмі простая: **не наш** чалавек, не даваць яму пасады* (“Нар. газ.”); *Традыцыйна збіраліся ў нядзелю. А тут субота. Нешта **нянаскае**, усходняе...* (А. Асіпенка); *Рыпіць пад нагамі снег! Ды толькі снег **не наскі*** (Я.°Пушча).

Мы-выказванні ў палітычным дыскурсе дэманструюць “сваё кола”, арганізуюць стратэгію салідарнасці з мэтавай аўдыторыяй. Суб’ект апазіцыйнага палітычнага дыскурсу кваліфікуецца як рэфэрэнтная група, г. зн. як агульнасць людзей, “з якой асоба адчувае сябе звязанай найбольш цесна і ў якой яна чэрпае нормы, каштоўнасці і ўстаноўкі сваіх дзеянняў” [73, с. 227]. Займеннік *мы* набывае пафаснае гучанне, увасабляе ідэю маналітнага адзінства: ***Мы** разгарнулі гаспадарку, а нярэдка сунемся, як сляпыя. Мацаем дарогу кіёчкам* (І. Мележ).

Займеннік *мы* паўсюдна мае мадальнасць павіннасці (доўгу). Моўныя сродкі, якія ўваходзяць у “мы-выказванні”, могуць быць накіраваны не на пераструктураванне вобраза думак адрасата, не на змены яго прынцыпаў і пазіцый, не на пошук альтэрнатыўных ацэнак, а на пацверджанне матывацыі ўжо зробленага палітычнага выбару, напрыклад: *У краіне пачынаецца рэвалюцыя. Што сёння там робіцца, я не ведаю, можа, там ужо адбыліся вялікія справы... **Мы** павінны быць гатовы ўсе падтрымліваць рэвалюцыйныя камітэты, рэвалюцыйную ўладу, якая зараз можа пачаць працаваць легальна... **Мы** тут павінны зрабіць рэвалюцыю. Даволі непатрэбнай вайны...* (К. Чорны).

“Мы” заўсёды прадугледжвае супрацьпастаўленне якім-небудзь – то акрэсленым, то неакрэсленым – “яны”. У апазіцыйным дыскурсе безумоўна рэальнай аказваецца толькі антытэза: “мы” – не “яны”. “Яны” – абагулены калектыўны суб’ект, які стаіць на іншай пазіцыі: *Па ўсёй краіне кулакі і іх пасобнікі ў бяссільнай злосці ідуць паўсямесна на адкрытыя выступленні. Паляць калгасныя пабудовы, дамы сельскіх актывістаў, страляюць з абрэзаў*

селькораў... **Яны** думаюць, што гэтым зварыным тэрорам запалохаюць нас, сарвуць калектывізацыю! – Дарэмна **яны** разлічваюць на гэта! Бальшавікі не з палахлівага дзесятка! Кулацкая барацьба яшчэ больш згуртоўвае нашы рады! Рады бальшавікоў і перадавога сялянства!.. (І. Мележ).

З дапамогай займеннікаў “мы”, “наша” дасягаецца эфект адзінства, чуецца неабходнасць аб’яднаць намаганні для дасягнення агульнай мэты. Гэтыя займеннікі служаць для выражэння адзінства таго, хто гаворыць, з іншымі асобамі: *наша мова, наша краіна, наш народ, наша партыя:*

– Апейка, і ідучы сюды, і пачынаючы гаворку, яшчэ спадзяваўся на добрае, на тое, што ўсё акажацца калі і не зусім шчаслівым, то ва ўсякім разе не такім паганым, як ён трывожыўся; і вось кожнае слова студэнта пераконвала, што здарылася самае горшае. – Хлопец быў **наш**, – як бы білі Апейку словы шкадавання. — Быў **наш**. – “Чаму: быў **наш**?” – азвалася у Апейку нязгодаю, але ён стрымаў сябе. – Мы верылі яму. Спадзяваліся на яго як на камсамольца, таварыша! А от прамаргалі, і былы таварыш адкалоўся. Адкалоўся, а потым – пакаціўся ўніз. Дакаціўся да таго, што стаў прыслужнікам нацдэмаў. Паслугачом нацдэмаўскага ахвосця! Паслугачом ворага!... – І ўсё ж ён **наш**! Што б там ні было – **наш**, разумееш? Ён не можа быць **не нашым**. Усё, што ў ім ёсць добрае, усё гэта **наша**. Ад савецкай улады... Я ведаю яго, калі ён толькі пачынаў разбірацца ў жыцці (І. Мележ).

Пафас палітычнай барацьбы праходзіць пад знакам *элімінацыі* (ад лац. *elimino* – выношу за парог, пазбаўляюся). Элімінацыйны змест мае слова *вораг*. Трубачоў выводзіць этымалогію гэтага слова з каўзатыўнага дзеяння, якое абазначаецца дзеясловам *гнаць* [154, т. 2, с. 195]. Першапачаткова гэтае слова абазначала тое (таго), да чага (каго) былі прыменены меры прымусовага ўздзеяння: варожае – выгнанае, адрынутае. У адпаведнасці з гэтым пунктам гледжання слова *вораг* мае такі ж этымон, як і рус. *изверг* (літаральна “той, каго выкінулі”). Слова *изверг* мела значэнне ‘выкідыш’, якое захоўвалася аж да XVIII ст. [154, т. 11, с. 21]. Словы *паганы, погань, паганства, паганец* таксама лічацца роднаснымі са славянскім дзеясловам *гнаць, ганяць* [154, т. 3, с. 48].

Аб’яўленне чалавека па-за законам, ізаляванне ад грамадства – старажытныя сацыяльна арганізаваныя санкцыі, якія існуюць і ў сучасным грамадстве, з’яўляючыся найбольш радыкальнымі мерамі ў барацьбе з парушальнікамі сацыяльнага парадку. Адмоўнае ацэннае значэнне маюць у беларускай мове назвы людзей, якія падвергліся грамадскаму астракізму, напр.: *катаржанін, крымінальнік, арыштант, вісельнік, шэльма* (запаз. з ням., літаральна “варты смерці” [146, с. 505]. Аналагічны элімінацыйны семантыка-прагматычны змест маюць палітычныя намінацыі больш позняга паходжання – *адшчапенец, дысідэнт, лішэнец*.

У гісторыі чалавецтва вядомы шматлікія формы сацыяльнай “санітарыі”, якія мелі на мэце паляпшэнне чалавечай прыроды шляхам прыняцця пэўных элімінацыйных мер. Як “санітар” ідэнтыфікуе сябе, напрыклад, бальшавік Марк Удоеў у рамане А. Асіпенкі “Лабірынты страху”: *Мы робім адну вялікую справу – чысцім чалавецтва ад брыды праклятай мінуўшчыны. Камусьці трэба чысціць сарціры, і няма чаго затыкаць нос... Запомні, пралетарскі прымус ва ўсіх сваіх формах, пачынаючы ад расстрэлаў і канчаючы працоўнай павіннасцю, з’яўляецца метадам выпрацоўкі чалавецтва з чалавечага матэрыялу капіталістычнай эпохі* (А. Асіпенка).

У якасці прыкладу ідэалагічнай элімінацыі можна прывесці так званую “чыстку” – праверку якой-небудзь арганізацыі з мэтай пазбаўлення ад чужых, шкодных або непатрэбных элементаў; чысціць ‘рабіць праверку з мэтай вызвалення ад варожых элементаў’ [122, т. 5, с. 334]. Працэдура чысткі ў рамане І. Мележа “Подых навальніцы” асэнсоўваецца наступным чынам: – *Чыстка... Што такое чыстка?.. Чыстка – здаецца, вельмі простае: чысціць... Бяры мятлу – лепей густую ды пацвядзей – і мяці... Чысці, шаруй. Пакуль не стане чыста. Чым мятла цвядзей, тым шаруеш цвядзей, тым лепш... Проста... А як жа, камісія павінна глядзець, каб не аставілі ў партыі смецця. От што такое, калі падумаеш, чыстка! Вымесці смецце і аставіць усё добрае!* (І. Мележ).

Трагізм сацыяльных адносін заключаецца ў тым, што “вычышчанымі”, “адкінутымі”, “выключанымі” і г. д. з’яўляюцца людзі. Яны прадстаўляюцца ў якасці “антыгенаў” – смецця, бруду, пустазелля і да т. п., напрыклад: – *Людское смецце вымятаць трэба, яно як зараза – толькі перазаразіць адданых нам* (А. Асіпенка); – *А ў часе контратакі белякоў яны і адкрылі фронт... Драпанулі. Ну, мы і падвялі пад трыбунал, і я асабіста прыводзіў той прысуд у выкананне. Бо гэта смецце не павінна існаваць у нашым будучым грамадстве* (А. Асіпенка); *Варожай, шкоднай молі яшчэ хапае ў нас. Не ўсю перамалолі. Раззбройвацца не час!* (А. Александровіч).

3.3.3. Палітычны дыскурс не проста змяшчае паведамленне пра факты сацыяльнага жыцця і падзеі, якія адбываюцца ў грамадстве, але і фарміруе ў грамадскай свядомасці пэўныя каштоўнасці, актыўна ўздзейнічае на светапогляд людзей. У гэтай сувязі можна сцвярджаць, што дыскурс палітыкі з’яўляецца інструментам уздзеяння на масавую аўдыторыю. Асаблівая ўвага ў ім надаецца выбару моўных сродкаў і дзейсных прыёмаў.

Нярэдкімі ў мове палітыкі з’яўляюцца выпадкі маніпулявання моўнымі механізмамі. “Моўнае маніпуляванне – гэта разнавіднасць маніпуляцыйнага ўздзеяння, якое ажыццяўляецца шляхам умелага выкарыстання пэўных рэсурсаў мовы з мэтай нябачнага ўплыву на кагнітыўную сферу і дзейнасць адрасата” [72, с. 25].

Адным з ефектыўных маніпуляцыйных прыёмаў, уласцівых палітычнай барацьбе, з’яўляецца прыём навешвання ярлыкоў. *Вешаць ярлык* – неабгрунтавана абвінавачваць, няправільна, шаблонна ацэньваць, характарызаваць чыё-н. дзеянне, учынак [122, т. 1, 486]: – *У нас часам як прыклеяць ярлык чалавеку – канец. І як бы ні працаваў потым, нічога не паможэ, – сумна падумаў Максім Сцяпанавіч (У. Карпаў); Паспрабуй падступіцца да такіх! Агледзецца не паспееш, як страшную бірку начэпяць, павалакуць за краты (Г. Далідовіч).*

Палітычны ярлык – дзейсная пафасная намінацыя, якая з’яўляецца не толькі ефектыўным прыёмам палітычнай барацьбы, але і часцей за ўсё выносіць той ці іншы “прыгавор” палітычнаму праціўніку. Ярлык уяўляе сабой неаб’ектыўнае, неаргументаванае ўказанне на асобу ці з’яву, якое выражана ў намінатыўна-эмацыянальнай форме: *То ні за што навесілі знак нацдэм, то ўжо гатовы аб’явіць ні мала ні многа – фашыстам!; Суровую вымову ці яшчэ што дайце! Ды не ж: зразу – нацдэм, нацыянал-дэмакрат! Прыслужнік буржуазіі! Вораг!.. Ды яшчэ не смейце сумнявацца (І. Мележ).*

Дзейнасць палітычных ярлыкоў неаднаразова адзначалася даследчыкамі. “Негатыўная намінацыя – гэта і ёсць публіцыстычны ярлык, які кандэнсуе ў сабе адмоўны эмацыянальны зарад і магутна ўздзейнічае на рэцыпіента” [68, с. 140]. Ярлыкі ўжываюцца не толькі ў вусных прамовах палітыкаў, але і ў СМІ для дасягнення мэтай, выгадных маніпулятару: “Прыём “наклейвання ярлыкоў” – гэта выкарыстанне слоў негатыўнай афарбоўкі з мэтай дыскрэдытаваць ідэі, планы, асобы, выклікаць эмоцыю прадузятасці, страху, нянавісці, не прыбгаючы да аб’ектыўнай ацэнкі ці аналізу” [24, с. 42]. Ярлыкі з’яўляюцца свайго роду “маніпуляцыйнымі тэрмінамі”; “небяспека іх у тым, што, уваходзячы ў шырокі ўжытак дзякуючы перш за ўсё СМІ, яны прыжываюцца надоўга, становяцца прывычнымі, штодзённымі словамі, іншы раз замяняючы і выцясняючы другія – сумежныя, але менш агрэсіўныя паняцці” [143, с. 86–87].

Ярлыкамі, якія бытуюць у палітычным дыскурсе, ажыццяўляецца свайго роду палітычная класіфікацыя, аснову якой складае *пазіцыя* прадстаўніка пэўнай сацыяльнай інстытуцыі. Навешванне ярлыка – прафанічны акт абвінавачвання палітычнага праціўніка. Менавіта таму ён з’яўляецца простым (лёгкім) і катэгарычным, напрыклад: – *Аж страх бярэ – як лёгка цяпер некаторыя вешаюць людзям усякія ярлыкі. Скажэ – “вораг”, “нацдэм”, “прыслужнік фашызму”, – і яму хоць бы што! – Дык не трэба так проста вешаць ярлыкі! Нацдэм. Вораг народа... Абараняць от цяжка, а абвінавачваць – лёгка!.. (І. Мележ).*

Ярлык стварае семантыка-прагматычную прэсупазіцыю, якая характарызуецца пэўнай ідэалагічнай зададзенасцю і прадузятасцю адносінаў да дэнатата. Ярлык прадвызначае стаўленне асяроддзя да яго носьбіта. “Назва, – страшная рэч”. <...> “Гэта – *забойца*, – гавораць нам, і нам адразу ўяўляецца схаваны кін-

жал, звярыны выраз твару, чорныя намеры, быццам забіваць – пастаянны занятак, рамяство чалавека, якому здарылася ў жыцці каго-небудзь забіць” [40].

Узнікненне ярлыка тлумачыцца абстрактнай схематычнасцю ЭК, іменным адзінкам якіх уласціва аднабаковасць. Прынцыпы абстрактнага мыслення прыходзяць у супярэчнасць з этычным (“чалавечым”) пунктам гледжання на рэчы. Так, Гегель у артыкуле “Хто мысліць абстрактна?” характарызуе абстрактны тып мыслення наступным чынам: “Хто мысліць абстрактна? – Неадукаваны чалавек, а зусім не дасведчаны... Вядуць на пакаранне забойцу. Для натоўпу ён *забойца* – і толькі. Дамы, можа здарыцца, заўважаць, што ён прыгожы, дужы, цікавы мужчына. Але такая заўвага абурыць натоўп: як жа так? *Забойца* – прыгожы? Хіба можна думаць так дрэнна, хіба можна называць забойцу прыгожым? Самі, мабыць, не лепшыя!.. Гэта і называецца – “мысліць абстрактна”: бачыць у забойцу адно абстрактнае – што ён *забойца*, – і абазначэннем гэтай адной-адзінай якасці знішчыць у ім усё астатняе, што састаўляе чалавечую сутнасць” [38, с 391–392].

Існаванне і замацаванне ў мове палітычных ярлыкоў абумоўлена так званым “класавым падыходам” і звязаным з ім працэсам тэрміналагізацыі – напаўнення ідэалагічнай семантыкай слоў і выразаў, якія раней не мелі спецыяльнага значэння. Працэс узнікнення славесных ярлыкоў актывізуецца ў часы панавання таталітарных ідэалогій. У працэсе барацьбы за дзяржаўную ўладу і яе выкарыстанне палітычныя партыі, імкнучыся дасягнуць пэўнай мэты, прыстасоўваюць мову да сваіх патрэбнасцей. Прадметы і з’явы аб’ектыўнай рэчаіснасці атрымліваюць аднабаковую класавую ацэнку; адбываецца ідэалагізацыя слоўніка. Сігніфікацыя экстэнсіянальнай сферы мовы ў класавым грамадстве неадзелена ад палітычных спекуляцый і злоўжывання словам.

З пункту гледжання прагматыкі, маніпуляцыйны прыём навешвання ярлыкоў з’яўляецца маўленчым намінацыйным актам перфарматыўнага тыпу, які можа мець сацыяльныя (у тым ліку і юрыдычныя) наступствы.

Ярлык выконвае тыпізуючую функцыю – даецца чалавеку як прадстаўніку пэўнай сацыяльнай катэгорыі. Накшталт таварнага ярлыка, моўны ярлык ахоплівае рад дэнататаў, якія аб’ядноўваюцца агульнымі недыстынктыўнымі прыметамі. Аснову ярлыка складае тыпізуючая прымета, па якой дэнатат адносіцца да пэўнай сацыяльнай катэгорыі. Ярлык дае ідэалагічную ацэнку члену грамадства, які нясе адказнасць за свае паводзіны. Менавіта таму ярлык – гэта акт абвінавачвання; да носьбіта ярлыка грамадства правамоцна прад’яўляе пэўныя санкцыі.

3.3.4. Выкарыстанне палітычных ярлыкоў у мове палітыкі мае даўнюю традыцыю. Напрыклад, гістарызмам і з’яўляюцца ярлыкі тыпу *якабінец* (уст.) ‘чалавек рэвалюцыйных перакананняў; вальнадумец’ [122, т. 5, 497], *янычар* ‘пра чалавека, які праяўляе залішнюю жорсткасць пры абароне інтарэсаў

прывілеяваных колаў якога-н. класа, якой-н. касты і пад.’ [122, т.5, с. 502], башыбузук ‘грубы, нястрыманы, бязлітасны, жорсткі чалавек’ [96, т.1, с. 353]; *фармазон* (ад *франкмасон*) ‘вальнадумец’ [122, т. 5, с. 112]; *ерэтык* ‘пра таго, хто адступае ад агульнапрынятых правіл, палажэнняў’ [122, т.2, с. 242] інш. Традыцыйнымі з’яўляюцца ярлыкі *левыя (ультралевыя)* і *правыя*, якія ўжываюцца адносна прадстаўнікоў адпаведных палітычных партый і рухаў, таксама *ліберал, кансерватар, дэмакрат, рэспубліканец, экстрэміст (правы экстрэміст)* і г. д.

Значны ідэалагічны ўплыў на беларускую мову зрабіла ідэалогія КПСС [112, с. 95–66]. З моманту ўзнікнення камуністычная партыя будавала сваю працу на дагматах, сярод якіх галоўным быў дагмат аб адзінай правільнасці марксісцка-ленінскага вучэння [140, с. 37–42]. На працягу ўсяго перыяду панавання ідэалогіі адной партыі вялася непрымірымая барацьба з іншадумствам, якая засведчана ў беларускай мове палітычнымі ярлыкамі.

Найбольш распаўсюджаным у пэўны перыяд існавання савецкай дзяржавы было кляймо *вораг народа*, якое прыкладвалася да тых, хто быў не згодны з лініяй партыі, выказваў іншыя меркаванні, напрыклад: *Расстрэльвалі вязняў без суда-следства. Вораг народа – значыць, кожны над табой і суддзя і начальнік* (Д. Марцінкевіч); *Поп – непрацоўны элемент і сядзеў, канечна ж, як вораг народа* (В.°Хомчанка).

У выніку класавага антаганізму ўзнікаюць і замацоўваюцца ў грамадскай свядомасці і іншыя ўстойлівыя астракісцкія назвы, у склад якіх уваходзіць слова *вораг*, напрыклад: – *Дамогшыся вызвалення Сталіна, ворагі сацыялізму вельмі хутка расправіліся б з Кіравым; “Сім суправаджаю арыштаваных мною сабатажнікаў і актыўных ворагаў калгаснага ладу, якія сарвалі ў калгасе “Прамень” веснавую сяўбу...”* (А. Асіпенка).

Назіраецца жывучасць адзначанага палітычнага ярлыка: *То былі “ворагі народа”, зараз “ворагі перабудовы”. А калі, як нас завяраюць, народ – за перабудову, то “ворагі перабудовы” – тыя ж “ворагі народа”?* (П. Васілеўскі); *У адносінах да актывістаў незацверджаных арганізацый ужываецца тэрмін “непрыцелі народа”, які з’яўляецца прамым сінонімам славеснага выслоўя з лексікона сталінскіх рэпрэсіўнікаў – “ворагі народа”* (У. Калеснік).

Палітычны ярлык замацоўваецца ў палітычным дыскурсе, які тым самым нажывае статус палітычнага жаргону, напрыклад: *Яны нам: “Вы – сталіністы і з імперскімі замашкамі! Далоў вас?” Мы ім: “А вы – экстрэмісты і нацыяналісты! Пад суд вас!”* (Г. Далідовіч). На ўзбраенні палітычных партый знаходзіцца цэлы арсенал ярлыковых абвінавачванняў, якія выкарыстоўваюцца ў адносінах да ідэалагічных праціўнікаў, напр.: *Ён [Лукашук] быццам не ведае, што ў 30-я гады не шукаць і не бачыць вакол сябе ворагаў мог толькі лазутчык імперыялістычных разведак, міжнародны шпіён, заклёты трацкіст, бухарынец, зіноўеvec, рыкавец* (“ЛіМ”); *А ў пік сацыялістычнаму росквіту і тыя*

верхаходы ўсё звальвалі на прыдуманых ворагаў – кулакаў, падкулачнікаў, нядоімішчыкаў, нехацімцаў (“ЛіМ”); – А тое, што і павінна было здарыцца. Далі волю ўсім гэтым **трацкістам, зіноўеўцам, рыкаўцам-брыкаўцам, усёй заканспіраванай контры і агентам міжнароднага імперыялізму, во і адрыгнулася: Кірава забілі...** (А. Асіпенка).

Палітычныя ярлыкі звычайна вешаюцца на членаў іншых партый, самадзейных арганізацый, напрыклад: *А ездавога Восіпа знялі з воза, як “ворага народа”, шпіёна і трацкіста* (У. Ліпскі); *У адносінах да актывістаў добраахвотных арганізацый ужываюцца мянушкі “экстрэмісты” і “дэмагогі”* (У. Калеснік); параўн.: *апартуніст, хвасціст, рэвізіяніст, лявак і інш.* Ідэалагічных праціўнікаў называюць “адшчапенцамі” і “адрачэнцамі”, напрыклад: – *Кулю прымай, Адрачэнец шалёны!..* (А. Лойка); – *Не нам з адшчапенцамі Такімі братацца...* (Я.°Колас).

Адмоўную ацэнку атрымлівае тое, што супярэчыць ідэалагічным дактрынам пануючай партыі, разыходзіцца з “курсам”, “лініяй”, напрыклад: – *Як у рэальнасці, дык заплюшчванне вачэй на жорсткую, бязлітасную барацьбу, якую вялі адшчапенцы і ліквідатары здаровага курсу партыі на перабудову* (А.°Асіпенка); – *Апартуніст. Форменны апартуніст, – з той жа яснасцю, перакананасцю даў азначэнне [Башлыкоў] Апейку* (І. Мележ); – *А цяпер брысь адсюль, каб і духу вашага тут не засталася. Нягоднікі! Абібок! Антыподы камуністычнай маралі!* (В. Гардзей).

Палітычныя ярлыкі вешаліся, як правіла, на прадстаўнікоў заможнага класа. Тлумачыцца гэта тым, што амаль што найгалоўнейшай ідэалагічнай антытэзай была антытэза “беднасць – багацце”. Так, да ліку палітычных ярлыкоў-архаізмаў адносяцца словы *нэпман, буржуй*. Як абраза гучалі назвы *капіталіст, эксплуатаатар* і інш, напрыклад: – *Ві – кулак, эксплуатаатар, вот хто ві ёсць* (І. Мележ); – *Было з-за чаго слухаць, як цябе ўсякі называе нэпманам, капіталістам, буржуем* (І.°Мележ); – *Мы прайшлі гэты шлях... Прайшлі яго, скідваючы з дарогі ўсіх і ўсякіх ворагаў: кулакоў, нэпманаў – і ўсіх падонкаў класавага ворага* (А. Асіпенка); – *Яшчэ – Абрам з Хаімам пабіліся. Хаім сказаў, што Абрам – нэпман, спекулянт...* (І. Мележ).

На Беларусі гучалі абвінавачванні ў нацдэмаўшчыне; шырока выкарыстоўваўся ярлык *нацдэм* і сугучныя яму астракісцкія назвы, напрыклад: *Галаслоўныя абвінавачванні, ходкія палітычныя ярлыкі тыпу “нацдэм”, “буржуазны нацыяналіст”, “шавініст” і г.д. былі ў штодзённым ужытку* (“ЛіМ”); *Памяць нагадвала, – калі так проста было абвінаваціць у “контррэвалюцыйнай прапагандзе” адну з цэнтральных газет, то хіба ж не маглі так жа прышыць бірку “нацдэма”, ворага аднаму чалавеку?* (І. Мележ); *Апейку зразу кінулася ў вочы вострае, калючае, чорнае: “Нацдэмаўскі падбрэхіч”...Аднак мы не можам закрываць вочы на такія агідныя факты, што сярод некаторай,*

няхай нязначнай, часткі моладзі ў мінскіх інстытутах знайшліся аслепленыя, страціўшыя класавае чуццё інтэлігенцікі, якія не толькі не далучыліся да суцэльнай масы студэнцтва, а фактычна сталі на бок выкрытых і асуджаных усёй масаю нацдэмаўскіх багоў. Адзін з такіх **нацдэмаўскіх падбрэхічаў** — так званы "паэт" Алесь Маёвы... — Апейка, хоць ужо здагадваўся, пра каго гаворка, запыніўся: — Алесь Маёвы... так званы "паэт" Алесь Маёвы... У ўніверсітэце не павінна быць месца... разлажыўшымся **нацдэмаўскім падпявалам... і перараджэнцам!**.. (І.Мележ).

Класавую ацэнку і адпаведныя палітычныя ярлыкі атрымлівалі, як правіла, людзі творчай працы – інтэлігенцыя. Напрыклад, у артыкуле “Класавая барацьба на мовазнаўчым фронце” (А. Александровіч, “Полымя рэвалюцыі”) Ластоўскі – “белагвардзеец”, Луцэвіч – “цёмрашал”, Лёсік – “махровы нацдэм”, Таўбін – “паўпруд у літаратуры буржуазнай кулацка-нацыяналістычнай інтэлігенцыі”.

Універсальнай астракісцкай назвай палітычнага праціўніка было кляймо *контра* (скарачэнне ад *контррэвалюцыянер*) і вытворныя ад яго, напр.: – *К-кулацкая душа!*. **Контра!**.. (І. Мележ); – *Я – як скала? А прыкончым зладзейскую контру* – за месяц ад’емся (А. Асіпенка); – *Ты махровы контрык, антысаветчык!* (В. Хомчанка).

Кожны гістарычны перыяд развіцця грамадства і падзеі, якія ў ім адбываюцца, астаўляюць свае астракісцкія назвы. Напрыклад, у часы перабудовы неўласцівае раней прагматычнае асэнсаванне знаходзіць факт прыналежнасці да камуністычнай партыі, напрыклад: – *А хто закруціў? – зацікаўлена спытаў Антон. – Камунякі!* – урачыста, смела, упэўнена адказала маці; *Паўсюды адчуваецца злоба, пагарда да “камуністых”, якія ўсё ў свой час заварылі, завалілі і вось, гэтым пучкам, так бяздарна давялі ўсё да канца* (А.°Федарэнка).

Новаўтварэннямі перыяду перабудовы з’явіліся ярлыкі *гэкачэпіст*, *сталініст*, *піначэт* і інш., напрыклад: *І тым не менш грамадскасць да гэтага часу хвалюе пытанне: як адрэагавалі службовыя асобы Беларусі на дзеянні “гэкачэпістаў”?* (“Нар.газ.”); *Ці не таму, што так званыя ашуканыя былі свядомымі сталіністамі, а цяпер хочуць перанесці сваю ганьбу на ўвесь народ?..* (“ЛіМ”); *Толькі інтэлектуальная нямогласць магла штурхнуць васьмёрку няўдалых піначэтаў на бяспрыкладную авантуру – зноў паставіць народ на калені...* (“ЛіМ”).

Некаторыя з іх не сталі прыналежнасцю узусу, напрыклад: *Што ж да эліты, якую топча нагамі яшчэ адно “дзіця хлусні”, то яна ў нас сапраўды ёсць* (“ЛіМ”); *Ці думаюць пра гэта “запускальшчыкі_заводаў”, магільшчыкі нашай мовы, годнасці і дзяржавы?; Прысутнасць на экзамене “камісара”, які не меў аніякага дачынення да выкладання адпаведнага прадмета і ўвесь час штосьці запісваў для выяўлення парушэнняў, стварала напружанасць і адмоўна ўплывала і на абітурыентаў, і на экзаменатараў* (“Наша слова”).

Актуальнасць і змест палітычнага ярлыка экстралінгвістычнымі фактарамі – залежаць ад перамен, якія адбываюцца ў грамадстве, ад размежавання палітычных сімпатый і антыпатый. Узуальны характар у свой час набылі ў беларускай мове лексіка-семантычныя і марфалагічныя ацэначныя інавацыі, утвораныя на падставе тэрміналагізаванага слова *вертыкаль*, напр.: *Рэфэрэндум і іншыя крокі “вертыкалі” якраз і зацвердзілі “двухабшчынны” падзел беларускага грамадства (“ЛіМ”); Што там усе гэтыя вертыкальшчыкі, якія дрыжаць перад табой, як асінавая лістота падчас буры, няма з імі ніякага задавальнення ў баі (“Наша слова”); У краіне дзейнічае нечуваны дагэтуль новатвор – “прэзідэнцкая вертыкаль” (“ЛіМ”); Яна [прэзідэнцкая сімволіка] лунае толькі над “вертыкальнымі” палацамі ды адзін раз я пабачыў яе на цеплавозе (“Наша слова”); Дэпутаты крытыкуюць Прэзідэнта, але мясцовае кіраванне становіцца больш “вертыкальным” (“Нар. газ.”).*

Палітычныя ярлыкі як выразнікі палітычнага пафасу і сродкі барацьбы з ідэалагічным іншадумствам актуалізуюцца ў часы крызісу ўлады, абвастрэння палітычнай сітуацыі: *Поспехі нашай усходняй палітыкі, блізкая перспектыва выхаду беларуска-расійскіх адносін на якасна новы ўзровень узбударажылі нацыянал-радыкалаў і іншых палітычных спекулянтаў <...> Але тыя часы, калі кучка крыклівых нацыянал-экстрэмістаў магла запалохаць людзей і паралізаваць уладу, прайшлі. Праваахоўныя органы дзейнічалі ў рамках закону, не паддаліся на правакацыю, і нацыяналісты не дасягнулі таго, на што разлічвалі <...> Зразумела, нацыяналісты і падтрымліваючыя іх сродкі масавай інфармацыі будуць крычаць аб праследаванні за перакананні і палітычную дзейнасць <...> Думаю, што Вярхоўны Савет дасць адпаведную ацэнку іх дзеянням (“Нар. газ.”).*

Такім чынам, пафасны па сваёй прыродзе палітычны ярлык мае на мэце навізаць грамадству і ўкараніць у яго свядомасці неабходныя ўяўленні пра рэчаіснасць, змяніць адносіны да яе прадстаўнікоў пэўных сацыяльных інстытутаў і інстытуцый. Прыём “навешвання ярлыкоў” дазваляе дыскрэдытаваць вобраз улады. Бяздоказныя намінацыі з негатыўнай ацэнкай падрываюць яе аўтарытэт.

За ярлыкамі стаіць пэўная ідэалагічная пазіцыя. З іх дапамогай ствараецца зборны вобраз ворага, падрываецца рэпутацыя як асобнага чалавека, так і грамадскіх арганізацый. Існаванне і функцыянаванне ў сучаснай беларускай мове тэрмінаў-ярлыкоў з’яўляецца вынікам супрацьстаяння розных палітычных сіл, якія, злоўжываючы словам, выкарыстоўваюць астракісцкія назвы для дасягнення пэўных ідэалагічных эфектаў. Моўны ярлык – яркае сведчанне таго, як у сувязі з узмацненнем ідэалагічнага фактару ўзаемадзеянне людзей у грамадстве і мова ўсё больш падпарадкоўваюцца пафасу. Ярлыкі бытуюць у дыскурсах, якія закранаюць розныя сацыяльныя праблемы.

Вывады

Падставай выражэння пафасу ў інстытуцыянальных дыскурсах з’яўляецца ідэя асабістага і калектыўнага пазіцыяніравання. Згодна з гэтай ідэяй у маўленні канстытуіруецца катэгорыя асобы, якая ідэнтыфікуе сябе з пэўным калектывам і дыстанцыіруе сябе сярод іншых асоб і інстытуцыянальных аб’яднанняў. У сувязі з гэтым пафасную валентнасць набываюць моўныя сродкі асабовай і калектыўнай ідэнтыфікацыі, перш за ўсё асабовыя займеннікі. Пазіцыяніраванне суправаджаецца стварэннем культу як адзінкавага, так і калектыўнага суб’екта. У ідэалагізаваным маўленні ўтвараецца не толькі культ асобы, але і культ яе сацыяльных абставін (усяго “нашага”).

Ідэалагізацыя жыцця спрыяе пранікненню патэтыкі ў вобласць этычных адносін. Саслоўі і грамадскія супольнасці не маюць інстытуцыянальных прыкмет і ўласцівасцей класа. Адносіны паміж рознымі саслоўямі выяўляюцца ў этычным феномене чужасці (“сваё – чужое”). Між тым, ідэалагізацыя жыццёвых стасункаў прыводзіць да нехарактэрных для этычна-рэфлексійных элементаў мовы семантычных зрухаў. Яны набываюць не ўласцівы ім дыскурсіўны змест і становяцца выразнікамі пафасу.

Палітычны дыкурс распазнаецца па комплексу знакавах сродкаў, звязаных з ідэалагізаванымі формамі мыслення. Гэтымі формамі сведчыцца пазіцыйнае адзінства выказванняў пэўных палітычных груп і ўсіх, хто падзяляе адпаведную ідэалогію апанентаў. У палітычным дыкурсе адбываецца ідэнтыфікацыя прадстаўнікоў пэўных палітычных аб’яднанняў, рэпрэзентацыя іх ідэалогіі і ментальнасці. У гісторыі беларускай мовы фарміраванне палітычнага дыскурсу адбывалася пад уплывам бальшавіцкай “ідэалогіі адзінай правільнасці”. Як гістарызмы ўсведамляюцца ў сучаснай беларускай мове шырока распаўсюджаныя ў савецкі перыяд палітычныя ярлыкі і палітычныя азначэнні, увасобленыя ў адпаведнай лексіцы.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Даследаванне пафасу беларускага маўлення знаходзіцца ў рэчышчы прагматычнай парадыгмы мовазнаўства. Мова чуйна адклікаецца на падзеі, што адбываюцца ў свеце, умешваецца ў кагнітыўную сферу асобы, удзельнічае ў фарміраванні яе светапогляду. Тым самым з катэгорыі лінгвістычнай мова ператвараецца ў дзейную грамадска-палітычную сілу, становіцца эканамічнай і палітычнай катэгорыяй. У часы грамадскіх пераўтварэнняў прапагандысцка-агітацыйная функцыя мовы бярэ верх над інфармацыйнай. Ствараюцца ідэалагічна арыентаваныя дыскурсы з уласцівай ім гіпертрафіраванай функцыяй уздзеяння.

Пафас выступае фундаментальным і неад’емным складнікам дыскурсу^о–разважлівага маўлення. Дыскурс выступае ідэальнай формай камунікатыўнага сацыяльнага ўзаемадзеяння, у якім адкрываецца магчымасць прэтэнзій суб’ектаў маўлення на асабістую значнасць пры пасрэдніцтве тых ці іншых аргументацый. Дыскурс як маўленчая дзейнасць, з’яўляецца падставай усіх відаў сацыяльнай камунікацыі і праяўлення пафасу.

Разуменне мовы не толькі ў якасці зносін, але і як культурнай інстытуцыі і ідэалагічнага інстытута адкрывае перспектыву інтэрпрэтацыі традыцыйных для мовазнаўства з’яў з пункту гледжання інстытуцыянальнай тэорыі, у якой акцэнт ставіцца на канструяванне мовай новай сацыяльнай рэальнасці. Галоўную ролю ў гэтай рэальнасці іграе інстытуцыянальны дыскурс, з дапамогай якога асоба дзейсна “ўпісваецца” і пазіцыяніруе сябе ў ёй у якасці аўтаномнай адзінкі. Галоўным складальнікам гэтай рэальнасці выступаюць пэўныя сацыяльныя інстытуты і інстытуцыі.

Інстытуцыянальная рэальнасць характарызуецца дынамічнасцю развіцця. У ёй адбываюцца падзеі, рэалізуюцца ідэі і сацыяльныя праекты. Аспект станаўлення асобы і сцвярджэнне ёй асабістай і сацыяльнай годнасці не абыходзіцца без пафасу – канстытутыўнага складніка маўлення, якому ўласцівы такія прыкметы, як знаканасць, дыскурсіўнасць, рытарычнасць, ідэалагічнасць, свядомасць, дынамічнасць, эмацыянальнасць, і які выражаецца шэрагам асобасных праяўленняў прамойцы; галоўныя з іх – уздым, узнёскасць, узбуджэнне, запал, натхненне, энтузіязм і інш.

Прырода пафасу рытарычная. Катэгорыя пафасу існуе неад’емна ад рыторыкі – тэорыі і практыкі пераканаўчага маўлення, аб’ект даследавання якой – маўленне, маўленчая дзейнасць. Рытарычнасць пафасу вынікае з яго эмацыянальна-ідэалагічнай накіраванасці, сувязі з формамі грамадскай свядомасці і сацыяльнай рэальнасцю, якая канструіруецца маўленнем і мае суб’ектыўнае маральна-прававое вымярэнне.

Галоўнымі апорамі ў трансляцыі і станаўленні пафасу маўлення выступаюць іменныя катэгорыі – перш за ўсё, уласнае імя і асабовыя займеннікі, што тлумачыцца іх суб’ектыўным і ідэйна-прававым установачным патэнцыялам. Рытарычная сутнасць пафасу вынікае з яго дыскурсіўнасці і рэзанантнасці, эмацыянальна-ідэалагічнай накіраванасці, сувязі з формамі грамадскай свядомасці і інстытуцыянальнай рэальнасцю, якая канструіруецца маўленнем і мае суб’ектыўнае маральна-прававое вымярэнне. Адзначанымі рытарычнымі прыметамі пафас адрозніваецца ад стыхіі жывога слова – этычнага кагнітыўнага канцэпту, сутнасць якога этычная і паэтычная.

Аднак ідэалагізацыя слова непазбежна звязана з яго дыскурсіўнай трансфармацыяй. У жыцці адбываюцца знакавыя падзеі – карэнныя грамадскія пераўтварэнні. У розныя перыяды гісторыі ў рознай ступені жыццё непазбежна падвяргаецца ідэалагізацыі, што не можа не адлюстравана ў мове. Ідэалагізацыя слова адбываецца па меры ідэалагізацыі жыцця. У часы рэвалюцыйных пераўтварэнняў антытэза “паэт і грамадзянін” губляе выразныя контуры. Паэт займае актыўную грамадзянскую пазіцыю, становіцца трыбунам, і яго творы набываюць пафаснае гучанне.

Пафас ініцыіруецца ідэяй. У сувязі з даследаваннем пафасу набывае выразныя контуры праблема сувязі мовы і ідэалогіі. Трансляцыя пануючай у грамадстве ідэалогіі і маўленчая экспрэсія не абыходзяцца без пафасу. З пафасам звязана ўкараненне ў жыццё новых ідэй, асабліва калі гэтыя ідэі маюць сацыяльна-рэвалюцыйную накіраванасць.

Вызначальная прымета пафасу – эмацыянальнасць. Пафас прысутнічае не толькі ў вусным, але і ў пісьмовым маўленні, надаючы яму выразнасць. Сродкі выразнасці ўзмацняюць эмацыянальнае ўздзеянне, прыцягваюць увагу чытача і слухача да выказвання.

Эмоцыя – рэакцыя. Будучы ўласцівасцю маўлення, гэтая прымета не мае дачынення да моўнай рэфлексіі – у тым ліку і пачуцёвай. З часоў старажытнасці пафас разумелі як прыём трансляцыі пэўнай трагедыі персанажа, які здольны быць стымулам і ўзбудзіць эмоцыі глядачоў.

Зыходным момантам вывучэння пафасу з’яўляецца антытэза слова і справы. Стыхія слова (логаса) супрацьпастаўляецца арганізаванасці дыскурсу – маўленню, якое само па сабе ёсць справа (“ургія”). Адзначаная антытэза асэнсоўваецца як глабальнае супрацьпастаўленне “свету-у сабе” і “свету-для нас”. “Свет для нас” – свет чалавечай суб’ектыўнасці, несумненна рэальнасць кожнага, якая, па сутнасці, не існуе без рэцэпцыі і аўтарэфэрэнцыі суб’екта.

Слову характэрны этычныя вымярэнні. Логас заве вярнуцца да жыцця, пафас заклікае да справы і барацьбы, якая не адбываецца без канструктыўнага маўлення. Вербальнасць (славеснасць) як неад’емная характарыстыка слова – тое самае, што для маўлення рытарычнасць. Пафас асэнсоўваецца як

негатыўная рыса характару, якая праяўляецца ў манеры паводзін (параўн.: *пафасны* – *ідэйна заклапочаны чалавек*, “*хадзячая*” *ідэя*). Аднак пафас з’яўляецца пазітыўным азначэннем асобы і яе дзейнасці. Громагаласнасцю і ціхай энергетычнай напружанасцю пафас маўлення адрозніваецца ад уплывовай сілы ўпэўненага ў сабе вербальнага этасу, які не правіць і не кіруе, але непрыкметна ўплывае і валадарыць.

Антытэза этасу і пафасу звязана з феноменам *вербалізацыі* свету і намінацыўнымі актамі *інстытуцыяналізацыі* рэчаіснасці. Антытэза мовы (слова) і маўлення паўстае як супярэчнасць статычнага па прыродзе стыхійнага слова і дынамічнага па сутнасці маўлення з яго эмацыянальна-ідэйным патэнцыялам – падставай трансляцыі пафасу. У святле адзначанай супярэчнасці разумеюцца паняцці “тэкст” і “дыкурс”, “слова” і “імя”; набывае выразныя контуры праблема сувязі мовы і ідэалогіі.

Пафас маўлення не адбываецца без ідэі сацыяльнага пазіцыяніравання і ідэнтыфікацыі асобы. Такая ідэя не можа не быць рэвалюцыйнай. З гэтай ідэяй згодна тое, што актуальна ўваходзіць у жыццё як звычай ці ўзводзіцца ў ранг закону. Адпаведна, у гісторыі новага часу ўзнікае апантаны пераўтваральнай ідэяй вобраз “новага чалавека” ці выбітная фігура змагара за незалежнасць. У сучасным свеце з яго культам грошай такой фігурай з’яўляецца круты бізнесмен. Аднак пазітыўна-канструктыўны падыход аказваецца не рэlevantным для апісання “маленькага чалавека” – яго шматстайных бед і індывідуальных душэўных перажыванняў.

Катэгорыя ідэнтычнасці супрацьпастаўляецца феномену аўтэнтычнасці (самасці). Адзначаныя паняцці шматстайна адлюстроўваюцца і выяўляюцца як ў інстытуцыянальных дыкурсах, так і ў мове штодзённасці. Асабліваю ролю яны іграюць у даследаванні этычных вербальных імплікацый карыстальнікаў мовы, а таксама пафасных праяў маўлення.

У жыцці і дзейнасці важна і істотна не толькі тое, як сябе пазіцыяніруе пэўная асоба (“Я”) ці калектыў (“Мы”), г.зн. як яна ўпісана ў сацыяльныя структуры, але і ўстроенасць чалавека ў жыцці – усё, што з часоў антычнасці называлася этасам. Ідэнтычнасці адпавядае ўяўленне пра “тое ж” і катэгорыя тоеснасці (рус. тождество, пол. *tożsamość*, лац. *identitās* – з *idem* “тое ж”). Феномен аўтэнтычнасці звязаны з Другім. Сэнсавымі эквівалентамі слова *аўтэнтычны* выступаюць: *сапраўдны*, *праўдзівы*, *шчыры*, *самы*, *рэальны* і да т.п. Вочы Другога – першая і апошняя інстанцыя, якія вырашаюць пытанне аўтэнтычнасці.

Шматлікія дыкурсіўныя праяўленні пафасу зыходзяць з ідэі ўласнай ідэнтыфікацыі і пазіцыяніравання. *Homo institutus* (чалавек інстытуцыянальны) пазіцыяніруе сваю асобу праз “Я” – маўленчы акт дэкларацыі ўласнай тоеснасці і дэманстрацыі незалежнасці. За формулай “Я” стаіць імя ўласнае, якое

падымае чалавека на ўзровень грамадскага існавання і асабовых адносін. Аднак у сацыяльнай супольнасці асоба прадстае ўжо не як самадзейная адзінка, а як своеасаблівае выражэнне “мы” (прадстаўнікі пэўнай палітычнай партыі, народа, нацыянальнасці, і г.д.). Прыналежнасць да калектыўнага “мы” заснавана на культурнай і ідэалагічнай ідэнтыфікацыі з сацыяльнай групай на падставе яе ідэалагічных сімвалаў.

Галоўнай апорай у трансляцыі і фарміраванні пафасу маўлення выступаюць іменныя катэгорыі – перш за ўсё ўласнае імя і асабовыя займеннікі, што тлумачыцца іх суб’ектыўным і ідэйным патэнцыялам. Пафас маўлення не адбываецца без ідэі сацыяльнага пазіцыяніравання і ідэнтыфікацыі асобы.

Прагматычны арсенал пафасу складаюць фігуры маўлення – маўленчыя абароты выражэння зместу, пры пасрэдніцтве якіх рытар дэманструе прагматычную значымасць яго зместу. Трансляцыя пафасу адбываецца пры пасрэдніцтве фігур двух тыпаў – *фігур дыялагізму* і *фігур выдзялення*. Фігуры маўлення супрацьпастаўляюцца тропам. Адрозненне тропаў і фігур палягае на выяўленча-мастацкай сутнасці тропаў і дыскурсіўна-рытарычнай прыродзе фігур. Сутнасць тропа імпрэсіўная (выяўленчая), а фігуры з’яўляюцца сродкам экспрэсіі. Наша даследаванне сведчыць, што строгай дыскурсіўна-вербальнай дыферэнцыяцыі і замацаванасці тропаў і фігур маўлення не існуе. У абставінах ідэалагізаванага дыскурсу метафара набывае акцыянальнае гучанне (палітычная метафара), а перыфраза ўжываецца ў ролі, уласцівай палітычнаму ярлыку.

Найбольшую пафасную нагружанасць набываюць ў маўленні іменныя катэгорыі. Гэта тлумачыцца, па-першае, інстытуцыянальным статусам імені. Дзякуючы імені адбываецца інстытуцыяналізацыя рэчаіснасці – існаванне ў ёй інстытуцыянальных фактаў і падзей. Па-другое, імя функцыянуе ў грамадстве як асабісты і сацыяльны ідэнтыфікатар і акрамя знакавай функцыі іграе ролю выразніка асабістай і грамадскай годнасці асобы.

Катэгорыя годнасці, будучы зыходна эканамічна-ўтылітарнай катэгорыяй, з’яўляецца адначасова носьбітам прагматычнага значэння і з поўным правам можа быць аднесена да ліку катэгорый, звязаных з выражэннем пафасу. Цікавыя прыгоды і значныя падзеі асабістага і грамадскага побыту, барацьба інтарэсаў, у тым ліку і класавых, якія маюць у якасці падставы людскія інстынкты і вышэй развітыя з іх інстытуты, не могуць не суправаджацца праяўленнем запалу, страсці, г. зн. таго, што ў рыторыцы і тэорыі маўленчай дзейнасці звычайна асацыіруецца з уяўленнем пра пафас.

Прагматычнай валентнасцю валодаюць як уласныя, так і агентыўныя імёны. Апошнія могуць уключаць у свой змест дынамічныя стэрэатыпы, якія пабуджаюць асобу да праяўлення актыўнасці ў межах уласнай прафесійнай і іншай кампетэнцыі.

Дыскурсіўнымі практыкамі выпрацаваны ўстойлівыя стратэгіі і прыёмы трансляцыі пафасу. Усе яны фактычна зводзяцца або з ідэяй інстытуцыяналізацыі і звязаных з ёй канатацый, якія патэтычна паднімаюць асобу, або з ідэяй дэінстытуцыяналізацыі – дэманстрацыяй сацыяльнай непрыгоднасці і дысрэдытацыяй.

У выніку стэрэатыпнага падыходу да рэальных з’яў жыцця ўтвараюцца словы-ярлыкі – шаблонныя характарыстыкі, якія фармальна прыпісваюцца суб’екту і не бяруць пад увагу яго істотныя прыметы. Стратэгічна накіраванымі з’яўляюцца палітычныя дыскурсы, што ў поўнай меры праявілася ў функцыянаванні беларускай мовы ў гістарычным плане.

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ

КрЭС – Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский [и др.], под ред. С. Г. Бархударова. – Изд. 2-е. – М.: Просвещение, 1971. – 542 с.

РБС – Русско-белорусский словарь : в 3 т. : около 110000 слов / АН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа; 5-е изд. испр. – Минск : БелЭн, 1993. : Т. 1. – 735 с.; Т. 2. – 800 с.; Т. 3. – 783 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 тамах / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. А.А. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – 5 т.

Фасм. – Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка / М.°Фасмер. В 4-х т. – М. : Прогресс, 1986-1987: Т. 1. – 1986. – 576 с.; Т.°2. – 1986. – 672 с.; Т. 3. – 1987. – 832 с.; Т. 4. – 1987. – 864 с.

ЭСФ – Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у вып. – Мінск : Бел. навука, 1978 – : Т. 1. – 1978. – 440 с.; Т. 2. – 1980. – 344 с.; – Т. 3. – 1985. – 408 с.; Т. 4. – 1988. – 327 с.; Т. 5. – 1989. – 320 с.; Т. 6. – 1990. – 287 с.; Т. 7. – 1991. – 315 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / РАН, Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова; под редакцией О. Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974 – : Вып.°8. – 1981. – 252 с.

СПИС ЛІТАРАТУРЫ

1. Агапова, И. И. Институциональная экономика : учебное пособие / И. И. Агапова. – М. : Магистр : Инфра-М, 2013. – 268 с.
2. Агемян, К. Армяне и азербайджанцы : вместе на грузинском [Электронный ресурс] / К. Агемян. – Режим доступа: <https://hamatext.com/discussions/item/194-rafos-1>. – Дата доступа: 09.03.2020.
3. Адмони, В. Г. Полевая природа частей речи / В. Г. Адмони // Вопр. теории частей речи: На материале яз. различ. типов : сб. ст. / Ин-т языкознания АН СССР ; ред. В. М. Жирмунский, О. П. Суник. – Л., 1968. – С. 98 – 106.
4. Аксаков, К. С. Опыт русской грамматики / К. С. Аксаков // Сочинения Константина Аксакова ; Ч. 1, вып. 1. – М. : 1860. – 176 с.
5. Аннушкин, В. И. Риторика. Вводный курс : учеб. пособие / В. И. Аннушкин. – М. : Флинта, 2006. – 292 с.
6. Анчел, Е. Этнос и история : пер с венг. / Е. Анчел. – М. : Мысль, 1988. – 126с.
7. Апресян, Ю. Д. О регулярной многозначности / Ю. Д. Апресян // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1971. – Т. XXX. – Вып. 6. – С. 509 – 523.
8. Аристотель Метафизика / Аристотель. – М. : Эксмо, 2006. – 608°с.
9. Аристотель Поэтика. Об искусстве поэзии : пер. с древнегреч. / Аристотель. – М. : Гослитиздат, 1957. – 184 с.
10. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
11. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
12. Бабенко, Н. Причины и следствия семантической девальвации слов пафос и пафосный в современной русской речи [Электронный ресурс] / Н. Бабенко. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-sledstviya-semanticheskoy-devalvatsii-slov-pafos-i-pafosnyy-v-sovremennoy-russkoy-rechi>. – Дата доступа: 22.04.2020.
13. Бадзевіч, З. Каб ты доўга жыў... Праклёны ў творах Якуба Коласа [Электронны рэсурс] / З. Бадзевіч // Аспекты моўных даследаванняў : семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789>. – Дата доступу: 22.04.2020.
14. Баженова, Е. А., Котюрова, М. П. Пермская научная школа функциональной стилистики / Е. А. Баженова, М. П. Котюрова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2016. – №2 (34). – С. 140 – 148.
15. Барбашин, М. Ю. Оптимальные институциональные стратегии в условиях неопределенности социальных дилемм (на примере бинарных игр) / М. Ю. Барбашин // Journal of Institutional Studies. (Журнал институциональных исследований). – 2014. – Т. 6, № 4. – С. 116 – 136.

16. Барбашин, М. Ю. Институты и идентичность: методологические возможности теории институционального распада в современных социальных исследованиях / М. Ю. Барбашин // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2014. – Т. XVII, № 4 (75). – С. 178 – 188.
17. Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений: в 13 т. / редкол.: Н. Ф. Бельчиков (гл. ред.) и др. – М. : Изд-во АН СССР, Институт рус. лит. (Пушкин дом), 1953 – 1958. – Т. 13. – 1958. – 826 с
18. Беларуска-рускі слоўнік : больш за 110 000 слоў : у 3 т. / пад рэд. А. А. Лукашанца. – 4-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2012. – Т. 3. 2012. – 1119 с.
19. Бенвенист, Э. Общая лингвистика : пер. с франц. / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
20. Большой толковый словарь русского языка / Ин-т языкознания РАН ; сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
21. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Совет. Энцикл. ; СПб. : Ленингр. галерея, 1993. – 1628 с.
22. Бондарко, А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – М. : Просвещение, 1978. – 175 с.
23. Бугаёў, Д. Я. Вернасць прызванню : творчая індывідуальнасць Івана Мележа / Д. Я. Бугаёў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1977. – 240 с.
24. Булгакова, Н. Словесные ярлыки как лексико-семантическое и лингвоэкологическое понятие / Н. Булгакова // Мир русского слова. – 2012. – № 2. – С. 42.
25. Бунамес, Н. В. Множественное число отвлеченных существительных и норма (на материале русского и французского языков) / Н. В. Бунамес // Весник Тамбовского университета. Серия : Гуманитарные науки. – 2007. – № 10 (54). – С. 75 – 80.
26. Введение в культурологию : Курс лекций / под ред. Ю. Н. Солонина, Е. Г. Соколова. – СПб., 2003. – С. 149 – 160.
27. Верабей, А. Л. Уладзімір Караткевіч : жыццё і творчасць / пад рэд. Гарбачэўскай Т. А. – 2-е выд., перапрац. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – 271 с.
28. Веколова, А. Ю. Система оценочных суффиксов субстантивного словообразования в русском языке XVIII-XXI вв. (на материале Национального корпуса русского языка) / А. Ю. Веколова // Научные ведомости БелГУ. Серия : Гуманитарные науки. – 2016. – № 28 (249). – С. 5 – 10.
29. Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов ; под ред. Г. А. Золотовой. – 4-е изд. – М. : Рус. яз., 2001. – 720 с.
30. Водак, Р. Язык. Дискурс. Политика : пер. с англ. и нем. Карасика В. И., Трошиной Н. Н. / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997 – 139 с.

31. Волков, А. А. Курс русской риторики : пособие для учеб. заведений / А. А. Волков. – М. : Изд-во храма св. муч. Татианы, 2001. – 474 с.
32. Волков А. А. Теория риторической аргументации / А. А. Волков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2009. – 398 с.
33. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання. Беларуская мова. Беларуская літаратура. V – VII класы. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2017. – 31 с.
34. Вялікі пясняр беларускага народа : зборнік артыкулаў аб жыцці і дзейнасці Якуба Коласа / рэд. П. Броўка ; склад. І. Жыдовіч, Д. Міцкевіч. – Мінск : АН БССР, 1959. – 457 с.
35. Вышеславцев, Б. П. Этика Преображенного Эроса / Б. П. Вышеславцев. – М. : Республика, 1994. – 367 с.
36. Гадамер, Х. – Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики : пер. с нем / Х. – Г. Гадамер / общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
37. Гегель, Г. В. Наука логики: в 3-х томах. / Г. В. Гегель. – М. : Мысль, 1970°– 1972. – Т. 1. – 1970. – 501 с.
38. Гегель, Г. В. Работы разных лет : в 2-х т. / Г. В. Гегель. – М. : Мысль, 1970. – 1971. – Т.1. 1970. – 668 с.
39. Герасимов В. И., Ильин М. В. Политический дискурс-анализ / В. И. Герасимов, М.В. Ильин // Политическая наука. – 2002. – № 3. – С.°68-75
40. Герцен, А. И. Письма об изучении природы / А. И. Герцен. – М.°: Изд-во полит. лит-ры, 1946. – 316 с.
41. Герцман, Е. В. Византийское музыкознание / Е. В. Герцман. – Л.: Музыка, 1988. – 256 с.
42. Гніламёдаў, У. Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію / У. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 246 с.
43. Головин, Ю. Словарь практического психолога / Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 622 с.
44. Городецкий, С. М. Некоторые течения в современной русской поэзии / С. М. Городецкий // Литературные объединения Москвы и Петербурга 1890 – 1917 годов: словарь / М. Шруба. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 442 с.
45. Губская, В. М. Трактоўкі рамана М. Гарэцкага "Віленскія камунары" (1931—1932) у беларускім літаратуразнаўстве / В. М. Губская // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. – 2011.°– № 2. – С. 52 – 57.
46. Гумбольдт, В. Лингвистическая концепция Гумбольдта [Электронный ресурс] / В. Гумбольдт. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/2458376/-page:6/>. – Дата доступа: 12.04.2020.

47. Гумбольдт, В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода / В. Гумбольдт // Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX вв. – М. : Просвещение, 1979. – С. 259–291.

48. Даль, В. И. Пословицы русского народа : в 2-х т. / В. И. Даль. – М. : Худ. лит., 1984. – 770 с.

49. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политической филологии / В. З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс : История и современные исследования. – 2002. – № 3. – С. 32 – 43.

50. Денесюк, Е. В. Манипулятивное речевое воздействие: коммуникативно-прагматический аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Денесюк ; Ур. гос. ун-т им. А.М. Горького. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.

51. Елисеева, А. Г., Селивестрова, А. Г. Семантические типы предикатов в английском языке / А. Г. Елисеева, О. Н. Селиверстова // Семантические типы предикатов / АН СССР Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1982. – С. 158 – 217.

52. Желтухина, М. Р. Комическое в политическом дискурсе конца XX века. Русские и немецкие политики / М. Р. Желтухина ; Рос. акад. наук. Ин-т языкознания, Моск. ун-т потребит. кооп. – М. : Ин-т языкознания ; Волгоград : ВФ МУПК, 2000. – 264 с.

53. Заложных, В. В. Базовые понятия в функциональной лингвистике / В. В. Заложных // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. – 2016. – Т. 2, №4. – С. 81 – 88.

54. Заняпад і адраджэнне : беларуская літаратура XIX ст. / уклад., прадм. і заўв. У. Казберука. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 606 с.

55. Ивашко, В. А. Как выбирают имена / В. А. Ивашко. – Минск : Выш. шк., 1988. – 237 с.

56. Изард, К. Эмоциональный контакт / К. Изард // Наука и жизнь. – 1977. – № 12. – С. 112 – 122.

57. Иссерс, О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – 5-е изд. – М. : Лки, 2008. – 284 с.

58. Каган, М. С. Мир общения : проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.

59. Карасик, В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик ; Науч.-исслед. лаб. “Аксиол. Лингвистика”. – М. : ГНОЗИС, 2004 – 389 с.

60. Карасик, В. И. Этнокультурные типы институционального дискурса / В. И. Карасик // Этнокультурная специфика речевой деятельности : сборник обзоров. – М. : Институт научной информации по общественным наукам РАН, 2000. – С. 56.

61. Карасик, В. И. Дискурсивное проявление личности / В. И. Карасик // Вестник РУДН. Серия : Лингвистика. – Т. 20, №4. – С. 56 – 77.

62. Какорина, Е. В. Стилистический облик оппозиционной прессы / Е. В. Какорина // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М. : Языки русской культуры, 1996. – С. 409 – 426.
63. Караулов, Ю. Н. Русский язык. Энциклопедия / Караулов Ю. Н. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, Дрофа, 1997. – 722 с.
64. Казлоў, В. В. Гісторыя беларускай савецкай літаратуры, 1917 – 1940 : падручнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў педагагічных інстытутаў БССР / В. В. Казлова і інш. – Мінск : Вышэйшая школа, 1981. – 452 с.
65. Кант, И. Сочинения : в 6 т. : пер. с нем. / И. Кант ; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. – М. : Мысль, 1963-1966. – Т. 6. – 1966. – 742 с.
66. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Канцельсон. – М. : Едиториал УРСС, 2011. – 116 с.
67. Киклевич, А. К. Притяжение языка. / А. К. Киклевич. – Olsztyn : Instytut dziennikarstwa i komunikacji społecznej Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego w olsztynie, 2007. – Т. 1 : Семантика. Лингвистика текста. Коммуникативная лингвистика. – 396 с.
68. Клушина, Н. И. Стилистика публицистического текста / Н. И. Клушина. – М. : Медиа-Мир : Фак. журналистики МГУ, 2008. – 242 с.
69. Ключев, Ю. В. Политический дискурс в массовой коммуникации : анализ публичного политического взаимодействия / Ю. В. Ключев. – М. : Берлин : Директ Медиа, 2016. – 60 с.
70. Козаржевский А. Ч. Античное ораторское искусство / А. Ч. Козаржевский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 71 с.
71. Кожин, А. Н. Лексико-стилистические процессы в русском языке периода Великой Отечественной войны / А. Н. Кожин. – М. : Наука, 1985. – 328 с.
72. Копнина, Г. А. Речевое манипулирование : учеб. пособие / Г. А. Копнина. – 2-е изд. – М. : Флинта, 2008. – 176 с.
73. Крюковский, Н. И. Homo pulcher. Человек прекрасный: очерк теоретической эстетики человека / Н. И. Крюковский. – Минск : Изд-во БГУ, 1983. – 303 с.
74. Кубрякова, Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность : функциональный и структурный аспекты : сб. обзоров. Серия : Теория и история языкознания РАН. ИНИОН. – М., 2000. – С. 5–13.
75. Кузанский, Н. Сочинения : соч. в 2 т. / Н. Кузанский. – М. : Мысль, 1979–1980. – Т. 1. – 1970. – 482 с.

76. Кузнецова, В. В. Категория пафос в структуре риторического портрета (на материале французской прессы) / В. В. Кузнецова // *Universum: филология и искусствоведение*. – 2017. – №4 (38). – С. 28–32.
77. Лазарук, М. А., Ленсу, А. Я. Уводзіны ў літаратуразнаўства : вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў педінстытутаў / М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу А. Я. – Мінск : Вышэйшая школа, 1982. – 276 с.
78. Лойка, А. А., Рагойша, В. П., Беларуская літаратура XIX стагоддзя : Хрэстаматыя : вучэбн. дапаможнік для філалаг. спец. вузаў / А. А. Лойка, В. П. Рагойша. – Мінск : Вышэйш. шк., 1988. – 486 с.
79. Лосев, А. Ф. Бытие. Имя. Космос / А. Ф. Лосев ; сост. и ред. А. А. Тахо – Годи. – М. : Мысль, 1993. – 958 с.
80. Лотман, Ю. М. Избранные статьи : в 3-х т. / Ю. М. Лотман. – Таллин, 1992. – Т. 1 : О метаязыке типологических описаний культуры. – С. 386 – 392.
81. Ломтев, Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 198 с.
82. Мамардашвили, М., Психологическая топология пути в 2-х т. / М. Мамардашвили. – М. : Фонд Мераба Мамардашвили, 2014. – Т. 1: М. Пруст “В поисках утраченного времени”. – 2015. – 1071 с.
83. Мещеряков, В. П. Основы литературоведения : учебное пособие для студентов педагогических вузов / В. П. Мещеряков, А. С. Козлов и др. – М. : Дрофа, 2003. – 416 с.
84. Мейер, А. А. Философские сочинения / А. А. Мейер. – Париж, 1982. – 477с.
85. Меликсетян, С., Агемян, К. Национализм – Часть 1. Сетевой альманах НАМАТЕХТ [Электронный ресурс] / С. Меликсетян, К. Агемян – Режим доступа: <http://hamatext.com/discussions/item/195-pafos-2>. – Дата доступа: 12.04.2020.
86. Мішчанчук, М. І. Ё сэрца я паранены, вольны птах падстрэлены... / М. І. Мішчанчук // Паэзія Міхася Чарота з пазіцыяй сучаснасці / Як жыць – дык жыць для Беларусі. – Мінск : Народная асвета, 1995. – С 52 – 53.
87. Михалева, О. Л. Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : Либроком, 2009 – 252 с.
88. Можейко, М. А. Новейший философский словарь / М. А. Можейко, В. Л. Абушенко, Т. Г. Румянцева. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – 1357 с.
89. Москвин, В. П. Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры : терминолог. словарь-справ. / В. П. Москвин. – 3^о-е изд., испр. и доп. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 102 с.
90. Навумовіч, У. А. Беларуская літаратура : вучэбны дапаможнік / У. А. Навумовіч. – Мінск : Выш. шк., 2007. – 478 с.

91. Науменко, П. Я. История белорусской советской литературы / И.°Я.°Науменко, П. К. Дюбайло, Н. С. Перкин — Минск : Наука и техника, 1977. – 776°с.
92. Никитина, С. Е., Васильева, Н. В. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов / С. Е. Никитина, Н.°В.°Васильева.°– М. : Институт языкознания РАН, 1996. – 172 с.
93. Никонов, В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 280°с.
94. Ницше, Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше. М. : Институт философии РАН, 2004. – 391 с.
95. Ницше, Ф. По ту сторону добра и зла; К генеалогии морали / Ф.°Ницше.°– Минск : Беларусь, 1992. – 333 с.
96. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеолог. выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Ин-т рус. яз. РАН. – 4-е изд., доп. – М. : ООО А ТЕМП, 2006. – 944 с.
97. Ортега – и – Гассет, Х. Эстетика Философия культуры / Х,°Ортега – и – Гассет // Две главные метафоры ; перевод Б.°В.°Дубина. – М. : Искусство, 1991.°– С. 203 – 218.
98. Паршина, О. Н. Российская политическая речь: теория и практика / О. Н. Паршина. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 232 с.
99. Паршина, О. Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.01 / О.°Н. Паршина. – Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского, 2005. – 48 с.
100. Пеньковский, А. Б. О семантической категории «чуждости» в русском языке / А. Б. Пеньковский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1989. – С. 54 – 82.
101. Петровская, Е. В. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Е.°В.°Петровская ; Ин-т философии Рос. акад. наук, Нац. обществ.-науч. фонд ; Науч.-ред. совет.: В. С. Степин [и др.]. – М. : Мысль, 2010. – Т. 1 – 744 с., Т. 2 – 634 с., Т. 3 – 692 с., Т. 4 – 736 с.
102. Пушкарева, Г. В. Политическое поведение : теория, методология и практические возможности когнитивного подхода : автореф. дис. ... д-ра политич. наук : 23.00.01 / Г. В. Пушкарева ; Моск. гос. ун-т им. М.°В. Ломоносова. – М., 2004 – 43 с.
103. Пушкарева, Г. В. Homo politicus: политическая реальность и политический дискурс / Г. В. Пушкарева // Общественные науки и современность. Российский политический процесс, 2013. – № 5. – С.°90°–°100.
104. Рагойша, В. П. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапаможнік для філалагічных спецыяльнасцей / В. П. Рагойша. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2001. – 384 с.

105. Райс, Эл., Траут, Дж. Позиционирование: битва за узнаваемость / Эл.°Райс, Дж. Траут. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 249 с.
106. Райс, Эл., Траут, Дж., Новое позиционирование / Дж. Траут. – СПб. : Питер, 2001.°– 192 с.
107. Розенталь, Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.°Э.°Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Астрель : АСТ, 2001. – 624 с.
108. Русакова, О. Ф., Максимов, Д. А. Политическая дискурсология : предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Полис. Политические исследования. – 2006. – № 4. – С. 26 – 43.
109. Русско-белорусский словарь : в 3 т. : около 110000 слов / АН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа ; 5-е изд. испр. – Минск : БелЭн, 1993. : Т. 1. – 735°с.; Т. 2. – 800 с.; Т. 3. – 783 с.
110. Сартр, Ж. – П. Первичное отношение к другому : любовь, язык, мазохизм / Ж. – П. Сартр // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. С. 207–209.
111. Селезнева, Л. В. Исследования дискурса в современной лингвистике : опыт, направления, проблемы / Л. В. Селезнева // Вестник СВФУ им. Аммосова. – 2011. – №4. – С. 119 – 124.
112. Сенкевич, В. И Идеология “единственной правильности” и язык (к проблеме изучения языковой прагматики) / В. И. Сенкевич // Политическая культура личности : проблемы, цели, средства. – Брест, 1992. – С 65 – 66.
113. Серл, Дж. Что такое институт / Дж.Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 5 – 27.
114. Словарь русского языка (МАС) : в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. яз. , 1981—1984. – 4 т.
115. Сухинин, В. П., Горшенина, М. В. Современная риторика : учебное пособие / В. П. Сухинин, М. В. Горшенина. – Самара : Самарский гос. технический ун-т, 2010. – 115 с.
116. Солахаў, А. В. Рытмічна-гукавая і вобразна-выяўленчая арганізацыя беларускіх праклёнаў / А. В. Солахаў, В. А. Ждановіч // Текст. Язык. Человек : сборник научных трудов : в 2 ч. / Министерство образования Республики Беларусь, Белорусское общественное объединение преподавателей русского языка и литературы, Белорусский республиканский фонд фундаментальных исследований, Российский центр науки и культуры в Гомеле, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина, Белгородский государственный национальный исследовательский университет, Пензенский государственный университет, Самарский национальный исследовательский университет имени С. П. Королёва ; [редколлегия: С. Б. Кураш (ответственный редактор) и др.]. – Мозырь : МГПУ им. И. П. Шамякина, 2017. – Ч. 2. – С. 28 – 32.

117. Солонин, Ю. Н., Соколов, Е. Г. Введение в культурологию : курс лекций / под ред. Ю. Н. Солонина, Е. Г. Соколова. – СПб., 2003. – С.149 – 160.
118. Сорокин, Ю. С. Политический дискурс: попытка истолкования понятия / Ю. С. Сорокин // Политический дискурс в России. – М., 1997. – С. 57 –62.
119. Степанов, Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Школа Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
120. Тарасов, В. С. Государство. Либерализм. Политика. / В. С. Тарасов // Новейший философский словарь / гл. науч. ред. и сост. Грицанов А. А. – Минск° : Изд. В. М. Скакун, 1999. – 877 с.
121. Тимофеев, Л. И., Тураев, С. В. Словарь литературоведческих терминов / Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
122. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5-ці тамах. – Мінск : “БелСЭ” імя П. Броўкі, 1977-1984. : Т. 1. – 1977. – 608 с.; Т. 2. – 1978. – 768 с.; Т. 3. – 1979. – 672 с.; Т. 4. – 1980. – 768 с.; Т. 5, кн. 1. – 1983. – 663 с.; Т. 5, кн. 2. – 1984. – 608 с.
123. Торубарова, Т. В. Понятие духа в философии Гегеля / Торубарова, Т. В. // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : Философия. Социология. Право. – 2016. – № 3 (224). – С. 19 – 24.
124. Трахтенберг, А. Д. Возможен ли «демократический дискурс»? (к вопросу о дискурсивном анализе массовой коммуникации в современной политической науке) / предисл. к статье Н. Карпентье, Р. Ли, Я. Сервэ // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ. Сер. Дискурсология. – 2006. – С. 66 – 76.
125. Уемов, А. И. Проблема отрицательных определений / А. И. Уемов // Логико-грамматические очерки ; редкол. : Л. Б. Баженов, А. И. Уемов, В. Г. Фабер. – М. : Высш. шк., 1961. – С. 59 – 66.
126. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986-1987: Т. 1. – 1986. – 576 с.; Т. 2. – 1986. – 672 с.; Т. 3. – 1987. – 832 с.; Т. 4. – 1987. – 864 с.
127. Федоров, Н. Ф. Философия общего дела: Статьи, мысли и письма Николая Федоровича Федорова : в 2 т. / Н. Ф. Федоров ; изд. под ред. В. А. Кожевникова и Н. П. Петерсона. – М. : печатня А. Снегиревой, 1906 – 1913. – Т. 2. – 1913. – 473 с.
128. Федоренко, Н. Т. Меткость слова: афористика как жанр словесного искусства / Н. Т. Федоренко. – М. : Современник, 1975. – 255 с.
129. Федоренко, Н. Т., Сокольская, Л. И. Жанровые и видовые особенности афоризмов / Н. Т. Федоренко, Л. И. Сокольская // Известия Академии наук СССР, Серия : Литература и язык – 1985. – № 3 – С. 245 – 256.
130. Фердинанд, де Соссюр. Курс общей лингвистики / Соссюр, де Фердинанд ; пер. с франц. А. Сухотина, Де Мауро Т. / под общ. ред. М. Э. Рут. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. – 432 с.

131. Филлипс, Л. , Йоргенсен, М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод. / Л.°Филлипс, М. С. Йоргенсен ; перевод с англ. А. А. Киселева. – Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2008 – 354 с.
132. Флоренский, П. Малое собр. соч. Вып. 1. Имена / П. Флоренский. – М. : Купина, 1993. – 319 с.
133. Фромм, Эрих Душа человека / Э. Фромм ; под общ. ред., сост. и предисл. П. С. Гуревича – М. : Республика, 1992. – 430 с.
134. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие: пер. с нем. / Ю. Хабермас ; под ред. Б. В. Скляднева. – СПб. : Наука, 2000 – 379°с.
135. Хайдеггер, М. Бытие и время: пер. с нем. В. В. Бибихина / М.°Хайдеггер.°– Харьков: Фолио, 2003. — 503 с.
136. Храптовіч, І. Погляд на паэзію беларускага люду / І.°Храптовіч // Літаратура першай паловы XIX стагоддзя / укладанне і каментарыі М.°В.°Хаўстовіча; навук. рэд. С. Л. Гаранін. – Мінск : Маст. літ., 2012. – С.°1011°– 1034.
137. Цвікевіч, А. Адраджэнне / А. Цвікевіч // Беларуская мінуўшчына. – 1993. – № 5. – С. 11 – 13.
138. Цвірка, К. А. Літаратура Беларусі XIX стагоддзя. Анталогія. / К.°А.°Цвірка, І. С. Шпакоўскі, К. У. Антановіч. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – 862 с.
139. Цельшук В. Як “Звязда” пісала гісторыю (1976—1986) : [палітыка, эканоміка, культура, краязнаўства і шмат іншага] / В.°Цельшук [Электронны рэсурс] // Штодзённая беларускамоўная грамадска-палітычная газета. – 2017. – 01 жніўня.°– Рэжым доступу: <http://www.zviazda.by/be/news/20170728/1501256111-yak-zvuzda-pisala-gistoryuu-1976-1986> . – Дата доступа: 12.04.2020.
140. Цуладзе, А. Политические манипуляции или Покорение толпы / А.°Цуладзе.– М. : Книжный дом : Университет, 1999. – 58 с.
141. Чекунова, М.А. Риторические категории политико-административного сетевого медиадискурса / М. А. Чекунова // Вестник ВУиТ. – 2016. – №4. – С.°229 –234.
142. Чистякова, И. Ю. Русская политическая ораторика первой половины XX века : этос ратора : автореферат дис ... док. филол. наук : 10.02.01 / И.°Ю.°Чистякова ; Гос. ин-т рус. яз. им. А.С. Пушкина. – М., 2007. – 48 с.
143. Чистое учение о праве Ганса Кельзена. К XIII конгрессу Международной асоциации правовой и социальной философии (Токио, 1987) / Сборник переводов. Вып.1. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Разумович. – М. : Изд-во Отдела государства и права, 1987. – 195 с.
144. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации / А. П. Чудинов. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2003 – 248°с.

145. Шакова Б. М. Различные подходы к исследованию политического дискурса // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 9 (27). – С. 195–197.
146. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский [и др.] ; под ред. С. Г. Бархударова. – М.: Просвещение, 1971. – 542 с.
147. Шенк Р. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Бигнбаум Л., Мей Дж. // Новое в зарубежной лингвистике, вып. XXIV. / Под ред. Городецкого Б. Ю. – Москва, 1989. – С.32 – 48.
148. Шейнов, В.П. Риторика / В. П. Шейнов. – Минск : Амалфея, 2000. – 591 с.
149. Шейгал, Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. ; Волгоград : Перемена, 2000. – 367 с.
150. Шишко, Н. Б. Риторика / Н. Б. Шишко. – Минск: Современ. шк., 2007. – 272 с.
151. Шмелев, Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 244 с.
152. Што трэба ведаць кожнаму беларусу / В. Ластоўскі // Зб. артыкулаў розных аўтараў : М. Міцкевіча, Я. Лёсіка, В. Ластоўскага, М. Багдановіча, Пётры з Арленят і інш. – Мінск.: Адраджэнне, 1992. – 64 с.
153. Эрн, В. Борьба за логос / В. Эрн. // Сочинения / В. Эрн. – М. : Правда, 2000. – С. 11 – 297.
154. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Акадэмія навук БССР ; Бел. навука, 1978 – 1991 : Т. 1. – 1978. – 440 с.; Т. 2. – 1980. – 344 с.; Т. 3. – 1985. – 408 с.; Т. 4. – 1988. – 327 с.; Т. 5. – 1989. – 320 с.; Т. 6. – 1990. – 287 с.; Т. 7. – 1991. – 315 с.
155. Юнг, К. Г. Аналитическая психология : Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббэк ; Сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич. – М. : Мартис, 1995. – 320 с.
156. Юртаева, Т. С. Стиль и пафос в научном дискурсе : выступление Н.Я.Марра в Российской академии истории материальной культуры 9 июня 1920 г / Т.С. Юртаева // Вестник Брянского государственного университета. – 2017. – №1. – С. 340 – 344.
157. Янчук, В. А. Интегративно-эkleктический подход к анализу психологической феноменологии. Словарь – справочник. / В. А. Янчук. – Минск: М-во образования Респ. Беларусь. Акад. последиплом. Образования, 2001. – 48 с.
158. Adam, Mickiewicz Dzieła wszystkie – Wiersze / Mickiewicz A. – Wydanie Sijmowe, 1981. – S – 230.
159. Alfred, Schütz, Thomas, Luckmann Strukturen der Lebenswelt / Schütz A., Thomas. – Darmstadt : Neuwied, 1975. – 331 p.

160. Ben-Porath, Yoram. The F-Connection : families and firms in the Organization of exchange / Yoram Ben-Porath // Population and Development Review. – 2014. – № 6. – Pp 1 –30.
161. Dijk, T. A., Discourse and Power / T. A. Dijk // New York : Palgrave Macmillan, 2008. – 308 p.
162. Crawford, S. E. S., Ostrom E. A. Grammar of Institutions / S. E. S. Crawford, E. A. Ostrom // Understanding Institutional Diversity / S. E. S. Crawford, E. A. Ostrom. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005. – pp. 137 – 174.
163. Oliver, C. The Antecedents of Deinstitutionalization / C. Oliver // Organization Studies. – 1992. – № 13. – Pp. 563 – 588.
164. Scott, R. W. The Adolescence of Institutional Theory / R. W. Scott // Administrative Science Quarterly. – 1987. – № 32. – Pp. 93 – 111.
165. Słownik języka polskiego, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sjp.pwn.pl> online. – Дата доступа: 09.03.2020.
166. Smith, J., Osborn M. Interpretative Phenomenological Analysis / J. Smith, M. Osborn // Qualitative Psychology : A Practical Guide to Research Methods – 2003. – Pp. 51 – 80.
167. Wehe, W. Geist und Form des deutschen Aphorismus // Der Aphorismus: zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung / Hrsg. von G. Neumann (Wege der Forschung; Bd. 356). – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976. – 509 S.
168. Zucker, L. G. The Role of Institutionalization in Cultural Persistence / L. G. Zucker // American Sociological Review. – 1977. – № 42. – Pp. 726 – 743.

СПІС КРЫНІЦ МОЎНАГА МАТЭРЫЯЛУ

169. Асіпенка, А. Лабірынты страху / Асіпенка, А.. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 447с.
170. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. Навука, 2001. Т. 1. : Вершы, паэмы, пераклады, наследванні, чарнавыя накіды. – 751 с.
171. Багушэвіч, Ф. Творы / Ф.Багушэвіч ; уклад. і прадм. Я. Янушкевіча ; камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча. – 2-е выд. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 206 с.
172. Брыль, Я. Зялёная Школа Аповесць, апавяданні / Я. Брыль – Мінск : Мастацкая літаратура, 1951. – С.71–73.
173. Брыль, Я. Птушкі і гнёзды : выбранае / Я. Брыль.– Мінск : Мастацкая літаратура, 2006. – 463с.
174. Бядуля, З. Выбраныя творы / Змітрок Бядуля; уклад., прадм., камент. У.Казбэрука. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 496 с.
175. Гарэцкі, М. Выбраныя творы / Максім Гарэцкі; уклад. Р. Гарэцкага і Т. Голуб, прадм. і камент. Т. Голуб. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 640 с.

176. Геніюш, Л. Я дачакаюся – пачне світаць! Вершы Л. Геніюш // Дзеяслоў. – 2010. – №4 (47). – С. 274-281
177. Дунін-Марцінкевіч, В. Збор твораў : у 2 т. / В. Дунін-Марцінкевіч ; уклад. з тэкст. падрыхт., пер. Я. Янушкевіча. – Мінск : Маст. літ., 2007 – 2008. – Т. 2. : Вершаваныя аповесці і апавяданні, вершы, публіцыстыка, лісты і пасланні. – 2008. – 598 с.
178. Зарэцкі, М. Вязьмо / М. Зарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2006. – 301 с.
179. Каліна, К. К. Маці і сын : Аповесць, апавяданні / К.К. Калініна – Мінск^о: Маст. літ., 1977. – 275 с.
180. Крапіва, К. Збор твораў : у 5 т. / К. Крапіва. – Мінск : Маст.літ., 1974 – 1976. – Т. 5 : Нарысы, артыкулы, пераклады / К.°Крапіва. – 1963. – 447 с.
181. Куляшоў, А. Паміж наступным і былым : Вершы, паэмы / А.°Куляшоў ; уклад. і прадм. В. Куляшовай. – Мінск : Маст. Літ., 1995.°–°542с.
182. Купала Я. Выбраныя творы / Янка Купала; уклад. У. Гніламёдава, А. Шамякінай; камент. А. Шамякінай; прадм. Н. Гілевіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2002. – 640 с.
183. Ластоўскі, В. Выбраныя творы / Вацлаў Ластоўскі; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1997. – 512 с.
184. Мележ, І. Людзі на балоце : раман з “Палескай хронікі” / І.°Мележ. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 399 с.
185. Мележ, І. Завеі, снежань : раман з “Палескай хронікі” / І.°Мележ. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1992. – 239 с.
186. Мележ, І. Подых навальніцы : раман з “Палескай хронікі” / І.°Мележ. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2003. – 477 с.
187. Пысін, А. Вярбовы мост. Вершы, паэмы. – Мінск : Маст.літ., 1974. – 160 с.
188. Слово о полку Игореве. / Перевод, комментарии статьи А. К. Югова ; Вступ. статьи акад. Б. Д. Грекова и акад. А. С. Орлова. – М., : Моск. Рабочий. – 1970. – 272°с.
189. Сыракомля, У. Выбраныя творы / У. Сыракомля ; уклад., прадм., камент. К. Цвіркі. – Мінск : Бел. навука, 2011. – 580 с.
190. Цётка. Выбраныя творы / Цётка; уклад., прадм. В. Коўтун; камент. С. Александровіча і В. Коўтун. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001. – 336 с.
191. Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот ; уклад., пер. з польскага, прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : МФ Беларускі кнігазбор, 1996. – 374 с.
192. Янкоўскі, Ф. Само слова гаворыць : Філал. эцюды, абразкі, артыкулы / Ф.° Янкоўскі. – Мінск : Маст.літ., 1986. – 318 с.

Навуковае выданне

Ігнацюк Тацьяна Мікалаевна

ПАФАС БЕЛАРУСКАМОЎНАГА ДЫСКУРСУ

Манаграфія

Ответственный за выпуск: Игнатюк Т. М.
Редактор: Боровикова Е. А.
Компьютерная вёрстка: Соколюк А. П.
Корректор: Игнатюк Т. М.

ISBN 978-985-493-504-1

Издательство БрГТУ.
Свидетельство о государственной регистрации
издателя, изготовителя, распространителя
печатных изданий № 1/235 от 24.03.2014 г.,
№ 3/1569 от 16.10.2017 г.
Подписано в печать 17.08.2020 г. Формат 60x84^{1/16}.
Бумага «Performer». Гарнитура «Times New Roman».
Усл. печ. л. 9,54. Уч. изд. л. 10,25. Заказ № 727. Тираж 100 экз.
Отпечатано на ризографе Учреждения образования
«Брестский государственный технический университет».
224017, г. Брест, ул. Московская, 267.